

ISSN 2523-4552
DOI 10.34015

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

№ 2(32)/2025

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

2(32), 2025

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2025**

**ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ
АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2025/№ 2(32)**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.

УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
26 ЧЕРВНЯ 2025 РОКУ, №11.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО **КАТЕГОРІЇ «Б»** ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З
ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батигареєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробачення»

Яриш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний за випуск: кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **Голубов А. Є.**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit.і asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,

тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

BULLETIN

OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

2(32), 2025

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2025**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2025/№ 2(32)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON JUNE 26, 2025, N11

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andrieev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Vice-President for Research and Education of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chénstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Responsible for release: Candidate of legal sciences, Senior researcher **A. Holubov**.

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. i asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail:

visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.01

УДК 351.74:338.2(-91)«1953/1962»

Кириченко В. Є.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії
держави і права Харківського
національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5497-907X*

ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЛІЦІЇ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСИ ЧАСТКОВОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ (1953–1962 рр.)

Рец. на кн.: Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр.): історико-правове дослідження: [монографія]. Харків : Промарт, 2024. 452 с.

Нещодавно, у харківському «Видавничому домі «Право», вийшла друком монографія, присвячена одній з актуальних тем сьогодення – організації та діяльності міліції України в добу «хрущовської відлиги» (1953–1962 рр.). Ця студія є п'ятою в унікальному доробку авторів з історії поліції та міліції на теренах України, починаючи з XVIII ст. і до сьогодення.¹

У сучасних умовах російської агресії, складником якої стають підірвані інформаційні інвазії, які вже понад десятиліття застосовуються очільниками країни-агресорки, як обґрунтування війни проти України, спостерігається посилення релевантності історичних досліджень. Бо, як зазначав Р. Хардель, в РФ твориться та реалізується жорстка історична політика, завданням якої є формування і трансляція в суспільну свідомість історичного наративу, вигідного владній еліті. Історія з академічної науки перетворилась на засіб політичної боротьби та інструмент «м'якої сили». Така історична політика має тенденцію

¹ Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII–1917 рр.) [монографія]. Харків : Золота миля, 2014. 616 с. ; Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Становлення та розвиток міліції України (1921–1930 роки): історико-правове дослідження: [монографія]. Харків : Золота миля; Панов, 2015. 498 с. ; Бандурка О. М., Греченко В. А. Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931–1941 рр.): історико-правове дослідження: [монографія]. Харків : Золота миля; Панов, 2020. 444 с. ; Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в роки німецько-радянської війни та повоєнний період (червень 1941–березень 1953 рр.): історико-правове дослідження: [монографія]. Харків : Майдан, 2023. 504 с.

до посилення державного керування історичними дослідженнями, контролю над історичною свідомістю, кримінальну відповідальність за будь-які дії у сфері історії (публікація досліджень, висловлювання думок, полеміка), що суперечать історичній політиці влади.² Просуваючи таку політику, Кремль намагається надати історичну легітимність власним неоімперським реваншистським проектам, спираючись на агресивну ідеологію «руського миру». Тому об'єктивне та неупереджене висвітлення нашої історії є найактуальнішим завданням вітчизняної історичної та історико-правової науки у протидії ідеологічній агресії.

Втім, не треба забувати, що попри згадану гібридну війну та її наслідки, в українському суспільстві присутнє і, на жаль, має тенденцію до зростання, занепокоєння станом охорони правопорядку в державі, здатністю правоохоронних органів протидіяти розгулу екстремізму, ефективно боротися зі злочинністю та гарантувати безпеку громадян. І це цілком природно, адже особиста безпека, захист життя, здоров'я, людської гідності, власних осель та майна від злочинних посягань хвилюють людей. У свою чергу, незадоволеність наслідками реформаторської діяльності тісно пов'язана з суб'єктивними поглядами людей щодо правопорядку. Однією з причин реформування органів внутрішніх справ, й зокрема міліції, реформатори називали те, що існуюча інституція отримана Україною у спадок від Радянського Союзу і її неефективність є наслідком невідповідності сучасним соціальним, економічним та політичним реаліям. Проте спроба відринути й забути, почати «з нового листа», не завжди є виправданою. Досвід минулого корисний сучасникам своїми висновками як позитивними, так і негативними. Без нього неможливе переосмислення існуючих як в науці, так і в правоохоронній практиці догм, міфів та стереотипів, а також пошук нових, дієвих в сучасних умовах, форм та методів забезпечення правопорядку, розкритті загальних закономірностей удосконалення різних ланок державного механізму. Власне цим обумовлена нагальна потреба в історико-правовому дослідженні стану та генези органів внутрішніх справ, їх діяльності щодо забезпечення порядку і безпеки, без чого будь-яке суспільство приречене на загибель.

Саме на задоволення цих суспільних потреб й спрямоване нове історико-правове дослідження знаних й авторитетних фахівців у цій царині – доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України, завідувача кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ХНУВС Володимира Анатолійовича Греченка та доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України, заслуженого юриста України, провідного наукового співробітника ДНДІ МВС України Олександра Назаровича Ярмиша.

У своїх наукових розвідках автори дісталися того періоду вітчизняної історії, коли після смерті Й. В. Сталіна розпочалася спроба, хоча б частково,

² Хардель Р. З. Історична політика Російської Федерації як загроза національній безпеці України. *Військово-науковий вісник*. 2021. Вип. 36. С. 231-244. DOI: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.36.2021.231-244>

реформувати тоталітарну радянську систему, яка тривала аж до змін в організації міліції і утворення Міністерства охорони громадського порядку УРСР, а саме, до 1962 р. Перебуваючи понад чверть століття під тоталітарним контролем, радянське суспільство, а разом з ним і Україна, стали до реформації масового культу вже мертвого «вождя всіх народів». Так звана доба «хрущовської відлиги», насамперед, привертає до себе увагу зусиллями щодо реконструкції централізації, спробою передати більш широкі повноваження «на місця», яким так і не судилося стати успішними.

Окремою підставою для звернення авторів до цієї тематики є відсутність комплексних робіт, присвячених історії протидії злочинності та охороні громадського порядку органами міліції у період 1953–1962 рр. В історіографії присутні розвідки, присвячені окремим напрямом діяльності правоохоронних органів цієї доби, втім залишаються питання які й до сьогодні не отримали наукового осмислення, а головне, бракує системного підходу при висвітленні цієї тематики. Варто нагадати читачам, що існуючі історіографічні студії проводились з врахуванням тої методологічної динаміки та парадигмальної концептуалізації, яка була притаманна відповідним історичним періодам, а відтак і суттєво впливала на них.

Автори комплексно підійшли до обрання об'єкту та предмету свого дослідження, розглядаючи правовідносини, пов'язані з організаційним устроєм та функціонуванням міліції в Україні у 1953–1962 роки. Відповідно до цього класичною, у своїй будові, є й структура монографії, яка складається з двох розділів, присвячених: стану наукової розробки проблеми, джерелам та методології; правовим та організаційним аспектам діяльності міліції в означений період. У висновках автори підбили підсумки своїм пошукам у цій контроверсійній проблематиці.

Власне, з огляду на існуючий стан речей, слід вітати той академічний підхід до змістовної структури монографії, який застосували науковці, подавши окремим розділом – Стан наукової розробки проблеми, джерела, методологія та методи дослідження. Такий розділ надає можливість читачу усвідомити наявність та обсяг джерельної бази, що була у розпорядженні дослідників, скласти уявлення про стан і характер існуючої історіографії, її особливості та специфіку. А наявність методології дозволяє зорієнтуватись у філософсько-світоглядній позиції авторів та сприяє верифікації отриманих результатів.

Історія розвитку органів внутрішніх справ післявоєнного періоду складна й суперечлива, і тут доречно вести мову про певну тенденційність при її висвітленні в історіографії. До того ж сучасні дослідники зосереджуються, переважно, на питаннях загального характеру і вкрай мало приділяли уваги державним структурам, що забезпечують безпеку суспільства. Такий стан дослідження проблеми змусив авторів вдатися до критичного системного підходу щодо оцінки відомих фактів й документів та спрямувати свої зусилля на залучення й дослідження невідомих широкому загалу джерел. Було використана чисельна загальна та спеціальна література, нормативні акти та матеріали партійних, радянських органів, а також громадських організацій, передусім, нормативно правових документів, в тому числі тих, що зберігають-

ся у фондах ГДА МВС України. Це закони та укази Президії Верховної ради СРСР та УРСР, постанови РМ СРСР та УРСР, накази, директиви та вказівки МВС СРСР та УРСР, а також їхніх територіальних підрозділів, вказівки та роз'яснення прокуратури СРСР, Верховного Суду, Міністерства юстиції СРСР, акти місцевих органів влади та інші партійно-політичні документи. Ціла низка документів вперше вводиться до наукового обігу завдяки плідній праці у фондах як центральних архівів – ЦДАВО України та ЦДАГОУ, так і галузевих – ГДА МВС та ГДА СБ України, із запровадженням відповідної систематизації та класифікації. Особливу зацікавленість викликають документи, що висвітлюють агентурно-оперативну діяльність органів міліції, обліково-статистичні відомості, структурні та трансформаційні процеси в апараті МВС УРСР. Позитивне враження справляє критичне ставлення авторів монографії до оцінки офіційних джерел, в яких можуть спостерігатись прояви природної схильності бюрократії до приховування негативної та гіперболізації позитивної інформації.

Оригінальною є обрана дослідниками структурна будова другого розділу монографії, присвяченого організації міліції у період часткової деєстелізації. Подавши правові засади діяльності міліції та еволюцію її організаційних форм протягом 1950-х років, автори простежують подальшу реорганізацію структури цієї інституції та зміни в її управлінні, що тривали впритул до утворення Міністерства охорони громадського порядку УРСР, тобто до серпня 1962 р. Органічно, в цьому контексті, виглядає підрозділ, присвячений підготовці кадрів для органів внутрішніх справ. Не меншу зацікавленість викликають підрозділи, що висвітлюють боротьбу з різними видами кримінальних злочинів. Показано суперечливий процес лібералізації кримінальної політики, на тлі зростання показників загальної злочинності. Продемонстровано заходи щодо розробки та проведення амністії, як прояву зусиль щодо демократизацій та оптимізації кримінально-правової політики, а також жакливі наслідки цього кроку в радянському суспільстві.

Окрема увага в монографії приділена аналізу боротьби з економічними злочинними діяннями, звернена увага щодо концентрації зусиль правоохоронних органів на боротьбі з розкраданням державного майна, розтратами та приписками, оскільки саме ці злочини створювали безпосередню загрозу радянській державі. Цікавим є висновок щодо прихованого характеру економічних злочинів, а також коригування офіційної статистики відносно цієї категорії злочинних діянь, бо показувати реальні масштаби обману покупців, спекуляції, самогоноваріння було не вигідно, оскільки це кидало тінь на соціалістичну систему економіки.

Спеціальний підрозділ було присвячено хуліганству, як головній проблемі охорони громадського порядку. Й попри криміналізацію та підсилення відповідальності в 40-х роках, за цей вид девіантної поведінки, ситуація не зазнала покращення. Більш того, після проведеної амністії, чисельність зафіксованих випадків різко зросла. Парадоксально, але, як зазначають дослідники, тогочасна кримінально-правова доктрина наполягала на відсутності соціально-економічних причин для вчинення хуліганства, а його прояви начебто виникають у наслідок недопрацювання органів охорони правопорядку.

У монографії приділено увагу й аналізу адміністративної діяльності міліції. Це, насамперед, боротьба з порушенням правил вуличного руху, заходи щодо зменшення аварійності автотранспорту, а разом з тим і протидія самовільному будівництву гаражів. Також треба було давати ради боротьбі з бродячим та жебрацьким елементом, бо свідчило про наявність суттєвого провалу соціального захисту в країні. Особливо в цьому сегменті виокремлювався напрямок ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності.

Й нарешті останній підрозділ своєї роботи автори присвятили гострій темі – правоохоронні органи у боротьбі радянської влади з українським національно-визвольним рухом. Зауважується, що і боротьба проти ОУН-УПА зазнала лібералізаційного впливу. Вона стала менш жорстокою та брутальною, але мета залишилась незмінною – ліквідація антирадянського підпілля. Окрема увага у підрозділі приділена «боротьбі з націоналізмом в українській літературі». У зв'язку з цим слід звернути увагу на залучення дослідниками значної кількості таємних наказів та службового листування, що розширює наше уявлення про складність тогочасних стосунків у культурному середовищі республіки та спонукає до аналізу відповідних паралелей із сьогоденням. Інакше кажучи, як наслідок, спроби створення нелегальних політичних організацій від середини 1950-х років у радянській Україні стали типовими явищами суспільного життя. І попри статистичні відомості (це не можна прирівняти до масового руху), все ж влада вважала його небезпечним, боючись рецидивів підйому національно-визвольного руху чи-то перетворення його в збройну боротьбу.

Грунтовні підсумки дослідження авторами було підбито окремо у висновках, що також додає вагомості цій історико-правовій розвідці, залишаючи по собі приємні враження. Раніше було зауважено, що обраний предмет дослідження є контрверсійним та багатоаспектним, щонайменше про це свідчить той аналіз історіографії теми, який провели дослідники. Звісно, сьогоденна гіперполітизація суспільства, від якої не уберіглася й українська історична та історико-правнича наука, не дасть можливості уникнути суб'єктивного підходу до оцінки дослідження. Проте можна без перебільшення стверджувати, що рецензована монографія сприяє створенню об'єктивної картини історії правоохоронних органів в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму. Сподіваємось, що її результати будуть використані для подальшого вдосконалення теорії та практики державного будівництва, розробки нормативно-правової бази для органів МВС в сучасних умовах.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.02

УДК 342.7

Величко В. О.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри державного будівництва
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-5540-5545

Бондар А. О.,

аспірант кафедри державного
будівництва Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0000-8736-9756

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОСКАРЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Наукова стаття присвячена встановленню особливостей правового регулювання оскарження адміністративних актів органів місцевого самоврядування. Вивчено законодавчі та підзаконні акти, які регулюють правовий статус і повноваження як органів місцевого самоврядування, так і комісій з розгляду скарг громадян при різних органах влади. Проаналізовано норми законодавства про адміністративну процедуру та адміністративне судочинство. Досліджено думки науковців, які вивчали повноваження органів місцевого самоврядування, сутність, ознаки і види адміністративних актів, особливості їх прийняття і виконання.

Запропоновано визначити оскарження адміністративних актів органів місцевого самоврядування як право громадян, чиї права та законні інтереси порушені, клопотати про перегляд рішень індивідуального характеру органів місцевого самоврядування в порядку адміністративного судочинства або адміністративного оскарження. Вказано, що адміністративне оскарження – це особливий порядок перегляду адміністративних актів органів місцевого самоврядування комісіями з розгляду звернень громадян. З'ясовано, що існують два способи оскарження адміністративних актів органів місцевого самоврядування: адміністративне оскарження шляхом подачі скарги до адміністративного органу вищого рівня та адміністративне судочинство, яке здійснюється судом.

Сформульовано пропозиції з удосконалення правового регулювання адміністративного оскарження рішень органів місцевого самоврядування у формі адміністративних актів: надати комісіям з розгляду скарг право

приймати не рекомендаційні, а остаточні рішення по скарзі, вдосконалити порядок формування таких комісій, передбачити можливість оскарження рішення комісій з розгляду скарг в порядку адміністративного судочинства. Визначено перспективи подальших наукових досліджень.

Ключові слова: адміністративний акт, адміністративний орган, правове регулювання, оскарження, орган місцевого самоврядування, комісія, перегляд.

Постановка проблеми. Запровадження змін до законодавства вимагає ґрунтовного наукового осмислення та аналізу їх правозастосовних наслідків. У зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» були внесені зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», які стосуються порядку прийняття, виконання та оскарження адміністративних актів.

Особливу увагу заслуговує новела щодо встановлення процедури оскарження адміністративних актів, яка має специфічні ознаки, відмінні від загального порядку. Ця процедура потребує детального наукового аналізу з урахуванням принципів адміністративного права, практики органів місцевого самоврядування та стандартів належного врядування.

У цьому контексті обрана тема наукової статті є беззаперечно актуальною, оскільки стосується одного з ключових елементів реалізації нових підходів до адміністративного управління на місцевому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового статусу та повноважень органів місцевого самоврядування знайшли висвітлення у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, особливості функціонування органів місцевого самоврядування досліджували В. О. Величко, Д. В. Коваленко [1], В. І. Теремецький та інші фахівці [2]. Поняття, ознаки та пра-

вова природа адміністративних актів стали предметом наукової уваги таких дослідників, як І. В. Бойко, Я. Бриєде [3], А. М. Турчак [4], Ю. М. Кириченко [5], А. Т. Комзюк, А. М. Комзюк, Є. А. Липій [6]. Їхні дослідження створюють основу для розуміння юридичної сутності адміністративних актів і повноважень органів публічної адміністрації. Проте, незважаючи на наявність значного наукового доробку у сфері місцевого самоврядування та адміністративного права, аспекти оскарження адміністративних актів органів місцевого самоврядування залишаються недостатньо розкритими в науковій літературі, що зумовлює необхідність подальшого дослідження цієї проблематики.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у встановленні способів оскарження адміністративних актів органів місцевого самоврядування та розробці рекомендацій для вдосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Правові засади функціонування органів місцевого самоврядування врегульовано Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – Закон № 280/97-ВР) [7]. У жовтні 2024 року до цього Закону були внесені зміни у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру» (далі – Закон № 2073-ІХ).

Зокрема, ст. 59 Закону № 280/97-ВР було доповнено ч. 13, відповідно до якої адміністративні акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування приймаються, виконуються та можуть бути оскаржені згідно з положеннями Закону № 2073-ІХ [8]. Отже, на законодавчому рівні було вперше закріплено поняття адміністративного акта взагалі та в контексті діяльності органів місцевого самоврядування зокрема, а також встановлено уніфікований порядок його оскарження відповідно до загальної адміністративної процедури.

Визначення та правова характеристика терміна «адміністративний акт» ґрунтуються як на положеннях чинного законодавства, так і на теоретичних підходах, викладених у працях науковців.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону № 2073-ІХ адміністративний акт – це рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи [9]. І. В. Бойко стверджує, що властивостями адміністративного акта є зовнішня спрямованість, прийняття у сфері публічного права, вирішення проблеми індивідуально визначеної особи, встановлення, зміна або припинення прав конкретної особи [3, с. 40]. А. М. Турчак зазначає, що адміністративний акт має адресний, індивідуальний характер, стосується конкретної фізичної або юридичної особи, видається уповноваженим суб'єктом публічного адміністрування, спрямований на досягнення певних юридично значимих результатів

[4, с. 123]. Тож адміністративний акт – це не нормативний документ, який поширюється на невизначену кількість випадків у майбутньому, а індивідуальний акт, що вирішує конкретне індивідуальне питання окремої особи. Він видається у межах повноважень органу влади або місцевого самоврядування і впливає на права й обов'язки конкретної особи.

Ю. М. Кириченко запропонував авторське визначення адміністративного акта органу місцевого самоврядування. На думку дослідника, такий акт є юридичним волевиявленням суб'єкта місцевого самоврядування нормативного або індивідуального характеру, прийнятим у межах повноважень окремого органу або посадової особи для вирішення питань місцевого значення [5, с. 43]. Вказане визначення суттєво відрізняється від поняття адміністративного акта, закріпленого у п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону № 2073-ІХ, адже допускає, що адміністративний акт може мати нормативний характер. Слід зауважити, що праця Ю. М. Кириченка була підготовлена і опублікована раніше, ніж був прийнятий Закон № 2073-ІХ.

Особливу увагу слід звернути на те, що адміністративний акт за визначенням приймається саме адміністративним органом. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону № 2073-ІХ, до адміністративних органів віднесено, зокрема, і органи місцевого самоврядування [9]. Як зазначалося нами раніше, ці органи діють у межах повноважень, встановлених законодавством, з метою реалізації права територіальної громади на самостійне вирішення питань місцевого значення [1, с. 293]. Відтак, у межах вико-

нання покладених функцій, органи місцевого самоврядування мають повноваження на ухвалення адміністративних актів, що підтверджується як нормами закону, так і правозастосовною практикою.

Відповідно до ст. ст. 69-71 Закону № 2073-IX за результатами розгляду звернення громадянина адміністративний орган приймає адміністративний акт. Такий акт здебільшого складається у письмовій формі, його структурними елементами є: вступна, мотивувальна, резолютивна та заключна частини [9]. А. Т. Комзюк відрізняє такі види адміністративних актів, як правоуповноважувальні, зобов'язальні та заборонні. Зокрема, прикладом правоуповноважувального акта є видача ліцензії підприємству, прикладом зобов'язального акта – припис про усунення порушень законодавства, заборонного – відмова у видачі дозволу на придбання зброї [6, с. 41]. Окремі з перелічених адміністративних актів можуть бути прийняті й органами місцевого самоврядування, адже вони мають статус адміністративних органів.

Серед повноважень органів місцевого самоврядування визначено прийняття адміністративних актів з різних питань. Науковці наголошують, що органи місцевого самоврядування уповноважені вирішувати проблеми соціально-економічного і культурного розвитку, у сфері бюджету і фінансів, управління комунальною власністю, транспорту і зв'язку, соціального захисту населення та інші питання [2, с. 23351]. Зокрема, місцеві ради згідно з п. 36 ч. 1 ст. 26 Закону № 280/97-ВР надають дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів місцевого

значення. Відповідно до пп. 13, пп. 17-1 п. «а» та пп. 8 п. «б» ч. 1 ст. 30 Закону № 280/97-ВР до повноважень виконавчих органів міських і сільських рад належить видача дозволів на розміщення реклами, дозволів для видалення зелених насаджень, видача ордерів на заселення жилої площі в будинках державних та комунальних організацій. Також згідно з пп. 2 п. «а», пп. 3, 5, 6 п. «б» ч. 1 ст. 34 Закону № 280/97-ВР до компетенції виконавчих комітетів сільських і міських рад належить вирішення питань про надання допомоги особам з інвалідністю, ветеранам війни та праці, постраждалим від Чорнобильської катастрофи, надання пільг і допомог, пов'язаних з охороною материнства і дитинства, допомоги громадянам, які постраждали від стихійного лиха. Як передбачено у пп. 7 і 8 п. «б» ч. 1 ст. 38 Закону № 280/97-ВР державна реєстрація речових прав на нерухоме майно, державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців також належить до повноважень виконавчих органів сільських і міських рад [7]. Рішення про призначення або відмову у призначенні соціальної допомоги, про видачу дозволу на розміщення реклами або про відмову у такому дозволі, про реєстрацію юридичної особи або про відмову у реєстрації мають характер адміністративних актів у розумінні Закону № 2073-IX. Отже, органи місцевого самоврядування уповноважені приймати адміністративні акти як з питань надання соціальної допомоги окремим верствам населення, так і з питань господарської діяльності.

Громадянин, якому було відмовлено у призначенні певних видів

соціальної допомоги або у реєстрації його права власності, може бути незадоволений прийнятим рішенням. Підприємець, якому було відмовлено у наданні дозволу на розміщення реклами або у реєстрації юридичної особи, також може мати претензії до посадової особи, яка прийняла відповідне рішення. Цілком обґрунтованою виглядає можливість оскарження таких рішень.

Підстави та порядок оскарження рішень суб'єктів владних повноважень встановлено Кодексом адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 19 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності [10]. При цьому оскарженню підлягають як нормативно-правові, так й індивідуальні акти органів влади та місцевого самоврядування. Утім зауважимо, що у КАС України вживається термін «індивідуальний», а не «адміністративний» акт стосовно рішень суб'єкта владних повноважень в інтересах конкретної особи. Тож громадянину або підприємству, яке бажає оскаржити відмову посадових осіб органу місцевого самоврядування у призначенні допомоги або наданні дозволу варто звертатися саме до суду в порядку адміністративного судочинства. Порядок і умови здійснення адміністративного судочинства детально врегульовані КАС України, який набрав чинності у 2005 році.

У загальному вигляді оскарження рішення органу місцевого самоврядування в порядку адміністративного судочинства характеризу-

ється такими особливостями: позивач звертається до суду з позовною заявою, в якій викладає мотиви оскарження рішення органу влади та аргументи, які обґрунтовують його позицію у відповідності до ст. ст. 159-161 КАС України [10]; суддя вирішує питання про відкриття провадження у справі, здійснює підготовку до розгляду справи у суді, розгляд справи по суті та ухвалює судові рішення, яке є обов'язковим не лише для сторін у справі, але й для всіх підприємств, установ і організацій в Україні.

Сучасним нововведенням є процедура оскарження адміністративних актів, яка передбачена у ст. ст. 78-85 Закону № 2073-IX, який в цілому набрав чинності у грудні 2023 року [9]. Порядок і правила адміністративного оскарження суттєво відрізняються від розгляду спорів з органами влади в порядку адміністративного судочинства. Особливості адміністративного оскарження полягають у наступному:

1. Згідно з ч. 1 ст. 78 Закону № 2073-IX скаржником може бути людина, яка вважає, що адміністративним актом порушено її право, свобода чи законний інтерес [9]. Такою людиною може бути заявник, якому відмовили у видачі певного дозволу або призначенні соціальної допомоги, або інша людина, на законні інтереси якої вплинуло прийняте рішення. Наприклад, оскаржити дозвіл на розміщення реклами може власник квартири, якому рекламний плакат частково закриває вікно.

2. Відповідно до ч. 2 ст. 78 Закону № 2073-IX особа може вимагати визнання протиправним та скасування адміністративного акта чи

окремих його положень, а також вчинення адміністративним органом необхідних дій з метою відновлення порушеного права, свободи чи законного інтересу, усунення негативних наслідків і відшкодування матеріальної шкоди [9].

3. Як передбачено у ст. 79 Закону № 2073-IX, скарга буде розглядатися комісією з розгляду скарг адміністративного органу, який прийняв відповідне рішення, або адміністративного органу вищого рівня [9].

4. Строк для подання скарги складає тридцять календарних днів з моменту, коли відповідне рішення було доведене до відома особи, яка була учасником адміністративного провадження, що встановлено у ч. 1 ст. 80 Закону № 2073-IX [9].

5. Відповідно до ст. ст. 81–82 Закону № 2073-IX скарга разом із документами, які доводять правоту громадянина, подається до того адміністративного органу, який прийняв оскаржуване рішення. Далі орган влади спрямовує скаргу до відповідної комісії з розгляду скарг [9].

6. Вимоги до форми та змісту скарги, можливості подати її в усній або письмовій формі встановлені у ст. 81 Закону № 2073-IX [9].

7. Строк перегляду адміністративного акта за скаргою громадянина не повинен перевищувати тридцяти календарних днів, але в окремих випадках може бути подовжений одноразово на п'ятнадцять календарних днів, що встановлено у ч. 3 і ч. 4 ст. 34 Закону № 2073-IX [9].

Правовий статус цих комісій та процедурні засади їх діяльності врегульовані Примірним положенням про комісію з розгляду скарг (далі – Примірне положення) [11].

Особливості розгляду скарг громадян комісією полягають у наступному: комісії з розгляду скарг повинні бути створені при центральних і місцевих органах державної виконавчої влади, а також при органах місцевого самоврядування згідно з п. 5 Примірного положення [11]; у п. 5 Примірного положення передбачено створення комісій з розгляду скарг при сільських, селищних та міських радах для розгляду скарг на адміністративні акти посадових осіб виконавчих органів цих рад [11]; до складу комісії можуть входити як службовці адміністративного органу, так і представники громадянського суспільства. Частка представників громадськості не повинна перевищувати третину від загального складу комісії, що встановлено у ч. 2 ст. 79 Закону № 2073-IX [9]; кількісний склад комісії затверджується адміністративним органом, який її створив, але обов'язково у складі комісії повинні бути голова і секретар відповідно до п. 6 Примірного положення [11]; основними завданнями комісії згідно з п. 9 Примірного положення є розгляд скарги по суті та перегляд адміністративної справи, за результатами розгляду якої прийнято адміністративний акт, що оскаржується [11]; члени комісії мають право відповідно до п. п. 10-11 Примірного положення отримувати в органах влади всі документи та рішення, які стосуються розгляду скарги, а також заслухати пояснення посадової особи, яка прийняла рішення, що оскаржується [11]; при цьому посадова особа, яка прийняла адміністративний акт, що оскаржується, не бере участі у розгляді скарги відповідно до ч. 4 ст. 79 Закону № 2073-IX [9]; діяльність комісії

здійснюється у формі засідань, в якому повинні взяти участь хоча б дві третини членів комісії згідно з п. 13 і п. 14 Примірного положення [11]; скаргник має право надати усні пояснення комісії і навести аргументи, які обґрунтовують подану скаргу, що передбачено у п. 19 Примірного положення [11]; комісія повинна проінформувати учасників справи про можливість вирішення спору шляхом примирення згідно з ч. 3 ст. 84 Закону № 2073-IX [9]. Але законодавчі та підзаконні акти не встановлюють, який документ складається у разі примирення, стосовно яких питань можуть бути досягнуті компроміси, хто контролюватиме виконання сторонами умов примирення; рішення комісії за результатами розгляду скарги згідно з п. 21 Примірного положення оформлюється висновком, який має рекомендаційний характер для керівника органу влади, при якому створено комісію для розгляду скарг громадян [11]; у своєму висновку комісія може рекомендувати повністю або частково скасувати адміністративний акт, який оскаржується, або повторно розглянути справу, або залишити оскаржуване рішення без змін, а скаргу – без задоволення відповідно до п. 23 Примірного положення [11].

Таким чином, порядок формування і діяльності комісій з розгляду скарг встановлено законодавчими і підзаконними актами. Привертає увагу, що їх повноваження стосуються лише надання рекомендацій керівнику органу влади щодо розгляду скарги, а не прийняття остаточних рішень. Вважаємо, що і порядок формування комісій з розгляду скарг, і їх повноваження повинні бути вдосконалені.

Суттєві відмінності між оскарженням рішення органу самоврядування в порядку адміністративного судочинства та адміністративним оскарженням полягають у наступному: для звернення до адміністративного суду встановлюється шестимісячний строк (ч. 2 ст. 122 КАС України) [10], а для адміністративного оскарження – тридцятиденний строк (ч. 1 ст. 80 Закону № 2073-IX) [9]; строк розгляду скарги в порядку адміністративного оскарження може складати від 30 до 45 днів згідно з ч. 3 і ч. 4 ст. 34 Закону № 2073-IX [9], а строк розгляду адміністративного позову може тривати більше 90 днів: 5 днів на відкриття провадження відповідно до ч. 8 ст. 171 КАС України, протягом шістдесяти днів після відкриття провадження повинен розпочатися розгляд справи по суті, який може тривати до 30 календарних днів згідно зі ст. 193 КАС України [10]; за подання адміністративного позову сплачується судовий збір відповідно до ч. 3 ст. 161 КАС України [10], а за подання скарги в порядку адміністративного оскарження сплата будь-яких зборів не передбачена; під час розгляду скарги або адміністративного позову скаргник або позивач мають право бути присутніми на засіданні комісії з розгляду скарг або у судовому засіданні; якщо висновок комісії з розгляду скарг має рекомендаційний характер, то рішення суду має обов'язковий характер.

Варто наголосити, що відмова комісії з розгляду скарги у її задоволенні не перешкоджає громадянину звернутися з вимогою про скасування адміністративного акта до суду в порядку адміністративного судочинства.

Висновки. Оскарження адміністративних актів органів місцевого самоврядування – це право громадян, чий права та законні інтереси порушені, клопотати про перегляд індивідуальних актів органів місцевого самоврядування в порядку адміністративного судочинства або адміністративного оскарження. Адміністративне оскарження – це особливий порядок перегляду адміністративних актів органів місцевого самоврядування комісіями з розгляду звернень громадян.

Існують два способи оскарження адміністративних актів органів місцевого самоврядування: 1. адміністративне оскарження в порядку і на підставах, передбачених Законом України «Про адміністративну процедуру» шляхом розгляду скарги комісією з розгляду звернень громадян при сільській, селищній та міській раді; 2. оскарження рішення органу місцевого самоврядування в порядку адміністративного судочинства шляхом підготовки і подання адміністра-

тивного позову до районного суду.

Для вдосконалення правового регулювання адміністративного оскарження рішень органів місцевого самоврядування у формі адміністративних актів пропонується: 1. надати комісіям з розгляду скарги право приймати не рекомендаційні, а остаточні рішення по скарзі; 2. запровадити формування комісій з розгляду скарг громадян при місцевих радах з числа депутатів ради від різних політичних партій, представників громадських організацій, науковців, але без участі посадових осіб органів місцевого самоврядування; 3. передбачити можливість оскарження рішення комісій з розгляду скарг в порядку адміністративного судочинства; 4. вдосконалити умови та процедуру примирення в адміністративному оскарженні.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть стосуватися розробки рекомендацій для вдосконалення законодавства, що регулює адміністративне оскарження.

Список використаних джерел

1. Величко В. О., Коваленко Д. В. Оскарження в суді нормативно-правових актів як одна із гарантій місцевого самоврядування. *Збірник наукових праць «Приватне право і підприємництво»*. 2023. Вип. 23. С. 291–298. <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.23.35>.
2. Teremetskiy V., Krykun V., Velychko V., Drakokhrust T., Turchynov K., Bodnar-Petrovska O., Sadovnik V. Interaction between the Verkhovna Rada and Local Self-Government. *Pak. j. life soc. Sci.* (2024), 22(2): 23347–23355. DOI: <https://doi.org/10.57239/PJLSS-2024-22.2.001664>
3. Бойко І. В., Брієде Я. Правова природа та ознаки адміністративного акта (у порівняльному контексті Латвії та України). *Проблеми законності*. 2023. Вип. 163. С. 22–45. DOI: 10.21564/2414-990X.163.292172.
4. Турчак А. М. Поняття та основні ознаки адміністративного акту: аналіз сучасної адміністративно-правової літератури. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія «Право, публічне управління та адміністрування»*. 2022. № 4. С. 115–124. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-4-01-08>.

5. Кириченко Ю. М. Адміністративні акти органів місцевого самоврядування: проблеми визначення й реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 43. С. 40–43. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.43.8>.
6. Комзюк А. Т., Комзюк М. А., Липій Є. А. Виконання адміністративних актів: новації прийнятого Закону «Про адміністративну процедуру». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2022. Том 33 (72). № 3. С. 38–44. <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2022.4/06>.
7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-вр> (дата звернення: 25.06.2025)
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру»: Закон України від 10.10.2024 № 4017-ІХ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4017-20#Text> (дата звернення: 25.06.2025)
9. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-ІХ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 25.06.2025)
10. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-ІV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/find?text> (дата звернення: 25.06.2025)
11. Про затвердження Примірного положення про комісію з розгляду скарг : постанова Кабінету Міністрів України від 28.04.2023 № 420. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/420-2023-п> (дата звернення: 25.06.2025)

Velychko Valeriy, PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of State Building Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-5540-5545

Bondar Anton, postgraduate student of the Department of State Building Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0009-0000-8736-9756

Legal principles of appealing administrative acts of local government bodies

The scientific article is devoted to establishing the features of legal regulation of appealing administrative acts of local government bodies. The legislative and by-laws that regulate the legal status and powers of both local government bodies and commissions for considering citizens' complaints at various government bodies are studied. The norms of legislation on administrative procedure and administrative justice are analyzed. The opinions of scientists who have studied the powers of local government bodies, the essence, features, and types of administrative acts, as well as the characteristics of their adoption and execution, are examined.

It is proposed to define appealing administrative acts of local government bodies as the right of citizens, whose rights and legitimate interests have been

violated, to challenge individual decisions made by these bodies through the processes of administrative justice or administrative appeal. Administrative appeals are special procedures for reviewing the actions of local government bodies by commissions that consider citizens' appeals. It is concluded that there are two ways to appeal administrative acts of local government bodies: administrative appeal by filing a complaint with a higher-level administrative body and administrative proceedings carried out by a court.

Proposals have been developed to improve the legal regulation of administrative appeals of decisions of local government bodies in the form of administrative acts: to grant complaint review commissions the right to make not recommendatory but final decisions on the complaint, to improve the procedure for forming such commissions, to provide for the possibility of appealing the decisions of complaint review commissions in the administrative proceedings. Prospects for further scientific research have been identified.

Keywords: *administrative act, administrative body, legal regulation, appeal, local government body, commission, review.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.03
УДК 342.8:004.9

Чалчинський В. І.,
аспірант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького Національної
академії наук України
ORCID: 0009-0004-6318-4318

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ВИБОРІВ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена аналізу проблем і перспектив впровадження цифрових технологій у виборчий процес, з акцентом на український контекст та міжнародний досвід. Досліджено сучасний стан цифровізації виборів, окреслено основні виклики, пов'язані з питаннями кібербезпеки, захисту персональних даних, рівня суспільної довіри та нормативного забезпечення. Запропоновано шляхи подолання цих проблем задля формування ефективної, безпечної та легітимної системи електронного голосування.

У статті розглядаються переваги цифровізації, зокрема підвищення доступності голосування для різних категорій громадян, скорочення адміністративних витрат, забезпечення прозорості підрахунку голосів за допомогою технологій блокчейн, а також зменшення впливу людського фактора. Водночас аналізуються серйозні ризики, такі як кіберзагрози, порушення конфіденційності даних, обмежена доступність цифрових платформ для певних груп населення та потенційні маніпуляції результатами. Особлива увага приділяється досвіду країн-піонерів, таких як Естонія, Швейцарія та Канада, де електронне голосування вже успішно застосовується, а також проблемним кейсам, як-от відмова Норвегії та Нідерландів від e-Voting через технічні та суспільні проблеми.

В українському контексті підкреслюється необхідність поетапного впровадження цифрових технологій, починаючи з пілотних муніципальних проєктів, із подальшим розширенням до національного рівня за умови вдосконалення кіберзахисту, правового регулювання та інституційної бази. Запропоновано синтетичну модель, яка поєднує технологічний прогрес із конституційними гарантіями, акцентуючи на важливості прозорої комунікації, незалежного аудиту та залучення громадськості для формування довіри до системи. Окремо наголошується на потребі кодифікації цифрових правовідносин у межах універсального «Цифрового кодексу» та адаптації до викликів майбутніх технологій, таких як квантові обчислення.

Підкреслено, що успіх цифровізації виборів залежить від синхронізації технологічних, правових і соціальних аспектів. Подальші дослідження мають зосередитися на розробці деталізованих процедур кіберзахисту, моделях електронної ідентифікації та стратегіях підвищення суспільної довіри до цифрових виборчих систем. Цифрові технології розглядаються як інструмент посилення демократії, що потребує чіткого правового регулювання та

орієнтації на принципи верховенства права, інклюзивності та захисту конституційних прав громадян.

Ключові слова: цифровізація, цифровізація виборів, електронне голосування, кібербезпека, захист персональних даних, суспільна довіра, конституційні гарантії, блокчейн, правове регулювання, демократичні інститути, міжнародний досвід.

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифрової трансформації суспільства питання впровадження цифрових технологій у виборчий процес набуває особливої актуальності. Цифровізація виборів розглядається як один із ключових напрямів модернізації демократичних інституцій, що покликаний забезпечити більшу прозорість, оперативність, доступність і довіру до виборчих процедур. Водночас використання цифрових інструментів у виборчому процесі породжує низку складних проблем правового, технічного, організаційного та етичного характеру. Зокрема, постають питання гарантування кібербезпеки, захисту персональних даних, доступності електронного голосування для всіх категорій виборців, а також легітимності та надійності результатів голосування. Наявні моделі цифрового голосування, що впроваджуються у різних країнах, демонструють як певні успіхи, так і значні ризики, що потребують всебічного аналізу. Відповідно, дослідження проблем та перспектив цифровізації виборів є необхідним кроком для формування ефективної, безпечної та правово врегульованої системи електронного волевиявлення в демократичних державах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці цифровізації виборів, зокрема переваг та ризиків впровадження електронного голосування, кіберзахисту виборчих

процесів і конституційної відповідності цифрових інструментів участі, присвячено низку наукових та аналітичних досліджень. Зокрема, Є. Дуліба та В. Теремецький проаналізували зарубіжний досвід електронного голосування та визначили потенційні можливості для України в контексті демократичного розвитку [1]; Н. Черняшук акцентує на ролі фахівців із кіберзахисту в умовах сучасних викликів гібридної війни, зокрема щодо захисту цифрової інфраструктури виборчих систем [8]; у рішенні Федерального конституційного суду Німеччини, викладеному у публікації К. Шебс (K. Shebs), визначено правову позицію щодо неконституційності електронного голосування через порушення принципів прозорості та публічності виборчого процесу [11]. Утім, попри наявний доробок, залишається потреба в подальшому цілісному теоретико-правовому осмисленні цифрової трансформації виборчих процедур в умовах конституційної демократії.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження сучасного стану цифровізації виборчого процесу, виявлення ключових проблем, що супроводжують впровадження цифрових технологій у сферу виборів, а також окреслення перспектив їх подальшого розвитку з урахуванням міжнародного досвіду та національних особливостей правового регулювання.

Першопричиною інтересу до цифрового голосування виступає прагнення держав забезпечити більш широку, інклюзивну та оперативну участь громадян у демократичному процесі. У країнах-першопрохідцях, насамперед в Естонії, Швейцарії й Канаді, інтерактивні платформи для голосування через інтернет дозволили суттєво скоротити адміністративні витрати, підвищити явку молоді та громадян, які перебувають за кордоном, а також мінімізувати людський фактор під час підрахунку бюлетенів. Конфігурація цих систем демонструє, що технологічний ефект синергії досягається лише тоді, коли правові, організаційні та технічні механізми функціонують як єдине ціле. Український закон «Про Державний реєстр виборців» 2007 р. створив передумови для автоматизованого ведення списків, а Закон «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» 2017 р. імплементував інструмент Mobile ID, котрий може стати базовим компонентом автентифікації.

Ключовим ризиком вітчизняні дослідники вважають вразливість цифрових платформ до кіберзагроз. Так, Ю. Дуліба та В. Теремецький наголошують, що навіть у країнах із розвинутою ІТ-інфраструктурою існують прецеденти судових оскар-

жень результатів електронного голосування через сумніви в цілісності даних, а в Україні – за рівня кіберзахисту, який лише формується, небезпека зовнішнього втручання багаторазово зростає [1]. До того ж естонський кейс, який часто позиціонують як зразковий, демонструє: стійкість системи не є сталою і потребує регулярного аудитування та оновлення сертифікатів безпеки. Водночас, відповідно до Закону «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», стратегічна модель протидії кібератакам має носити комплексний характер, але імплементація цих положень залишається фрагментарною [7]. Отже, без технічного вдосконалення «кіберщитів» і розбудови системи реагування на інциденти розгортати інтернет-голосування в загальнонаціональному масштабі передчасно.

Не менш чутливе питання – конфіденційність персональних даних і гарантія таємниці голосу. У західних юрисдикціях дедалі суворіші вимоги GDPR зумовили появу протоколів, що мінімізують збір даних про виборця та розділяють етап ідентифікації від етапу відправлення бюлетеня. В Україні правовий режим персональної інформації формально регулюється Законом «Про захист персональних даних» [6], однак практика показує, що досі недостатньо відпрацьовані процедури незалежного нагляду, відповідальності операторів і можливостей виборця оскаржити порушення. Скандал з Cambridge Analytica, який продемонстрував силу мікротаргетингу та маніпуляцій суспільними настроями, лише посилив підозри, що цифровий формат виборів може стати полігоном для витонченіших технологій

впливу [9]. Таким чином, запровадження інтернет-голосування без оновленої моделі захисту даних здатне трансформувати елемент демократії у інструмент прихованого контролю.

У науковому дискурсі щодо перспективності цифровізації виокремлюються дві домінантні позиції. Перша – «технологічного оптимізму» – спирається на аргументи економії ресурсів і зростання явки та пов'язана з іменами дослідників, які вивчають ефект інтернет-голосування у Естонії та Швейцарії. Є Дуліба й В. Теремецький, узагальнюючи ці дані, стверджують, що за правильно налаштованих процедур e-Voting підвищує рівень довіри до виборів, оскільки цифровий слід робить підрахунок прозорим, а доступ до інструментарію моніторингу отримує широкий спектр суб'єктів [1]. Друга позиція – «технологічного скепсису» – представлена фахівцями з кібербезпеки й конституційного права, які звертають увагу на асиметричність ризиків: одна успішна атака спроможна нівелювати роки еволюції демократичних інститутів [8]. Вони апелюють до прецедентів відмови Норвегії та Нідерландів від інтернет-голосування після виявлення технічних недоліків та низького рівня суспільної підтримки [10]. В українському контексті це означає слабкість інституційного забезпечення контролю за ланцюгом постачальників софту, ризики залучення іноземних хмарних сервісів та потенційну політизацію адміністратора ключів шифрування.

Порівняння обох підходів крізь призму конституційних гарантій дозволяє зробити висновок, що найбільш перспективною є синтетична

позиція, котра поєднує технологічний прогрес із інституційними запобіжниками. Усвідомлюючи реалії українського правового поля, доцільно розглядати «каскадну модель» запровадження цифрового голосування: від пілотних муніципальних проєктів – через добровільне дистанційне голосування для громадян, які проживають за кордоном – до поступового розширення масштабів у міру накопичення експертизи та довіри. Подібний підхід відповідає рекомендаціям Ради Європи щодо необхідності тестування систем у контрольованому середовищі та залучення багатосторонніх аудиторських команд. На користь такої стратегії свідчить і досвід Естонії: лише після серії успішних локальних виборів 2005 р. було ухвалено рішення про загальнонаціональне інтернет-голосування [2], причому акцент зроблено на безпаперовому аудиторському механізмі, що дозволяє виборцю переконатися у збереженні власного голосу без розкриття його змісту.

У контексті цього видається доцільним оновити нормативну архітектоніку виборчого законодавства. У науковому середовищі дедалі частіше лунає пропозиція кодифікувати цифрові правовідносини у межах універсального «Цифрового кодексу», що містив би розділи про кібербезпеку, електронну ідентифікацію, порядок функціонування блокейн-реєстрів і, зокрема, моделі електронного голосування. Такий підхід сприяв би ліквідації колізій між галузевими актами та забезпечив би системність, якої сьогодні бракує точковим змінам. Окремої уваги потребує питання підзвітності постачальників програмного забез-

печення: ліцензування має бути доповнене вимогою відкритого коду, публічного аудиту та обов'язку збереження ключових компонентів серверної інфраструктури на території України. Лише за цих умов держава матиме юридичні та фактичні важелі для реагування на інциденти.

Особливого значення набуває проблема суспільної довіри. Як свідчить естонська та канадська практика, фактор «прозорості комунікації» відіграє не меншу роль, аніж технічна надійність. Систематичні інформаційні кампанії, залучення академічних експертів і громадських організацій до процедур стрес-тестування та демонстрацій голосування формують у виборця відчуття контролю й співучасті. Україна вже має позитивний досвід публічних презентацій реєстру виборців, однак цей формат слід якісно розширити: від інтерфейсних прототипів до симуляційних навчань для дільничних комісій, журналістів і представників політичних партій. Крім того, стратегія комунікації зобов'язана передбачити чіткий алгоритм оприлюднення результатів незалежного аудиту та відкриття даних, аби запобігти появі конспірологічних наративів.

Суттєвою перевагою поетапного підходу є можливість безболісно коригувати модель, спираючись на емпіричні дані пілотних проєктів. Наприклад, методологія «post-quantum readiness», що нині активно обговорюється у світовій криптографічній спільноті, передбачає поступову адаптацію алгоритмів шифрування до загроз майбутніх квантових комп'ютерів, а отже, пілоти можуть стати лабораторією для відпрацювання технік розподіленого шифрування та мультипідпису. Водночас

критики застерігають: надто тривала стадія тестових режимів ризикує цементувати «демократію двох швидкостей», коли окремі групи громадян отримують цифрові переваги, а інші продовжують користуватися застарілими процедурами. Подолати цю дихотомію можливо шляхом нормативного встановлення гарантованих термінів розгортання масштабних проєктів і бюджетних зобов'язань держави.

У сфері конституційного контролю запровадження електронних виборів піднімає питання юрисдикції. Чи має Конституційний Суд отримати інструменти для ex-ante експертизи технічних протоколів? Чи слід передбачити спеціалізовані апеляційні колегії з питань кіберінцидентів у виборчому процесі? Іноземний досвід (наприклад, практика Федерального конституційного суду Німеччини щодо застосування електронних машин [11]) показує, що своєчасна конституційна фільтрація технологічних інновацій запобігає кризам легітимності. В українських реаліях важливо забезпечити механізм розмежування політичних і технічних суперечок, щоб уникнути сценарію, коли будь-які сумніви в працездатності цифрових систем використовуються як підстава для делегітимації результатів виборів.

У підсумку дискусії між «оптимістами» та «скептиками» вимальовується спільна точка згоди: невідворотність цифрової трансформації виборчих процедур. Різниця полягає у часових горизонтах і послідовності кроків. Еволюційний підхід, що зарекомендував себе в низці європейських юрисдикцій, видається придатним для України з огляду на потребу зміцнення кіберінфраструктури та

наращення кадрового потенціалу. Саме тому доцільною є позиція «синтетичного реалізму», згідно з якою розвиток електронного голосування має відбуватися одночасно на технологічному, правовому й суспільному рівнях, а оцінка результативності здійснюватися крізь призму конституційних цінностей, зокрема людської гідності, свободи й верховенства права.

Таким чином, цифровізація виборів у вітчизняному конституційно-правовому дискурсі – це багатогранний процес, у якому потенціал розширення прав громадян постійно взаємодіє з небезпекою технологічного вразливого місця. Вирішення зазначених проблем залежить від здатності держави синхронізувати правове регулювання з технічним прогресом, забезпечити прозорість алгоритмів і вибудувати культуру довіри, що базуватиметься на доказовій безпеці електронних систем та інклюзивності процесу прийняття рішень. Найперспективнішою є стратегія поступової імплементації e-Voting, інтегрованої у більш широку програму цифрового громадянства, яка поєднуватиме інновації з конституційними гарантіями та міжнародними стандартами демократичної легітимності.

Висновки. Цифровізація виборчого процесу в Україні є складним і багатогранним явищем, яке відкриває нові можливості для реалізації конституційних прав громадян, але водночас створює серйозні виклики, пов'язані з кібербезпекою, захистом даних та суспільною довірою. Найбільш перспективним є підхід, який передбачає поступове впровадження цифрових технологій через пілотні проєкти, супроводжуване посилен-

ням правового регулювання та технічної інфраструктури. Успіх цифровізації можливий лише за умови комплексного підходу, який враховує як міжнародний досвід, так і національні особливості України. Важливо пам'ятати, що цифрові технології є лише інструментом, а не самоціллю, і їх використання має бути спрямоване на забезпечення принципів демократії, верховенства права та захисту конституційних прав громадян. У

цьому контексті необхідним є подальше дослідження правових, технічних та соціальних аспектів цифровізації виборів, а також активна співпраця між державою, громадянським суспільством та міжнародними організаціями для створення надійної та прозорої виборчої системи, яка відповідатиме викликам сучасності та забезпечуватиме реалізацію права громадян на вільне волевиявлення.

Список використаних джерел

1. Дуліба Є., Теремецький В. Переваги та ризики впровадження електронного голосування: досвід для України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1 (37). DOI:10.35774/app2024.01.078
2. Естонія проводить загальнонаціональне мережеве голосування. URL: https://archive.ph/20120713045721/http://news.com.com/Estonia+pulls+off+nationwide+Net+voting/2100-1028_3-5898115.html.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Про Державний реєстр виборців : Закон України від 22.02.2007 р. № 698-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text>.
5. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII.
6. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. Ст. 481.
7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
8. Черняшук Н. Фахівці з кіберзахисту, чиї рішення використовує Уряд України. Про «першу кібервійну у світі» та безпеку держпідприємств. URL: <https://lntu.edu.ua/uk/media/fakhivtsi-z-kiberzakhystu-chyyi-rishennya-vykorystovuye-uryad-ukrayiny-pro-pershu-kiberviynu>.
9. Cambridge Analytica, компанія в центрі скандалу з Facebook, закривається. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-43980978>.
10. E-voting experiments end in Norway amid security fears. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-28055678>.
11. Shebs K. Germany high court finds electronic voting unconstitutional. URL: <https://www.jurist.org/news/2009/03/germany-high-court-rules-electronic/>.

Reference

1. Duliba Ye., Teremetskyi V. Advantages and risks of implementing electronic voting: experience for Ukraine. *Actual problems of jurisprudence*. 2024. № 1 (37). URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1812/1865>.
2. Estonia conducts nationwide online voting. URL: https://archive.ph/20120713045721/http://news.com.com/Estonia+pulls+off+nationwide+Net+voting/2100-1028_3-5898115.html.

3. Constitution of Ukraine : Law of Ukraine dated 28.06.1996 № 254к/96-VR. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. On the State Register of Voters : Law of Ukraine dated 22.02.2007 № 698-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text>.
5. On electronic identification and electronic trust services : Law of Ukraine dated 05.10.2017 № 2155-VIII.
6. On personal data protection : Law of Ukraine dated 01.06.2010 № 2297-VI. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2010. № 34. Art. 481.
7. On the basic principles of cybersecurity of Ukraine : Law of Ukraine dated 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
8. Cherniashchuk N. Cybersecurity specialists whose solutions are used by the Government of Ukraine. About the "first cyber war in the world" and the security of state enterprises. URL: <https://lntu.edu.ua/uk/media/fakhivtsi-z-kiberzakhyistu-chyyi-rishennya-vykorystovuye-uryad-ukrayiny-pro-pershu-kiberviyu>.
9. Cambridge Analytica, the company at the center of the Facebook scandal, is shutting down. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-43980978>.
10. E-voting experiments end in Norway amid security fears. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-28055678>.
11. Shebs K. Germany high court finds electronic voting unconstitutional. URL: <https://www.jurist.org/news/2009/03/germany-high-court-rules-electronic/>.

Chalchynskyi Vladyslav, Ph.D student of the V. M. Koretsky Institute of State and Law research institute of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0009-0004-6318-4318

Digitalization of elections: challenges and development prospects

The article is devoted to the analysis of the problems and prospects of implementing digital technologies in the electoral process, with a focus on the Ukrainian context and international experience. It examines the current state of election digitalization and outlines key challenges related to cybersecurity, personal data protection, public trust, and regulatory frameworks. Solutions are proposed to overcome these issues and to build an effective, secure, and legitimate e-voting system.

The paper explores the advantages of digitalization, including increased accessibility of voting for various population groups, reduction of administrative costs, enhanced vote-counting transparency through blockchain technology, and minimization of human error. At the same time, it analyzes significant risks such as cyber threats, data confidentiality breaches, limited access to digital platforms for certain groups, and the potential for vote manipulation. Particular attention is given to the experience of pioneering countries like Estonia, Switzerland, and Canada, where e-voting is already successfully implemented, as well as problematic cases, such as the withdrawal of Norway and the Netherlands from e-voting due to technical and societal challenges.

In the Ukrainian context, the article emphasizes the need for a phased introduction of digital technologies, starting with pilot municipal projects and gradually expanding to the national level, provided that cybersecurity, legal regulation, and

institutional support are strengthened. A synthetic model is proposed that combines technological advancement with constitutional guarantees, highlighting the importance of transparent communication, independent auditing, and public engagement to foster trust in the system. Special attention is paid to the necessity of codifying digital legal relations within a universal «Digital Code» and preparing for future technological challenges such as quantum computing.

The article stresses that the success of election digitalization depends on synchronizing technological, legal, and social components. Future research should focus on developing detailed cybersecurity procedures, electronic identification models, and strategies to enhance public trust in digital electoral systems. Digital technologies are seen as tools to strengthen democracy, requiring clear legal regulation and adherence to the principles of the rule of law, inclusiveness, and the protection of constitutional rights.

Keywords: *digitalization, election digitalization, electronic voting, cybersecurity, personal data protection, public trust, constitutional guarantees, blockchain, legal regulation, democratic institutions, international experience.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.04

УДК 347.121

Бойко Є. В.,
*студент Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена аналізу механізмів захисту честі, гідності та ділової репутації фізичних осіб у цивільному праві України. Ці правові категорії є основними елементами правового статусу особи, і їх порушення може призвести до значної моральної та матеріальної шкоди. У статті розглядаються як загальні, так і спеціальні способи захисту зазначених немайнових благ, що передбачені Цивільним кодексом України. Загальні способи захисту включають відшкодування матеріальної та моральної шкоди, зокрема, компенсацію за завдані страждання чи знищену репутацію. Спеціальні способи захисту передбачають спростування недостовірної інформації, право на відповідь та заборону її поширення. Всі ці способи можуть застосовуватися в комбінації, залежно від конкретних обставин справи. Автор особливу увагу приділяє механізму спростування недостовірної інформації, яке є важливим інструментом для доведення неправдивості висловлювань і відновлення справедливої репутації особи в очах громадськості. Водночас розглядається право на відповідь як механізм, що дає можливість постраждалій особі висловити свою точку зору. Окремо в статті аналізується питання вибачення як способу захисту, яке є досить спірним у правовій практиці, оскільки законодавчо не закріплене та може викликати етичні й психологічні питання, зокрема, примус до вибачення проти волі особи. Також акцентується увага на актуальності удосконалення правових механізмів захисту у зв'язку з сучасними викликами, такими як швидке поширення інформації через цифрові технології і соціальні мережі. Дослідження підкреслює необхідність вдосконалення правового регулювання у цій сфері, щоб забезпечити ефективний захист осіб від неправдивих звинувачень і порушень їх гідності, честі та ділової репутації в умовах цифровізації суспільства. Зокрема, автор зазначає важливість пошуку оптимальних шляхів захисту, які будуть враховувати всі сучасні реалії і допомагати особам ефективно захищати свої немайнові права.

У висновках статті наголошується на важливості розвитку правового інструментарію для захисту немайнових прав у цифровому середовищі, де інформаційні порушення можуть мати швидкий і глобальний характер. Право на спростування недостовірної інформації, право на відповідь та інші механізми повинні бути адаптовані до реалій сучасного світу, де інформація

поширюється миттєво і не завжди є під контролем відповідальних осіб. Особливу увагу також варто приділяти питанням ефективності національного законодавства в контексті глобалізації і міжнародних стандартів у цій сфері.

Ключові слова: право, честь, гідність, ділова репутація, немайнові права, способи захисту, спір.

Постановка проблеми. Честь, гідність та ділова репутація є фундаментальними особистими немайновими благами, що визначають соціальний статус і самооцінку особи, а також її професійну компетентність у суспільстві. Ці цінності, закріплені в статті 3 Конституції України як найвища соціальна цінність, потребують належного правового захисту, оскільки їх порушення може завдати значної моральної та матеріальної шкоди. Стаття 32 Основного Закону України гарантує судовий захист права на спростування недостовірної інформації та відшкодування шкоди, заподіяної такими порушеннями. На галузевому рівні цивільне законодавство України також встановлює механізми захисту цих прав.

Водночас попри чітке нормативне закріплення, практична реалізація захисту честі, гідності та ділової репутації стикається з низкою проблем. До них належать нечіткість окремих правових норм, складнощі в доведенні факту порушення та оцінці завданої шкоди, а також вплив сучасних інформаційних технологій, зокрема соціальних мереж, які ускладнюють контроль за поширенням недостовірної інформації.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу існуючих механізмів захисту честі, гідності та ділової репутації в цивільному праві України, виявлення прогалин у правовому регулю-

ванні та розробки пропозицій щодо їх усунення, особливо в умовах сучасних викликів інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення цивільно-правового захисту честі, гідності та ділової репутації займалися багато вітчизняних цивілістів, серед яких можна виділити Р. О. Стефанчука, М. А. Придворова, П. А. Кравченка О. С. Іоффе, А. Штефан та інших.

Метою статті є всебічний огляд механізму захисту честі, гідності та ділової репутації в цивільному праві.

Виклад основного матеріалу. Основою правового регулювання відносин щодо захисту гідності, честі та ділової репутації є Конституція України та Книга 2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка присвячена особистим немайновим правам фізичної особи. Так, відповідно до статті 297 ЦК України кожному гарантується право на повагу до його гідності та честі, а у статті 299 ЦК України зазначено, що фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації [1]. Характер спірних правовідносин цієї категорії є цивільно-правовим (незалежно від суб'єктного складу), а, отже, всі справи зазначеної категорії підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, за винятком справ про захист ділової репутації між юридичними особами та іншими суб'єктами

підприємницької діяльності у сфері господарювання та іншої підприємницької діяльності, що розглядаються в порядку господарського судочинства [2].

Відповідно до статті 275 ЦК України захист особистого немайнового права здійснюється у спосіб, установлений главою 3 цього Кодексу, а також іншими шляхами відповідно до змісту цього права, способу його поширення та наслідків, які спричинило це порушення [1]. Вибір способу захисту особистого немайнового права, зокрема права на повагу до гідності та честі, права на недоторканість ділової репутації, належить позивачеві. Особа, право якої порушено, може обрати як загальний, так і спеціальний способи захисту свого права, визначені законом, який регламентує конкретні цивільні правовідносини. Слід зауважити, що загальними є ті способи, які можуть бути використані не лише для захисту честі, гідності та ділової репутації, а й для захисту інших майнових та немайнових прав. Такі способи законодавець чітко визначив в частині другій статті 16 ЦК України.

Зокрема, такими способами є:

1) визнання права – це спосіб захисту, який застосовується у разі невизнання належних особі прав або їх оспорення, а також у разі, якщо в особи відсутні документи, які можуть підтвердити належність їй певного права;

2) визнання правочину недійсним – це спосіб, який використовується у випадку необхідності відновлення правового становища, яке існувало до укладення договору;

3) припинення дії, яка порушує право – цей спосіб ефектив-

ний, коли метою захисту є припинення порушення особистого немайнового права, яке триває зараз та на майбутнє. Вказаний спосіб є універсальним для всіх особистих немайнових прав, адже його застосовують у разі вчиненні тривалих правопорушень, які перешкоджають реалізації певного права, при цьому не позбавляючи його;

4) відновлення становища, яке існувало до порушення – це спосіб, який має обмежене застосування у сфері захисту честі, гідності та ділової репутації з огляду на те, що відновлення стану, який існував до моменту порушення вказаних прав є неможливим, адже таку шкоду не можна відновити правовими засобами;

5) примусове виконання обов'язку в натурі – це спосіб, який є ефективним у зобов'язальних правовідносинах, де одна сторона не бажає або ж відмовляється виконувати обов'язки, які передбачені договором. Проте, у випадку порушення прав на повагу до честі, гідності та ділової репутації фізичної особи цей спосіб також може бути застосовано, зокрема, у разі оскарження відмови засобів масової інформації в оприлюдненні тексту спростування;

6) зміна правовідношення – це спосіб, який є необхідним для зміни умов правочину з огляду на порушення його умов однією зі сторін;

7) припинення правовідношення – це спосіб, який використовується як покарання за невиконання або неналежне виконання обов'язків за договором;

8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди – це спосіб, метою якого є компенсація збитків особі, яка їх за-

знала у зв'язку з незаконним посяганням на її права;

9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди – це спосіб, який є одним з найбільш поширених у сфері захисту честі, гідності та ділової репутації, адже за допомогою цього способу особа може отримати компенсацію за спричинені їй страждання та приниження у зв'язку з порушенням її особистих немайнових прав;

10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб – це спосіб, який є ефективним у разі прийняття або вчинення незаконних дій органом публічної влади по відношенню до певної особи, якій було завдано шкоди такими діями [3].

Для захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи вкрай актуальним та необхідним є такі два способи захисту як відшкодування матеріальної шкоди та відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди.

По-перше, відшкодування матеріальної шкоди як спосіб захисту досліджуваних особистих немайнових прав використовується досить рідко. Разом з тим, особливістю цього способу є те, що майнова шкода повинна бути пов'язана причинно-наслідковим зв'язком з конкретним діянням, зокрема, поширенням неправдивих або таких, що не відповідають дійсності, відомостей, які палять честь, гідність та репутацію. Тобто, діями є власне поширення неправдивих відомостей, а наслідком – переживання, які отримала особа через знищену репутацію.

Відшкодування майнової шкоди базується на загальних підставах деліктної відповідальності, тому наявність вини як суб'єктивного елементу, є обов'язковим.

Нерідко трапляються ситуації, коли під час звернення до суду заявники плутають поняття матеріальної та моральної шкоди. Наприклад, нотаріус подає позов, у якому стверджує, що внаслідок поширення недостовірної інформації у ЗМІ його професійна репутація була знецінена, що спричинило зменшення кількості клієнтів і, відповідно, зниження доходу. У зв'язку з цим він просить суд про компенсацію матеріальної шкоди. Проте суд відмовляє в задоволенні позову. Така ситуація демонструє, що фактично позивач прагне отримати відшкодування моральної шкоди, однак, неправильно кваліфікуючи обставини, подає вимоги як про матеріальні збитки.

Водночас звернутися з позовом про відшкодування шкоди особа може у випадку, якщо порушення її прав на повагу до честі, гідності та ділової репутації потягло за собою погіршення стану здоров'я чи захворювання внаслідок чого особа змушена була витратити кошти на лікування. Таким чином, витрачені гроші є реальними збитками і тому за наявності доказів (чеків, довідок, виписок) особа має право на відшкодування матеріальної шкоди за порушення її особистих немайнових прав.

Слід також зауважити, що під час розгляду справ зазначеної категорії суди повинні мати на увазі, що юридичним складом правопорушення, наявність якого може бути підставою для задоволення позову, є сукупність таких обставин: а) поши-

рення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі в будь-який спосіб; б) поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто позивача; в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності; г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право [4, с. 16].

По-друге, основним способом захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є відшкодування моральної (нематеріальної) шкоди. Фактично, будь-яке порушення прав у цій сфері тягне за собою певні фізичні і моральні страждання.

Що стосується спеціальних способів захисту, то найбільш поширеним спеціальним способом захисту честі, гідності та ділової репутації фізичної особи є спростування недостовірної інформації. Так, у частині четвертій статті 277 ЦК України передбачено, що спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка поширила інформацію. Поширювачем інформації, яку подає посадова чи службова особа під час виконання своїх посадових (службових) обов'язків, вважається юридична особа, у якій вона працює [1].

Поширеною є практика, коли звертаються з позовом спростувати певну критику та оціночні судження. Проте, відповідно до частини другої статті 47-1 Закону України «Про інформацію» оціночними судженнями, за винятком образи чи наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, зокрема критика, оці-

нка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, з огляду на характер використання мовних засобів, зокрема гіпербол, алегорій, сатири. Тому оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості [5].

Метою спростування є доведення до кола осіб, серед яких були поширені неправдиві відомості, інформації про визнання судом їх невідповідності дійсності. Цивільний кодекс України встановлює два види спростування: 1) щодо інформації, поширеної через засоби масової інформації; 2) щодо інформації, яка міститься у документі, який видала юридична особа. Цей спосіб захисту закріплений у спеціальному законодавстві, зокрема, у Законах України «Про телебачення та радіомовлення» (стаття 64), «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (стаття 37). Для нього важливим є баланс між правом на свободу слова та правом на спростування інформації. Так, кожна особа має право на свободу слова, тобто право на вираження власних поглядів та думок, водночас, ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень [5]. Водночас такий спосіб захисту має ряд недоліків. По-перше, не завжди вдається донести зміст спростування до тієї ж кількості людей, яким раніше стала відома неправдива інформація про постраждалу особу. По-друге, оприлюднення спростування не обов'язково змінює громадську думку щодо особи або подій, що стали об'єктом поширення хибних відомостей, які завдали шкоди її честі, гідності чи діловій репутації. По-третє, публічне спростування не забезпечує

жодних нових, у тому числі матеріальних, переваг для особи, про яку була поширена недостовірною інформація.

Наступним способом захисту є право на відповідь. За нормами ЦК України цей спосіб включений до положень статті, яка регулює спростування недостовірної інформації, зокрема ч. 1 ст. 277 ЦК України. Відмінність відповіді від спростування недостовірної інформації полягає в тому, що опублікування відповіді походить від потерпілої особи, а опублікування спростування завжди здійснюється від імені редакції або особи, яка розповсюдила неправдиві відомості, що є відмінністю даних способів один від одного. Характерною особливістю відповіді є різноманіття механізмів застосування права на відповідь, активна роль потерпілого, який висловлює власну оцінку та реакцію на ситуацію; опублікування відповіді будь-яким способом (стаття у газеті, пост у Facebook, виступ на радіо чи телебаченні).

Окремим способом захисту гідності, честі та ділової репутації є припинення подальшого поширення інформації, що принижує честь, гідність та репутацію фізичної особи (стаття 278 ЦК України). Вказаний спосіб передбачає два види припинення інформації: 1) коли право порушується, 2) коли право уже порушене. Такий спосіб захисту орієнтований на застосування до масових поширень інформації.

Відмінність такого способу захисту особистих немайнових прав від спростування недостовірної інформації полягає у тому, що заборона поширення інформації (яка готується до поширення або яка вже поши-

рена) може бути застосована й у разі поширення інформації незалежно від того, чи вона є недостовірною, чи абсолютно правдивою. Позивач лише доводить, що зазначена інформація порушує його особисті немайнові права. Тобто якщо інформація, яка порушує особисті немайнові права особи, є достовірною, вимоги про її спростування не можуть бути задоволені.

Вирішуючи питання про визнання поширеної інформації недостовірною, суди повинні визначати характер такої інформації та з'ясовувати, чи є вона фактичним твердженням, чи оціночним судженням [4, с. 18]. Якщо суб'єктивну думку, яка є оціночним судженням, висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на відповідача може бути покладено обов'язок відшкодувати моральну шкоду, а не спростувати таку інформацію.

До категорії так званих «інших спеціальних способів» захисту особистих немайнових прав можна віднести вибачення. Цей механізм вважається досить спірним, оскільки чинне законодавство прямо його не передбачає. Водночас чимало фахівців у галузі права виступають за визнання, нормативне закріплення та практичне застосування вибачення як ефективного інструменту захисту права на честь, гідність і ділову репутацію. Законодавство та судова практика передбачають, що примусове вибачення не може бути та не є способом захисту честі, гідності та ділової репутації. Такий спосіб захисту можливий лише за умови примирення сторін, при цьому вибачення має бути добровільним [6].

На думку О.О. Кота, не всі позови можуть стосуватися суто спростування чи відшкодування майнової або моральної шкоди – можуть виникати ситуації, де людині важливіше отримати саме вибачення з метою відновлення своєї гідності, честі та ділової репутації. Виходячи з цього, вчений вважає, що вибачення є необхідним у сучасному суспільстві та має бути легалізовано як окремий спосіб захисту [7]. Ми вважаємо, що вибачення є лише психологічним чинником, а тому з певних моральних переконань особа може бути просто не здатна визнати власну провину, а змушувати її в цьому негуманно.

Висновки. Отже, проведене дослідження законодавства та наукової літератури дозволяє дійти таких висновків:

1. Кожна людина має право на захист честі, гідності та ділової репутації. Вказані права можуть бути захищені загальними та спеціальними способами. До загальних відносять способи захисту, які передбачені у статті 16 Цивільного кодексу України. З них найбільш розповсюджене застосування має відшкодування матеріальної та моральної (нематеріальної) шкоди.

2. До спеціальних способів захисту належать право на спростування недостовірної інформації, право на відповідь, заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права. Разом з тим,

законодавство передбачає, що цей перелік не є вичерпним. Спеціальні способи захисту можуть поєднувати з загальними, наприклад, спростування недостовірної інформації може співіснувати з відшкодування моральної шкоди.

3. Спростування недостовірної інформації полягає у доведенні до кола осіб, серед яких були поширені неправдиві відомості, інформації про визнання судом їх невідповідності дійсності. Право на відповідь як спосіб захисту полягає у наданні відповіді потерпілою особою. Заборона поширення інформації як спосіб захисту може бути реалізована у двох формах: коли інформація ще не опублікована та коли інформація уже опублікована. Метою цього способу захисту є не допустити поширення неправдивої інформації серед ще більшої кількості людей.

4. Дискусійним способом захисту є вибачення, яке наразі в законодавстві не закріплено. Судова практика вказує, що особу не можна примушувати щось робити проти її власного бажання, зокрема, і вибачатися. З боку психології такий підхід може бути емоційним насиллям, що очевидно є негуманним. Крім того, якщо особа не має дійсного бажання вибачитися, це унеможлиблює належне виконання рішення суду, яким зобов'язано висловити вибачення.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 9 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 квітня 2019 року у справі № 750/052/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

3. Грищенко І. М. Способи захисту честі, гідності і ділової репутації фізичної особи у Україні. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Юридичні науки*. 2013. № 2. С. 59–65.
4. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації / Упоряд.: канд. юрид. наук, доцент Д. Д. Луспеник. Київ, 2019. Вип. 53 с.
5. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 №2657-XI : станом на 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
6. Кучерявенко В. С. Вибачення як спосіб захисту права на повагу до гідності та честі, права на недоторканність ділової репутації. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття»* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2022. Т. 2. С. 694– 697.
7. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України №1 від 27.02.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text
8. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. К. : Алерта, 2017. 494 с.

Boyko Evhen, student of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Mechanism of protection of honour, dignity and business reputation of an individual in civil law

The article is dedicated to the analysis of mechanisms for protecting the honour, dignity, and business reputation of individuals in Ukrainian civil law. These legal categories are essential elements of a person's legal status, and their violation can lead to significant moral and material damage. The article discusses both general and special methods of protecting these non-property rights as provided by the Civil Code of Ukraine. General methods of protection include compensation for material and moral damages, particularly compensation for suffering or destroyed reputation. Special methods of protection include refutation of false information, the right to reply, and prohibition of its dissemination. All these methods can be applied in combination, depending on the specific circumstances of the case. The author pays special attention to the mechanism of refuting false information, which is an important tool for proving the falsity of statements and restoring the person's fair reputation in the eyes of the public. At the same time, the right to reply is considered as a mechanism that allows the injured person to express their point of view. The article also analyzes the issue of apology as a means of protection, which is quite controversial in legal practice since it is not enshrined in legislation and can raise ethical and psychological issues, particularly the coercion to apologize against the person's will. The article also emphasizes the relevance of improving legal mechanisms in response to modern challenges, such as the rapid spread of information through digital technologies and social networks. The study highlights the

need to enhance legal regulation in this area to ensure effective protection of individuals from false accusations and violations of their dignity, honor, and business reputation in the context of the digitalization of society. In particular, the author notes the importance of finding optimal protection methods that will take into account all modern realities and help individuals effectively protect their non-property rights.

The conclusion of the article stresses the importance of developing legal instruments for the protection of non-property rights in the digital environment, where information violations can have rapid and global consequences. The right to refute false information, the right to reply, and other mechanisms should be adapted to the realities of the modern world, where information spreads instantaneously and is not always under the control of responsible individuals. Special attention should also be paid to the effectiveness of national legislation in the context of globalization and international standards in this field.

Key words: law, honor, dignity, business reputation, non-property rights, methods of protection, dispute.

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.05

УДК 347.922

Федосенко Н. А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права Національного
аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-6615-3937*

ЕВОЛЮЦІЯ ЦИФРОВИХ ПРАВОЧИНІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У статті здійснено комплексне дослідження трансформації правової природи правочину в умовах цифровізації приватноправових відносин. Особливу увагу приділено аналізу категорії цифрового правочину як правового явища, що виникає в межах традиційного інституту правочину, але набуває специфічних ознак в умовах використання цифрових технологій. Зосереджено увагу на проблемах електронної форми, способів ідентифікації сторін, фіксації волевиявлення, а також правових наслідків вчинення та невчинення цифрових правочинів.

Досліджено чинне цивільне законодавство України, зокрема в контексті змін, пов'язаних із оновленням Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», а також положеннями Цивільного кодексу України щодо форми правочину. Окремо розглянуто питання юридичної сили електронного правочину в системі джерел доказування у цивільному процесі. Проаналізовано межі допустимості використання кваліфікованих електронних підписів, природу електронного документа як форми фіксації волевиявлення, та проблематику правового статусу суб'єктів цифрового правочину.

У межах порівняльного підходу подано огляд правового регулювання у європейських країнах, що зберігає цивільно-правову спрямованість: питання укладення договору, визнання електронного підпису, моменту виникнення правовідносин. Особливої уваги надано категорії правочину, укладеного шляхом обміну електронними повідомленнями, у співвідношенні з диспозитивністю волевиявлення у договірному праві.

У роботі продовжується авторське дослідження цифровізації цивільних правовідносин, започатковане у попередніх публікаціях автора. У цій публікації запропоновано оновлену цивілістичну конструкцію цифрового правочину, визначено її межі, ознаки та підходи до кваліфікації. Сформульовано висновки щодо необхідності подальшого уточнення положень цивільного законодавства з урахуванням технічного прогресу при збереженні основ приватного права.

Ключові слова: цивільне право, правочин, цифровий правочин, електронна форма, електронний підпис, волевиявлення, договір, ідентифікація сторін, факт вчинення правочину, правовий статус сторін, цивільно-правове регулювання, доказування цифрового правочину.

Постановка проблеми. Цивільне право як фундаментальна галузь приватного права традиційно ґрунтується на засадах автономії волі, диспозитивності та формальної визначеності правочинів. З розвитком цифрових технологій, що трансформують способи комунікації, обміну даними та вчинення юридично значимих дій, інститут правочину зазнає сутнісних змін. Сучасні форми договірної взаємодії, що реалізуються через цифрові канали, потребують перегляду класичних уявлень про форму, волевиявлення та ідентифікацію сторін.

Попри те, що чинне цивільне законодавство України формально передбачає можливість вчинення правочинів в електронній формі, на практиці виникає низка проблемних питань, зокрема щодо правової природи електронного документа, правового значення електронного підпису, процедур верифікації волевиявлення та забезпечення належного доказування факту вчинення правочину. Водночас новітні технології — такі як кваліфіковані електронні підписи, блокчейн-реєстри, платформи електронної ідентифікації — ще не інтегровані у цілісну нормативну модель, придатну до системного застосування в межах цивільно-правового обігу. На додаток, поняття «цифрового правочину» як такого не отримало належного закріплення ані на законодавчому, ані на доктринальному рівні. У законодавстві переважно оперують термінами, пов'язаними із формою

чи технічними засобами правочину, натомість поза увагою залишається питання цілісної правової конструкції цифрового правочину як юридичного феномену. Такий стан справ створює труднощі для кваліфікації цифрових правочинів, зумовлює правову невизначеність у договірних відносинах та породжує ризики у сфері правозастосування.

Актуальність дослідження зумовлюється потребою у системному теоретико-правовому осмисленні цифрового правочину в межах цивілістичної парадигми. Це включає визначення його дефініції, ознак, елементів, особливостей форми, а також встановлення меж його допустимості, юридичних наслідків та механізмів захисту прав і законних інтересів учасників цифрових цивільних правовідносин. У такому контексті особливої значущості набуває питання еволюції правової природи правочину як базової конструкції цивільного права в умовах цифровізації суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському правничому дискурсі питання цифрових правочинів отримало помітний розвиток у 2024–2025 роках. Зокрема, друковані й електронні дослідження концентруються на нормативно-правовому закріпленні категорії «цифровий правочин» та його структурних елементах. Так, Л. Мандрика та О. Даниленко (2025) зазначають, що інститут цифрових активів і смарт-контрактів викликає потребу перегляду класичних ци-

вільно-правових конструкцій (§ циркуляція цифрових активів та об'єктів цивільного права) [1, с. 167].

Тематика цифрового правочину в українській цивілістиці часто прив'язується до соціального контексту автономності волі і диспозитивності. Зокрема, такі автори, як Бутрин-Бока Н., Труфанова Ю., Зайцева-Калаур І. та Цвигун І., розглядають питання кодифікації категорії «цифрові права» та визнання договорів, укладених через цифрові засоби, як новітнього інституту цивільного права в Україні [2]. Дослідження Слома В. та ін. свідчать про адаптацію українського договірного права до європейських стандартів, зокрема eIDAS, що сприяє розвитку цивільної форми цифрових угод, укладених в електронному середовищі. Їхній аналіз вказує на необхідність гармонізації термінології (електронний підпис, е-документ, автентифікація сторін), що забезпечить правову визначеність таких правочинів.

Не менш значущі – дослідження, сфокусовані на проблематиці електронної ідентифікації та довірчих послуг. Кармаза О. (2024) обґрунтовує необхідність законодавчого врегулювання смарт-контрактів (smart contracts) як типу цивільно-правового договору, підкреслюючи наявність структурного розриву між технологічною сутністю та цивільно-правовою формою [3].

Проблематику укладання правочинів в умовах трансграничних правовідносин досліджено у сучасній науковій літературі, зокрема у статті, де обґрунтовано необхідність уніфікації колізійних норм та впровадження цифрових технологій у договірний процес як чинника підвищення правової визначе-

ності у міжнародному приватному праві [4].

Постановка завдання. Метою наукової роботи є формулювання цілісного теоретико-правового підходу до розуміння цифрового правочину як окремої правової конструкції в межах цивільного права. Дослідження спрямоване на з'ясування юридичної природи цифрового правочину, його ознак, структури, елементів та правових наслідків, що виникають у процесі його вчинення або невчинення в цифровому середовищі. У межах поставленої мети стаття також покликана окреслити проблемні аспекти чинного правового регулювання, проаналізувати відповідні положення цивільного законодавства України та пов'язані з ними технологічні інструменти, а також запропонувати концептуальні підходи до вдосконалення регуляторної моделі цифрових правочинів з урахуванням практики їх застосування та сучасних викликів цифровізації. Особливу увагу приділено визначенню меж правової допустимості та забезпеченню юридичної визначеності у сфері цифрових цивільно-правових зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах цифрової трансформації суспільства відбувається суттєва трансформація правової природи правочину як правової конструкції, що є базовою для цивільного обороту. Цифровізація зумовлює переосмислення усталених категорій цивільного права, зокрема таких, як форма правочину, спосіб виявлення волі сторін, момент вчинення правочину, а також критерії його дійсності. Водночас у межах традиційного інституту правочину виникає нове

правове явище — цифровий правочин, що зберігає структурну ознаку дво- або багатостороннього волевиявлення, але змінює форму, способи фіксації, перевірки автентичності та юридичного значення дій сторін.

На сучасному етапі цифровізації приватноправових відносин виникає об'єктивна необхідність доктринального формулювання поняття «цифрового правочину». Його відрізняє не лише форма вчинення, але й технічне середовище, у якому формується волевиявлення сторін, засоби їхньої ідентифікації, а також фіксація юридично значущих дій.

Цифровий правочин, з цивілістичної точки зору, слід розглядати як правочин, волевиявлення щодо якого здійснюється в електронній формі з використанням засобів електронної ідентифікації, електронного підпису або інших технологій, що забезпечують достовірність та автентичність даних. У структурному плані цифровий правочин охоплює: а) предмет; б) волю сторін, виражену електронними засобами; в) технічний механізм юридичної дії.

У попередній публікації автором вже підкреслювалось, що «цивільні правовідносини як найбільш динамічна сфера суспільних відносин знаходяться у постійному процесі адаптації їх до реалій сьогодення», а використання цифрових технологій формує «нове технологічне середовище регулювання» та зумовлює потребу у створенні нових правових конструкцій [5, с. 69-73].

Згідно зі ч. 1 ст. 205 ЦК України [6], правочин може вчинятися в електронній формі, яка прирівнюється до письмової за умови дотримання вимог щодо ідентифікації

особи та фіксації її волевиявлення. Проблемним аспектом є відсутність у законодавстві чіткого розмежування між електронною формою та електронним документом.

У цьому контексті особливої уваги набуває оновлений Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» (в редакції 2024 року), який імплементує положення eIDAS. У статті 6 цього Закону закріплено презумпцію правової сили кваліфікованого електронного підпису, що прямо впливає на допустимість цифрового правочину як юридичного факту.

Вважаємо, що однією з ключових умов чинності цивільного правочину є достовірність та автентичність волевиявлення сторін. У цифровому середовищі ця умова реалізується переважно за допомогою електронної ідентифікації особи — зокрема, через сервіси BankID, MobileID, ЕСІТ тощо. Проте сам факт проходження електронної автентифікації або накладення електронного підпису не завжди свідчить про справжній намір особи укласти правочин. Особливе занепокоєння викликають ситуації використання типових цифрових інтерфейсів (наприклад, clickwrap або brow sewrap-механізмів), коли особа, натискаючи кнопку «погоджуюсь», може не усвідомлювати правових наслідків свого волевиявлення.

У національній доктрині та практиці постає питання правової презумпції дійсності електронного волевиявлення. Чи достатньо кваліфікованого електронного підпису для підтвердження дійсності правочину? На практиці часто виникає потреба у додаткових ме-

ханізмах перевірки — таких як відеофіксація процесу укладення правочину, застосування багатофакторної аутентифікації або технічне журналювання дій користувача. Такі інструменти сприяють підвищенню рівня довіри до електронної форми правочину та знижують ризики оспорування його дійсності.

Наприклад, при укладенні правочину щодо передачі виключних майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності сторони застосували комбінацію засобів електронної ідентифікації з використанням КЕП, підтвердження особи через BankID, а також аудіовізуальну фіксацію процесу взаємодії у реальному часі. Всі дії користувачів було протоколовано із збереженням цифрового журналу, придатного до використання в якості електронного доказу відповідно до вимог статті 100 ЦПК України [8].

Застосування таких технічних засобів підвищує достовірність електронної форми правочину, зміцнює презумпцію дійсності правочину, а також знижує ризики його подальшого оспорування в судовому порядку.

Залучення таких цифрових інструментів істотно підвищує рівень правової визначеності та знижує ризики визнання правочину недійсним за позовами щодо недотримання належної форми або ідентифікації сторін. Цифрові правочини, як і традиційні, можуть бути визнані недійсними за наявності обставин, що свідчать про порушення загальних вимог цивільного законодавства. Зокрема, актуальною є проблема технічних збоїв, що призводять до помилкового волевиявлення, або підробки електронного підпису. Та-

кож в електронному середовищі постає складність у фіксації моменту відкликання правочину. На відміну від паперової форми, де момент передачі документа чітко фіксується, в електронному обігу ключовим є не лише складення, а й технічна доставка документа іншій стороні.

У цьому контексті особливої ваги набуває проблема доказування у судовому процесі. Правочини, вчинені в електронній формі, відповідно до статті 100 ЦПК України, можуть бути подані як електронні докази. Водночас судова практика свідчить про неоднорідність у підходах до оцінки їх належності та допустимості. Зокрема, суди нерідко ставлять під сумнів дійсність документів, що підписані некваліфікованими електронними підписами або надані без підтвердження цілісності цифрового файлу.

З огляду на це, важливим є удосконалення процесуальних процедур, пов'язаних із фіксацією моменту укладення цифрового правочину, забезпеченням зберігання та архівування електронних доказів, а також проведенням технічної експертизи у разі спору щодо автентичності е-документів. Це дозволить не лише гарантувати юридичну визначеність у сфері цифрових правочинів, а й зміцнити правові позиції сторін у судовому процесі.

Правові наслідки вчинення цифрового правочину також мають свою специфіку. Поряд із традиційними підставами нікчемності або оспоруваності, виникає потреба у врахуванні технічних ризиків – наприклад, збоїв у роботі платформи, хибної ідентифікації або шахрайських дій. Водночас чинне законодавство не містить чітких

приписів щодо таких ситуацій, що створює прогалини в регулюванні й потребує подальшого нормативного доопрацювання.

Як слушно зазначалося у попередньому дослідженні автора, цифровізація викликає системну зміну у підходах до цивільно-правового регулювання, вимагаючи нової моделі договірного права, адаптованої до умов віртуального середовища. Автор підкреслює, що «використання цифрових технологій у цивільних правовідносинах забезпечує не лише перехід майнових прав у цифровій формі, а й формує цифровий обіг як особливу форму цивільних правовідносин» [5].

Таким чином, цифровий правочин як правова категорія потребує подальшого концептуального осмислення та нормативного закріплення. Його правове регулювання має враховувати особливості цифрового середовища, сучасні технологічні інструменти та необхідність збереження балансу між автономією волі сторін і публічними гарантіями правопорядку в цивільному обороті.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що цифровізація приватноправових відносин зумовила докорінну трансформацію традиційного інституту правочину, спричинивши появу нового правового явища – цифрового правочину. Цей інститут виникає в межах чинної правової системи, але характеризується низкою специфічних ознак, зокрема: електронною формою, застосуванням цифрових підписів, новими способами фіксації волевиявлення, віддаленою ідентифікацією сторін. Усе це потребує переосмислення доктринальних положень цивільного права та адаптації

нормативного регулювання до цифрового середовища.

В умовах відсутності законодавчої дефініції цифрового правочину та чітко визначених вимог до його форми, способу укладення і юридичних наслідків, правозастосовна практика стикається з численними труднощами – зокрема, в частині доведення факту укладення угоди, автентичності волевиявлення сторін, правомірності використаних технічних засобів тощо. Практика також свідчить про потребу впровадження додаткових технічних та правових механізмів захисту сторін, таких як журналювання, багатофакторна аутентифікація, або відеофіксація моменту укладення правочину.

З огляду на викладене, пропонується закріпити на законодавчому рівні дефініцію цифрового правочину, із визначенням його правової природи, ознак, форм та правових наслідків. Необхідно також врегулювати на рівні Цивільного кодексу України та процесуального законодавства вимоги до електронної форми правочинів, а також до способів фіксації та ідентифікації волевиявлення. У перспективі варто запровадити стандарти багатофакторної аутентифікації та передбачити технічно-нейтральну модель нормативного регулювання, яка не буде прив'язана до конкретних технологій, але забезпечуватиме стабільність та передбачуваність у цифровому обороті. Крім того, важливо адаптувати механізми оцінки та допустимості цифрових доказів у судовому процесі, а також сприяти підвищенню цифрової грамотності учасників цивільних правовідносин шляхом освітніх і просвітницьких ініціатив.

Список використаних джерел

1. Мандрика Л. М., Даниленко О. В. Проривні цифрові технології як засадничі фактори трансформації цивільного права України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 1. С. 164–190. DOI: 10.31359/1993-0909-2025-32-1-164
2. Sloma, V., Butryn-Boka, N., Trufanova, Yu., Zaitseva-Kalaur, I., & Tsvigun, I. (2024). Modern technologies and European standards: Their impact on Ukrainian contract law. *Law, Policy and Security*, 2(2), 12–27. <https://doi.org/10.62566/lps/2.2024.12>
3. Кармаза О. Укладення цивільних договорів з використанням інформаційно-комунікаційних систем. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України* 2024. № 64 URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/view/7897/8114> (дата звернення 12.06.2025).
4. Фролов, М. М. Аналіз правових аспектів укладання правочинів у міжнародному приватному праві. *Український політико-правовий дискурс*, 2024. № 6. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14810406>
5. Федосенко Н. Використання цифрових технологій у цивільних правовідносинах. *Часопис цивілістики*. 2022. Вип. 45. С. 69–74. <https://doi.org/10.32837/chc.v0i45.469>.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 12.06.2025).
7. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги. Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення 12.06.2025).
8. Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6733> (дата звернення 12.06.2025).

Fedosenko Nataliia, PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law of the National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"

ORCID: 0000-0002-6615-3937

Evolution of digital procedures in civil law: challenges and prospects for law enforcement

The article presents a comprehensive study of the transformation of the legal nature of transactions within the framework of the digitalization of private law relations. Particular attention is paid to the analysis of the category of digital transaction as a legal phenomenon that arises within the traditional civil law concept of a transaction, yet acquires specific features due to the use of digital technologies. The focus is placed on issues concerning the electronic form, means of party identification, the fixation of intent, and the legal consequences of both the conclusion and non-conclusion of digital transactions.

The study analyzes the current civil legislation of Ukraine, particularly in the context of amendments to the Law of Ukraine "On Electronic Identification and Electronic Trust Services", as well as the relevant provisions of the Civil Code of Ukraine governing the form of transactions. Special attention is devoted to the legal

force of digital transactions within the system of evidence in civil proceedings. The article examines the admissibility of qualified electronic signatures, the legal nature of electronic documents as a means of expressing intent, and the legal status of parties to digital transactions.

Within a comparative legal approach, the paper offers an overview of regulatory practices in European countries, maintaining a private law perspective. These include issues of contract conclusion, recognition of electronic signatures, and the moment of legal relationship formation. Particular emphasis is placed on transactions concluded by means of electronic communications in relation to the principle of party autonomy in contract law.

This publication continues the author's previous research on the digitalization of civil legal relations. It proposes an updated civil law framework of digital transactions, defining their boundaries, characteristics, and qualification criteria. The article concludes with recommendations for further refinement of civil legislation in light of technological progress, while preserving the foundations of private law.

Keywords: *civil law, transaction, digital transaction, electronic form, electronic signature, expression of intent, contract, party identification, fact of transaction execution, legal status of the parties, civil law regulation, evidence of digital transaction.*

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.06
УДК 349:2

*Буглак-Куцевол О. Г.,
аспірантка Науково-дослідного
інституту публічного права*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ НОТАРІУСІВ

У статті здійснено розгляд правового регулювання соціальних гарантій нотаріусів у зарубіжних країнах. Наголошено на тому, що саме такий досвід є одним із перспективних напрямків удосконалення соціального захисту нотаріусів в національному законодавстві, оскільки передбачає поглиблене вивчення сутності та видів соціальних гарантій передбачених для нотаріусів у високорозвинених зарубіжних країнах. Вченим досліджується принцип квотування у сфері нотаріату, суть якого зводиться до створення умов для вчинення нормального нотаріального процесу та забезпечення неможливості перенавантаження нотаріуса. Зроблено висновок, що оплата праці нотаріусів у зарубіжних країнах складається з декількох складових, а гонорар за виконання нотаріальних дій розраховується за фіксованою шкалою, встановленим урядом чи іншим уповноваженим на це органом. Передбачено страхування професійної діяльності нотаріуса, яка включає в себе два основні компоненти: 1) власне відповідальності нотаріуса, який вчинив помилку чи недбальство; 2) колективна відповідальність представників нотаріату, яка настає у випадку неможливості нотаріуса покрити майнові наслідки своїх помилок. В ряді зарубіжних країн передбачено існування різноманітних видів додаткової допомоги нотаріусів, що носить систематичний характер. Особливого значення у зарубіжних країнах приділено соціальним гарантіям у сфері освіти та професійного навчання, надання методичної допомоги нотаріусам, їх професійному зростанню, розвитку професійного та наукового співробітництва з нотаріусами асоціацій інших країн тощо. Характерним є й надання допомоги з боку держави щодо створення належних умов для розвитку самостійності організаційної діяльності нотаріуса. Цікавим є й досвід запровадження спрощеної процедури допуску нотаріуса до нотаріату у випадку наявності в нотаріуса академічного ступеня доктора наук або тождного з ним наукового ступеня за спеціальністю «Цивільне, міжнародне та приватне право» або «Цивільне процесуальне право», або ж особа складала кваліфікаційний іспит на суддю.

Ключові слова: нотаріус, соціальні гарантії, соціальний захист, правове регулювання, удосконалення, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Удосконалення законодавства у сфері реалізації соціальних гарантій нотаріусами здійснюється різними шляхами: визначення проблемних питань, пошук ефективних шляхів удосконалення правових норм на основі поглибленого аналізу недоліків нормативно-правового регулювання, пошук шляхів додаткового фінансування соціальних гарантій нотаріусів, підвищення рівня їх соціального захисту тощо. Проте, все ж найбільш перспективним напрямком удосконалення як законодавства у сфері соціального захисту нотаріусів, так і розроблення ефективних та дієвих механізмів правового регулювання соціальних гарантій нотаріусів, на нашу думку, є запозичення певного позитивного досвіду у країнах із високим рівнем як соціального розвитку в цілому, так і дотримання соціальних гарантій нотаріусів загалом.

Актуальність дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання соціальних гарантій нотаріусів обумовлена тим, що у більшості країн питання пов'язані з нотаріатом, здійсненням нотаріальної діяльності та визначення правового статусу нотаріуса врегульовано спеціально прийнятим законом. Так, наприклад, в Естонії прийнято Закон «Про нотаріат» від 21.12.2000 року № 948, в Словачії – Закон «Про нотаріусів та нотаріальну діяльність», в Грузії – Закон «Про нотаріат» від 04.04.2009 року № 2283 тощо. Проте, є й країни, у яких відсутнє єдине законодавство у сфері нотаріату. До таких країн віднесено США та Велику Британію. Саме завдяки дослідженню досвіду тих зарубіжних країн, де правове регулювання соціальних гарантій нотаріусів закріплено на

рівні закону, можна в цілому окреслити й перспективні напрямки державної політики у сфері правового регулювання соціального захисту нотаріусів на національному рівні та визначити шляхи подальшого удосконалення суспільних відносин у вказаній сфері. Крім того, вивчення зарубіжного досвіду окреслить більш повну картину щодо видів соціальних гарантій, які передбачені для нотаріусів та перспектив їх застосування до державних та приватних нотаріусів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, питання соціального захисту нотаріусів у своїх наукових працях частково розглядали такі вчені як: В. М. Андріїв, В. А. Багрій, С. Я. Вавженчук, С. В. Венедіктов, Ю. М. Гришина, В. І. Журавель, Т. А. Занфірова, М. І. Іншин, С. С. Лукаш, О. В. Москаленко, С. М. Черноус, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко тощо. Проте, досить стислими були наукові пошуки вчених щодо аналізу та вивчення саме зарубіжного досвіду соціального захисту нотаріусів та їх соціальних гарантій. Більш поглиблене вивчення сутності та видів соціальних гарантій передбачених для нотаріусів у зарубіжних країнах є перспективним напрямком удосконалення соціального захисту нотаріусів в цілому.

Наразі, Україною взято, на нашу думку, правильний курс щодо закріплення правових основ діяльності нотаріуса та нотаріату саме на рівні закону. Проте, єдиним на що варто орієнтуватися – поглиблення соціальних гарантій у вказаній сфері, їх розширення та, відповідно, подальше правове закріплення. А тому, розуміючи необхідність оновлення соціальних гарантій нотаріусів в

Україні, вивчення досвіду високорозвинених зарубіжних країн є не тільки актуальним, а й необхідним.

Постановка завдання. Метою статті є визначення соціальних гарантій нотаріусів, які закріплені в законодавстві зарубіжних країн, вивчення можливостей їх адаптації по відношенню до українських нотаріусів. Для досягнення поставленої мети у статті здійснюється розгляд принципу квотування у сфері нотаріату, оплати праці нотаріусів, існування різноманітних видів додаткової допомоги нотаріусів, що носять систематичний характер, розглядаються соціальні гарантії у сфері освіти, професійного навчання та надання методичної допомоги нотаріусам тощо.

Виклад основного матеріалу. Як ми вже говорили український нотаріат є яскравим прикладом саме латинського типу нотаріату. А тому принципами нотаріату за латинським напрямком є принцип самофінансування, суть якого зводиться до самостійного забезпечення своєї діяльності, в тому числі й здійснення забезпечення необхідною технікою, приладдям, канцтоварами тощо. Але чи є певна соціальна підтримка нотаріусів такого типу нотаріату у зарубіжних країнах, і яка саме? Саме на ці питання ми пропонуємо надати відповідь, аналізуючи досвід зарубіжних країн.

Одним із перших, на що, на нашу думку, варто звернути увагу є поширення у зарубіжних країнах принципу квотування у сфері нотаріату. Квотування означає чітке визначення граничної кількості населення на одного нотаріуса. Досліджуючи таке квотування можемо навести наступні норми та дані. У Нідерлан-

дах, Бельгії, Франції, Швейцарії гранична чисельність населення на одного нотаріуса становить (5-7,5 тис. осіб; в Італії, Іспанії, Австрії, Польщі – 12-17 тис. осіб; в Португалії та Угорщині – 28-32 тис. осіб; а у Великій Британії – 65 тис. осіб [1]. Це є досить важливою соціальною гарантією нотаріуса, оскільки встановлення квот забезпечує відповідний рівень його завантаженості, а відсутність таких квот – можливість перенавантаження на одного нотаріуса, що, беззаперечно, може негативно вплинути на своєчасність, швидкість та оперативність вчинення нотаріальних дій, його завантаженість на роботі, а в подальшому й вплинути на психоемоційний стан та стан здоров'я нотаріуса. Квотування вирішує значну кількість проблем із навантаженням на одного нотаріуса та в підсумку сприяє збереженню здоров'я та працездатності нотаріуса в майбутньому.

Наступною соціальною гарантією нотаріусів варто розглянути оплату праці нотаріуса у зарубіжних країнах. В Італії оплата послуг нотаріуса складається з двох частин: 1) державне мито; збори, реєстраційні податки; 2) гонорар за виконання нотаріальних дій, який розраховується за фіксованою шкалою, встановленою урядом. Також показовою, на нашу думку, є модель законодавчої регламентації питань оплати праці нотаріусів у Грузії. Регулювання питання розміру плати, строків і порядку стягнення плати за нотаріальні, а також інші додаткові послуги, що надаються нотаріусами, забезпечується не Міністерством юстиції, а вищим органом виконавчої влади – Урядом Грузії шляхом видання відповідної постанови. Таким

чином, як говорить Н. А. Савицька, підкреслюється вагомість та значення нотаріальної інституції на загальнодержавному рівні, а також відбувається виважене встановлення тарифів з урахуванням основних показників у різних сферах держави [2, с. 174].

В той же час, варто відзначити, що у всіх країнах, що належать до системи латинського нотаріату, передбачено існування нотаріального тарифу, що є збором обов'язкового характеру, що сплачується в порядку і розмірі, встановленому законом, за здійснення нотаріусом юридично значущих дій на користь зацікавлених осіб. Є справи виключної компетенції нотаріуса (тобто для яких встановлене обов'язкове нотаріальне посвідчення), де розмір нотаріального тарифу встановлюється тільки на підставі закону (застосовується принцип єдиного тарифоутворення) та є справи ексклюзивного предмета відання, де застосовується принцип вільного тарифоутворення (розмір та підстави сплати тарифу визначається за домовленістю між зацікавленими сторонами і нотаріусом). І за німецькою, і за французькою моделями суми нотаріального тарифу надходять до розпорядження нотаріуса і виступають матеріальною гарантією реалізації в його діяльності принципів незалежності, безсторонності, майнової відповідальності, самофінансування [3]. У Туреччині розмір нотаріальних тарифів регламентується Міністерством юстиції за погодженням із Спілкою нотаріату Туреччини. Такий нотаріальний тариф змінюється щорічно. Розмір заробітної плати нотаріуса розраховується як сума одержаних доходів за мінусом сплачених податків, розмір

податків варіюється залежно від суми доходу від 12 до 35%. Нотаріус у Туреччині зобов'язаний утримувати податок на прибуток при посвідченні угод із майном, оформленні спадщини.

В Австралії взагалі встановлено погодинну оплату будь-яких нотаріальних дій, а на територіях Нового Південного Уельсу та Вікторії прийнято рекомендаційні шкали тарифів, але нотаріуси формально не пов'язані цими шкалами, можуть стягувати плату вище або нижче за рекомендовану шкалу. В Бельгії тарифи за нотаріальні дії варіюються в залежності від типу акту, суми угоди, а законодавчо визначено єдиний тариф за кожну дію. В Угорщині взагалі у питаннях оплати праці нотаріуса передбачено, що за посвідчення угод, предмет яких не підлягає оцінці, застосовується фіксований тариф, який розраховується виходячи із витраченого нотаріусом часу. У разі, якщо нотаріусу доводиться працювати з документами іноземною мовою або в неробочий час, а також у вихідні та святкові дні - стягується подвійний тариф. Цікавий підхід щодо оплати праці нотаріуса має місце в Ірландії. Розмір нотаріального тарифу нотаріус визначає сам, включаючи до нього, так звану, професійну плату: витрачений нотаріусом фактичний час роботи, його кваліфікацію, відповідальність та інші професійні послуги.

У більшості зарубіжних країн діяльність нотаріуса обмежена певним чітко визначеним округом, в якому нотаріус має здійснювати свої повноваження. З одного боку, це може розглядатися як порушення права особи на вільну працю та можливість реалізовувати свої трудові функції на

будь-якій території. Проте, з іншого боку – така вимога є досить доречною під час охорони нотаріальної таємниці, адже унеможлиблює доступ інших осіб до відомостей, які не стосуються здійснення їх безпосередньої діяльності [4, с. 158-159].

Для нотаріусів зарубіжних країн також передбачено таку гарантію як гарантія страхування своєї відповідальності. В Італії страхуванням професійної відповідальності нотаріусів займаються Національна рада нотаріусів Італії та Гарантійний фонд. В Італії передбачено, що нотаріус несе особисту відповідальність за вчинені ним помилки. Якщо нотаріус не виконує своїх професійних обов'язків, він несе різні види відповідальності: у випадку завдання шкоди через неправильне виконання своїх професійних обов'язків – цивільну відповідальність; у випадку вчинення злочину - кримінальну; у разі порушення етичних стандартів нотаріату передбачено дисциплінарну відповідальність. У випадку порушення етичних норм та стандартів та накладення дисциплінарного стягнення нотаріус має сплатити грошовий штраф або буде усунений від виконання професійних обов'язків на певний період.

Цікавим щодо розуміння гарантії страхування відповідальності нотаріуса є досвід Франції. Так, у Франції, до нотаріуса додається зобов'язання професіонала укласти професійний договір страхування від цивільної відповідальності. Як і в будь-якій ліберальній професії, що відноситься до сектора, що регламентується, нотаріус страхується від наслідків помилок, які можуть бути скоєні ним або його персоналом. Такі ризики є предметом покриття, колек-

тивно організованого професійними інстанціями нотаріату Поруч із цим традиційним страхуванням, французький нотаріат організував колективну гарантію, що покриває майнові наслідки помилок та навмисної недбалості, які не можуть бути відшкодовані за рахунок класичних технік страхування. Йдеться про єдину у своєму роді гарантію всередині юридичних професій [5, с. 21]. Таким чином, сфера професійної відповідальності нотаріуса у Франції складається з двох основних частин: 1) власне відповідальності нотаріуса, який вчинив помилку чи недбальство; 2) колективна відповідальність представників нотаріату, яка настає у випадку неможливості нотаріуса покрити майнові наслідки своїх помилок. Це так званий гарантійний фонд відшкодування шкоди, завданої в результаті діяльності нотаріусів. На нашу думку, такий підхід до страхування професійної відповідальності значно підвищує рівень соціального захисту кожного окремого нотаріуса, оскільки у випадку неможливості здійснити відшкодування шкоди ним самотійно, юридична спільнота, фактично, бере на себе безоплатну субсидіарну відповідальність за порушення одного нотаріуса.

У Грузії також запроваджено обов'язкове страхування та визначено істотні умови обов'язкового професійного страхування нотаріусів та мінімальний об'єм страхової суми, розмір якої складає 100 тисяч ларі в рік. Окрім того, нотаріус в Грузії має право отримати і зберігати на депозитному рахунку гроші, цінні папери та інші цінності, вартість яких більша ніж 1 мільйон ларі, якщо мінімальний розмір суми обов'язкового професійного страхування нотаріуса

визначений в розмірі не менш 200 тисяч ларі в рік, у разі 300 тисяч ларі в рік – нотаріус має право отримати на депозит 2 мільйони ларі. Для кожного страхового ліміту визначена різна сума страхової премії, яка обирається нотаріусом [6]. За литовським законом нотаріальні дії здійснює лише той, хто має обов'язкове страхування професійно-громадської відповідальності нотаріуса. До 2003 року кожен нотаріус страхував свою відповідальність індивідуально, а з цього року вони страхуються за принципом колективного страхування: Закон «Про нотаріат» зобов'язує органи нотаріального самоуправління - Нотаріальну палату Литви – страхувати нотаріусів.

А. Г. Гуледза слушно зазначає, що нотаріуси є вільними в організації своєї діяльності: вони самостійно облаштовують власне робоче місце, наймають працівників та оплачують їх роботу тощо. Водночас, на думку автора, така самостійність обмежується суворими рамками державного контролю, здійснення якого покладається на органи юстиції та нотаріальні палати, які контролюють розміщення нотаріальних офісів, їх кількість, місцезнаходження, порядок утворення, ліквідації й реорганізації [7, с. 163]. Про самостійність організації своєї нотаріальної діяльності зазначено й в практиці роботи нотаріату зарубіжних країн. Так, у Франції для здійснення професії нотаріусу необхідно придбати або свою контору, у випадку індивідуальної роботи, або акції, у випадку роботи у складі професійного об'єднання. В обох випадках нотаріус бере на себе економічний ризик, пов'язаний з експлуатацією, він відповідає за засоби виробництва своєї

контори і за збалансованість рахунків господарської діяльності [8, с. 5]. В той же час, суттєвою є підтримка нотаріусів саме у питанні отримання допомоги щодо оформлення приміщень, необхідних для нотаріуса. Одним із яскравих прикладів є отримання допомоги для нотаріуса щодо оформлення приміщення для зберігання документів, в тому числі й для оформлення ним власного архіву справ у спеціальному спільному архіві нотаріусів. Така практика має місце у Естонії. Як зазначала І. О. Беззуб «нотаріальною палатою Естонії придбано приміщення площею 1 тис. м² для зберігання архіву нотаріусів. Кожен нотаріус може зберігати свої архівні документи як у своєму власному архіві в офісі, так і в спільному архівному приміщенні. При цьому усі документи скануються, в паперовому вигляді залишається лише примірник нотаріального акта. Спільним архівом користується приблизно 80 % нотаріусів. В архіві працюють архіваріуси, найняті Палатою» [9, с. 20]. На нашу думку, створення такого спільного архіву є важливою соціальною гарантією, оскільки не кожний нотаріус, особливо той, який починає свою професійну кар'єру може не тільки підібрати відповідне приміщення для архіву, а й обладнати його. Безумовно на це потрібен і час, і немалі кошти. Користування таким спільним архівом нотаріусів не тільки б вирішило проблему зберігання архівних документів нотаріусів, а й вирішило б проблему неквапливого пошуку приміщення для власного архіву та його належного облаштування. Тобто, ми маємо на увазі, що наявність спільного архіву нотаріусів є важливим чинником роботи нотаріуса та

його подальшого розвитку як професіонала.

Законодавством зарубіжних країн окремим нотаріусам надається певна додаткова фінансова допомога. Зокрема, надання такої допомоги передбачено законодавством Грузії для нотаріусів, які працюють у віддалених гірських районах. Окремо наголосимо на тому, що у віддалені гірські райони Грузії чи в райони, де нотаріальні послуги не є в повному обсязі доступними чи взагалі є недоступними, зазвичай направляються молоді спеціалісти нотаріуси, які щойно призначені нотаріусами на строк до трьох років. Саме для таких осіб передбачено надання додаткової фінансової допомоги, суть якої полягає у здійсненні соціальної підтримки молодих нотаріусів, які працюють в проблемних зонах Грузії. Як зазначає Н. А. Савицька, для гарантування та забезпечення рівних умов здійснення нотаріальної діяльності нотаріусам, які працюють у віддалених регіонах, Нотаріальною палатою Грузії надається систематична та належна фінансова допомога. Порядок надання відповідної підтримки визначається Нотаріальною палатою за погодженням з Міністром юстиції [2, с. 175].

Особливого значення у зарубіжних країнах приділено соціальним гарантіям у сфері освіти та професійного навчання, надання методичної допомоги нотаріусам. Як приклад, Нотаріальна палата Грузії організовує стажування кандидатів у нотаріуси, надає певну методичну допомогу нотаріусам, здійснює дії щодо підвищення кваліфікації нотаріусами та організовує залучення нотаріусів до вирішення спільних чи нагальних проблем, які виникають у роботі но-

таріату чи у процесі його функціонування. В цілому вказані гарантії є досить подібними до тих гарантій, які визначені українським законодавством та українською практикою залучення та участі нотаріусів у житті суспільства та вирішення проблем професійної освіти кожного окремого нотаріуса. У Греції нотаріальною спільнотою також значної уваги приділено професійному зростанню нотаріусів. Основними напрямками у вказаній сфері визначено розвиток та зміцнення нотаріальної служби, підвищення наукової та професійної кваліфікації нотаріусів, просування питань, пов'язаних з нотаріусами, моніторинг безперебійної роботи сервісу, професійне та наукове співробітництво з нотаріусами асоціацій інших країн, матеріальна та моральна підтримка нотаріусів на пенсії.

У грузинському законодавстві передбачено наявність спрощеної процедури допуску нотаріуса до нотаріату. Як зазначає з цього приводу К. Ф. Білько однією з особливостей грузинського нотаріату щодо умов допуску до посади нотаріуса є можливість оминати здачу професійної частини кваліфікаційного іспиту у таких випадках: 1) особа вже склала кваліфікаційний іспит на зайняття посади судді за фахом загального або цивільного та адміністративного права; 2) особа обіймала посаду судді і з моменту складання зазначеного іспиту до складання кваліфікаційного іспиту на посаду нотаріуса не пройшло більше 2 років; 3) особа вже займає посаду судді; 4) особа має академічний ступінь доктора наук або ототожненого з ним наукового ступеня за спеціальністю «Цивільне, міжнародне та приватне право» або «Цивільне процесуальне право» [10, с. 137].

Велику увагу питанню підвищення рівня професійної підготовки нотаріуса приділено й у Естонії. В цій же країні існує досить своєрідна системи бонусів за проходження навчання та підвищення рівня кваліфікації. І. О. Беззуб наголошує на обов'язковому характері підвищення професійного рівня для нотаріусів Естонії. Для цього організовано відповідну бальну систему оцінювання, суть якої зводиться до отримання певних балів за участь у семінарі (нотаріус отримує 7 балів, загалом кожен повинен набрати по 100 балів за 3 роки). Організацією підвищення рівня кваліфікації займається Нотаріальна палата, періодичність проведення семінарів – один семінар раз на місяць, крім літа. За загальним правилом присутність на семінарах не обов'язкова, проте на практиці участь є стовідсотковою. Міністерство юстиції Естонії формує графіки перевірок (зазвичай на рік перевіряються 3-5 нотаріусів), але перевірки здійснюються безпосередньо самою Нотаріальною палатою [9, с. 20].

Висновки. Як висновок зазначимо, що законодавством більшості зарубіжних країн питання соціального захисту та дотримання соціальних гарантій нотаріуса приділено досить

значної уваги, скільки вважаємо, що соціальний захист – це основа для професійної роботи нотаріуса, належного виконання ним своїх професійних обов'язків. Відзначимо, що питання соціального захисту та реалізації соціальних гарантій нотаріусів покладено на самих нотаріусів, проте для цього органами влади створюються важливі законодавчі передумови та можливість їх практичної реалізації. Фактично, виникає ситуація: нотаріус самостійно реалізовує надані йому соціальні гарантії, використовуючи при цьому законодавчі умови, створені владою. Характерною рисою досвіду зарубіжних країн є створення додаткового соціального захисту для нотаріусів шляхом створення для цього спеціальних додаткових гарантій для молодих фахівців, фахівців, які працюють у віддалених районах, неперспективних районах, створення умов не тільки для праці нотаріуса, а й його навчання, в тому числі із застосуванням певної бонусної системи оцінювання. Окремі проаналізовані аспекти соціального захисту нотаріуса, на нашу думку, могли б бути застосовані й у системі українського нотаріату, що можна здійснити саме у процесі сучасного реформування нотаріату в цілому.

Список використаних джерел

1. Науково-правовий аналіз держав-учасниць Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР) (Республіканська нотаріальна палата). URL: <http://www.notariat.kz/index.php/kz/dokumenty/stati-i-publikatsii/334-nauchno-pravovoj-analiz-sostoyaniya-notariata-i-notarialnoj-deyatelnosti-gosudarstv-uchastnikov-organizatsii-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-i-razvitiya-oesr>
2. Савицька Н. А. Адміністративно-правові засади взаємодії нотаріату з органами виконавчої влади Грузії. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 4. С. 173–177.
3. Фінансове забезпечення діяльності нотаріату. *Щотижнева Інформаційно-правова газета. Правовий тиждень*. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120386>

4. Бондарєва М.В. Англосаксонський нотаріат: особливості організації та функціонування. *Університетські наукові записки*, 2013. № 3-4. С. 153–159.
5. Organisation et rôle du notariat en France. Chambre des Notaires de Paris (Juin 2013). URL: www.paris.notaires.fr www.notaires.paris-idf.fr/@NotairesdeParis 24 с.
6. Справи наказного провадження мають бути передані нотаріусам. URL: https://zib.com.ua/ua/print/123014spravi_nakaznogo_provadzhennya_mozhut_peredati_notariusam.html
7. Гуледза А. Г. Нотаріальні системи сучасності: організаційно-правовий аспект. *Форум права*. 2011. № 4. С. 162–166.
8. Інститут нотаріусів у Франції. *Вісник Центру комерційного права*. 2009. № 2-3. С. 4–6. URL: http://www.commerciallaw.com.ua/attachments/105_Visnyk-2009-02_04.pdf
9. Беззуб І. О. Реформа нотаріату в Україні. Громадська думка про правотворення: *Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. Київ. 2020. № 15 (200). С. 12–21
10. Білько К. Ф. Адміністративно-правове забезпечення організації та діяльності нотаріату в Україні: дис. на здоб. наук. ступеня канд.. юрид. наук за спец. 12.00.07. Київ. 2015. 206 с.

Buhlak Olesia, PhD student at the Research Institute of Public Law

Foreign experience of legal regulation of social guarantees of notaries

The article examines the legal regulation of social guarantees of notaries in foreign countries. It is emphasized that this kind of experience is one of the promising directions for improving the social protection of notaries in national legislation, as it involves an in-depth study of the essence and types of social guarantees provided for notaries in highly developed foreign countries. Scientists are investigating the principle of quotas in the field of notary, the essence of which is to create conditions for a normal notary process and ensure the impossibility of overloading the notary. It was concluded that the remuneration of notaries in foreign countries consists of several components, and the fee for the performance of notarial acts is calculated according to a fixed scale established by the government or other authorized body. Insurance of the professional activity of a notary is provided for, which includes two main components: 1) the actual liability of the notary who committed a mistake or negligence; 2) collective responsibility of representatives of the notary, which arises in the event of the notary's inability to cover the property consequences of his mistakes. In a number of foreign countries, the existence of various types of additional assistance of notaries is foreseen, which is systematic in nature. Special importance in foreign countries is attached to social guarantees in the field of education and professional training, providing methodical assistance to notaries, their professional growth, development of professional and scientific cooperation with notary associations of other countries, etc. The provision of assistance by the state to create appropriate conditions for the development of the independence of the notary's organizational activity is also characteristic. The experience of introducing a simplified procedure for admitting a no-

tary to the notary is also interesting if the notary has an academic degree of Doctor of Sciences or an equivalent academic degree in the specialty "Civil, International and Private Law" or "Civil Procedural Law", or the person has passed the qualification exam at the judge.

Keywords: *notary public, social guarantees, social protection, legal regulation, improvement, foreign experience.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.07

УДК 349.3

*Джура Х. Ю.,
доктор філософії з галузі «Право»
ORCID: 0000-0002-5596-5307*

СПЕЦИФІКА МІЖНАРОДНИХ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ ЯК КОМПОНЕНТУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена комплексному аналізу специфіки міжнародних соціальних стандартів як ключового компонента міжнародного правового механізму реалізації соціальної функції держави. Акцентовано увагу, що міжнародний правовий механізм істотно відрізняється від національного за своєю природою, змістом та методами дії, не маючи власного виконавчого апарату, але опосередковано впливаючи на внутрішньодержавну соціальну політику через систему міжнародних договорів, конвенцій і рекомендацій. Обґрунтовано, що міжнародні соціальні стандарти набувають дедалі більшої ролі в умовах глобалізації, виступаючи як чинник розвитку національного соціального законодавства та гарантування прав людини.

Окрему увагу акцентовано на відсутності єдиної термінологічної бази у сфері міжнародних соціальних стандартів, що ускладнює їхню імплементацію в національне соціальне законодавство. Обґрунтовано, що фундаментальні міжнародні акти, такі як Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, заклали основи соціальної функції держави, багато положень яких уже інтегровані.

Встановлено, що низка міжнародних стандартів втратила актуальність або потребує адаптації до сучасних реалій через застарілість підходів або не повну відповідність національній моделі соціальної безпеки.

Також увагу приділено аналізу європейських соціальних стандартів - Європейської соціальної хартії (переглянутої), Європейської конвенції про соціальну та медичну допомогу і Європейського кодексу соціального забезпечення. Встановлено, що європейська модель соціальних стандартів значно впливає на розуміння та практику реалізації соціальної функції держави в Україні, хоча не всі акти уже ратифіковані.

Зроблено висновок, що міжнародні соціальні стандарти є основоположною частиною міжнародного правового механізму реалізації соціальної функції держави.

Ключові слова: соціальна функція, держава, міжнародне законодавство, право соціального забезпечення, соціальне законодавство, соціальні права людини, соціальна політика, соціальна безпека, громадянське суспільство, механізм реалізації.

Постановка проблеми. Міжнародний правовий механізм повинен демонструвати найкращі практики регулювання соціальної сфери, контрольної та охоронної діяльності держави. Міжнародний правовий механізм реалізації соціальної функції значно відрізняється від національного механізму за своєю природою, змістом і методами дії. На відміну від внутрішньодержавних механізмів, він не має прямого виконавчого апарату, однак опосередковано впливає через зобов'язання держав у рамках міжнародних договорів, конвенцій, рекомендацій міжнародних організацій. Ключовим аспектом у ньому є визначення дозволених меж втручання міжнародних організацій у внутрішню діяльність держави, а також встановлення ролі міжнародних норм права у сучасному національному соціальному законодавстві та потенційному впливі на його розвиток. Тому вивчення особливостей міжнародного механізму дозволяє глибше усвідомити його нормативну природу, практичні інструменти реалізації та шляхи підвищення його ефективності.

З огляду на зростаючий обсяг міжнародних соціальних стандартів та контрольних процедур у сфері соціального забезпечення, міжнародний правовий механізм набуває ролі фактора впливу на національну соціальну політику та систему гарантування прав людини. Тож, у сучасних умовах глобалізації посилюється роль міжнародного правового механізму реалізації соціальної функції держави, що обумовлює необхідність здійснення системного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що

питання міжнародного правового механізму та міжнародних соціальних стандартів було неодноразово висвітлено в наукових роботах наступних учених: Н. О. Абакумова, О. О. Барабаш, К. В. Бориченко, Є. І. Бородин, В. В. Гомонай, Н. А. Горбова, І. О. Гуменюк, Н. Г. Єршова, А. С. Карнаушенко, І. П. Кінаш, А. Л. Клименко, В. Л. Костюк, О. В. Легка, К. В. Мельникова, С. М. Миколук, І. О. Наливайко, В. В. Новіков, І. Г. Околько, А. Я. Палюх, В. І. Пархета, В. С. Петренко, Ю. С. Разметаєва, І. А. Сердюк, Б. І. Стахура, Н. Л. Шевченко. Проте, тематика міжнародного правового механізму саме в контексті реалізації соціальної функції держави не була досліджена належним чином, що і обумовлює актуальність проблематики.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сутності та особливостей міжнародних соціальних стандартів як компоненту міжнародного правового механізму реалізації соціальної функції держави.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні соціальні стандарти є важливим компонентом міжнародного правового механізму реалізації соціальної функції держави. Міжнародні стандарти не є уніфікованими й у кожному із них використовується власна термінологія. Тому держава самостійно повинна обирати яким чином реалізувати та імплементувати в національне соціальне законодавство міжнародні стандарти.

Одним із основних та фундаментальних нормативно-правових актів в соціальній сфері є Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, який один із перших перераховує невід'ємні соціальні права та засоби їх забезпечення з

боку держави. Так, у ст. 8 даного Пакту визначено, що держави, які беруть участь у пакті повинні забезпечити: право кожного створювати для захисту своїх соціальних інтересів профспілки та вступати у них; право профспілок утворювати національні конференції та засновувати міжнародні професійні спілки; право профспілок безперешкодно існувати та діяти, за винятком законних обмежень демократичного суспільства; право на страйк відповідно до національного законодавства [1]. Тривалість існування даного міжнародного акту дозволила повністю втілити його вимоги у національній практиці. Тобто, закріплення права на профспілки та страйк уже давно є частиною соціальної функції держави, що врегульована законодавчо та не потребує активного впровадження чи власне участі держави для подальшого функціонування. Аналогічні положення стосуються й права на працю та винагороду за неї, право на сім'ю й достатній життєвий рівень, право на освіту. Разом з тим, основоположність даного Пакту впливає й на його актуальність, як міжнародного стандарту. Хоча його дотримання є обов'язковим, але не єдиним для реалізації соціальної функції держави належним чином.

Наступним та більш сучасним міжнародним нормативно-правовим актом є Конвенція про права осіб з інвалідністю від 2006 року, що ратифікована Верховною Радою України в 2009 році, метою якого згідно з ст. 1 є заохочення, захист та забезпечення рівної та повної реалізації усіма особами з інвалідністю усіх прав людини та заохоченні поваги до притаманного їм достоїнства [2]. На реалізацію соціальної функції дер-

жави даний міжнародний стандарт найперше вплинув через зміну правового регулювання, використання нового терміну «особа з інвалідністю» незалежно від приналежності нормативно-правового акту до соціального законодавства. Водночас, повністю вимоги міжнародного акту досі ще не було втілено. До прикладу, відсутні заохочення держави щодо дослідницької та конструкторської розробки товарів для конкретних потреб осіб з інвалідністю, неналежним є рівень захисту від дискримінації жінок та дівчат, що є особами з інвалідністю, недостатньо розвинутою є соціальна інфраструктура для вільного пересування осіб з інвалідністю. Тому, наведений соціальний стандарт може використовуватися і як стратегічна ціль у механізмі реалізації соціальної функції держави.

Як міжнародні стандарти можливо розглядати нормативно-правові акти, що видаються Міжнародною організацією праці. Вони можуть стосуватися, як трудової сфери безпосередньо, так й соціальної загалом. Так, у ст. 3 Конвенції про дискримінацію в галузі праці і зайнятості визначено обов'язок кожного із членів: прагнути забезпечити співробітництво між працівниками та роботодавцями; заохочувати освітні програми та законодавство, що підтримує політику недискримінації; проводити дану політику під контролем держави; забезпечувати її дотримання в профспілкових організаціях, установах з професійної орієнтації чи навчання, органах державної влади [3]. Конвенції МОП у трудовій сфері направлені на захист трудових прав й інтересів працівників та висвітлюють ефективні шляхи їх регулювання й захисту в державах. Дія-

льність Міжнародної організації праці триває уже понад 100 років, а тому більша частина її актів уже тривалий час є частиною національного законодавства. Так, в межах виконання рекомендацій та конвенцій Міжнародної організації праці та задля реалізації соціальної функції, держава визначила заборону на дискримінацію під час прийняття на роботу та в ході перебування в трудових відносинах. Нещодавно було посилено заходи юридичної відповідальності за порушення заборони на дискримінацію під час реклами вакансій. Також, реалізація даної конвенції відбувається й в межах загальних соціальних заходів, як то національного соціального діалогу, функціонуванні центрів зайнятості.

У ст. 4 Конвенції Міжнародної організації праці «Про безпеку та гігієну праці й виробниче середовище» передбачається обов'язок держав-учасниць періодично створювати нові державні політики щодо безпеки й гігієни праці з метою запобігти нещасним випадкам, які завдають шкоди здоров'ю та виникають внаслідок роботи чи в ході неї, а також мінімізувати наскільки це обґрунтовано можливо причини виникнення небезпек; у ст. 8 визначено обов'язок консультації з заінтересованими представницькими організаціями; а в ст. 13 передбачається надання державного захисту від неправомірних наслідків працівника, які оцінивши ситуацію, що становила безпосередню серйозну небезпеку для нього та його життя, залишив робоче місце [4]. У даному випадку, не встановлюються певні мінімальні вимоги до гігієни та безпеки праці, не деталізуються заходи безпеки по сферам виробництва, що позитивно впливає

на актуальність норм права. Позитивно й слід оцінити вплив на спосіб реалізації соціальної функції держави, що має полягати в постійному оновленні уже національних програм, стратегій, планів й власне законодавства з охорони праці. Така Конвенція регулює виключно діяльність держави на загальному рівні та визначає коло її обов'язків. Із аналізу змісту Конвенції, що далеко не всі її вимоги виконанні. До прикладу, не існує окремих, позасудових інструментів захисту права на безпеку праці для працівника, що зазнав неправомірних наслідків, як то звільнення, переведення чи скорочення оплати праці.

Міжнародна організація праці визначає й основи соціального захисту та забезпечення. До прикладу Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення», де встановлено обов'язки держав-членів: гарантувати особам медичне обслуговування профілактичного чи лікувального характеру (ст. 7), надання допомоги через хворобу (ст. 13), по безробіттю (ст. 19), по старості (ст. 25), у випадку трудового каліцтва чи професійного захворювання (ст. 31), надання родинної допомоги (ст. 39), допомоги через вагітність та пологи (ст. 46), по інвалідності (ст. 53), через втрату годувальнику (ст. 59) [5]. Як стає очевидним дана Конвенція об'єднує у собі поняття і соціального захисту, і соціального забезпечення. Для реалізації соціальної функції така відмінність є принциповою, оскільки способи їх проведення, як уже було проілюстровано, є різними. Так, медичне обслуговування повністю забезпечується з боку держави безкоштовно, коли ж виплати по старості або тру-

довому каліцтву проводяться в порядку соціального страхування. Водночас, допомога через втрату годувальника має уже характер соціального захисту та проводиться державою одноразово. Тому, можливо дійти висновку, що хоча дана Конвенція і передбачає захист соціальних прав та встановлює обов'язки держави, вона має переважно застарілий та не адаптований до національної практики характер через, що її імплементація, незважаючи на ратифікацію лише в 2016 році має лише базовий характер та не може бути запозичена повністю.

Звертаючись уже до європейських нормативно-правових актів найперше слід відмітити Європейську соціальну хартію (переглянуту), яка у розділі 2 регулює саме питання діяльності держав-учасниць. Так, у ст. 3, розділу 2 визначено, що задля забезпечення права на безпечні та здорові умови праці сторони повинні: розробляти та періодично переглядати національну політику в даній сфері, приймати правила технічної безпеки ті гігієни праці; забезпечувати виконання таких правил; сприяти розвитку виробничої гігієни, проводити профілактичні та консультативні заходи. У ст. 8 визначено право працюючих жінок на охорону материнства, що проводиться через забезпечення сторонами: відпустки на період до та після пологів; визнання незаконним звільнення роботодавцем жінки після повідомлення нею про свою вагітність та до закінчення відпустки по вагітності; забезпечення перерв для годуючих мам; регламентацію залучення їх до робіт понад норму та в нічний час [6]. Можливо помітити схожість між зобов'язаннями, що передбачаються

в міжнародних актах МОП та актах Ради Європи. Дотримання єдиних вимог в міжнародних нормах права є рідкістю, оскільки відсутній обов'язок з уніфікації та узгодження. Разом з тим, така ситуація підвищує ефективність діяльності держави із створення соціальних політик, допомагає дотримуватися одночасно декількох стандартів. Відмінною є використана термінологія. Враховуючи обраний Україною напрям євроінтеграції більш доречним є використання саме європейської, а не міжнародної термінології.

Ще одним європейським актом є Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу й Протокол до неї, де передбачено обов'язок держав-учасниць надавати медичну та соціальну допомогу громадянам інших держав-учасниць, якщо знаходяться на законних підставах в державі та не мають додаткових джерел існування [7]. Варто зазначити, що Україною даний нормативно-правовий акт формально не ратифікований, хоча і є частиною спільного соціального європейського законодавства та на нього існують численні посилення в Європейській соціальній хартії (переглянутій). Тобто, існує фактичний вплив на реалізацію соціальної функції держави через визнання стандартів соціальної й медичної допомоги. Водночас, на державу не поширюються вимоги надання соціальної й медичної допомоги безкоштовно для іноземців, що стало б підставою для необґрунтованого розширення її соціальної функції.

Ще одним європейським актом, який не ратифікований в Україні, але має значний вплив на розуміння соціальної функції держави загалом є

Європейський кодекс соціального забезпечення, у якому регулюються питання надання: медичної допомоги, допомоги по хворобі, по старості, через виробничі травми, сім'ям та дітям, по інвалідності та смерті годувальника [8]. Даний міжнародний нормативно-правовий акт є прикладом успішної кодифікації, встановлення засад проведення соціальної політики в державі. Враховуючи потребу в кодифікації національного соціального законодавства, запозичення такого напрямку реалізації соціальної функції держави є доречним. Окрім того, стає очевидним приналежність медичної допомоги до різновидів соціальної допомоги. Тому, реалізація соціальної функції держави на належному рівні буде неможливо без удосконалення даного її напрямку через реальне поширення медичного страхування.

Отже, можемо констатувати, що особливостями міжнародних соціальних стандартів як компоненту міжнародного правового механізму реалізації соціальної функції держави є наступні: 1) неврегульованість єдиної термінології міжнародних соціальних стандартів - міжнародні соціальні стандарти не містять уніфікованого термінологічного апарату, що ускладнює їх імплементацію у національні правові системи. Кожен міжнародний акт використовує власні визначення понять, змушуючи державу самостійно адаптувати зміст відповідно до власної правової традиції і концептуального підходу у соціальній сфері; 2) фундаментальність базових міжнародних актів - такі міжнародні документи, як Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, мають фундаментальне значення для побудови

системи соціальних гарантій на міжнародному та національному рівнях. Вони встановлюють основоположні соціальні права людини та зобов'язують держави забезпечувати їх реалізацію, хоча багато норм уже інтегровані в національні законодавства і діють як базові інструменти; 3) нерівномірність імплементації стандартів у національне законодавство - попри ратифікацію низки міжнародних актів, їх положення часто не реалізуються повною мірою в національній практиці. Це проявляється у недостатньому законодавчому забезпеченні прав осіб з інвалідністю, обмеженій доступності інфраструктури чи відсутності механізмів захисту прав у сфері охорони праці; 4) необхідність постійної адаптації й оновлення міжнародних соціальних стандартів - міжнародні соціальні стандарти повинні динамічно змінюватися відповідно до нових соціальних ризиків, змін у структурі зайнятості, викликів демографії чи цифровізації праці; 5) рекомендаційний характер - незважаючи на наявність численних міжнародних норм, механізми контролю за їх виконанням залишаються здебільшого рекомендаційними.

Висновки. Тож, міжнародні стандарти є основним й невід'ємним компонентом міжнародного правового механізму реалізації соціальної функції держави. Для їх можливості впливати на таку реалізацію переважно необхідним є ратифікація та включення до національного законодавства. Проте, як уже було проілюстровано, окремі міжнародні акти та рекомендації мають спрямовуючий та цілеустановний характер. Для міжнародних норм права характерними є часті повторювання та дуб-

лювання, формування одного й того ж змісту різними термінами. Проблемним аспектом їх дії в міжнародному правовому механізмі реалізації є втрата актуальності через забезпечення державою усіх встановлених прав та виконання своїх обов'язків. Тобто, реалізація соціальної функції держави в міжнародному механізмі повинна полягати не лише у дотриманні уже ратифікованих міжнарод-

них нормативно-правових актів, але й підготовці та створення умов для ратифікації нових міжнародних актів в соціальній сфері. Тому, міжнародні соціальні стандарти є основоположними та в більшості закріпленні уже й у національних соціальних нормах права, коли ж інструментарій міжнародних організацій є недостатнім для гарантування прийняття державою нових соціальних стандартів.

Список використаних джерел

1. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Міжнародний Пакт від 16.12.1966. URL: <https://cutt.ly/5PdnBkW> (дата звернення: 15.02.2025).
2. Конвенція про права осіб з інвалідністю : Міжнародна конвенція Організації Об'єднаних Націй від 13.12.2006. Офіційний вісник України, 2010 № 17. С. 93.
3. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять : Конвенція Міжнародної організації праці від 25.06.1958 № 111. URL: <https://cutt.ly/kPdmdQ5> (дата звернення 15.02.2025).
4. Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище : Конвенція Міжнародної організації праці № 155 1981 року. Офіційний вісник України, 2013. № 5. С. 204.
5. Про мінімальні норми соціального забезпечення : Конвенція Міжнародної організації праці № 102 від 28.06.1952. Офіційний випуск України, 2016. № 28. С. 14.
6. Європейська соціальна хартія (переглянута) : Хартія Ради Європи від 03.05.1996. Офіційний вісник України, 2006. № 40. С. 37.
7. Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї (ETS № 14): Міжнародний документ від 11.12.1953 № 14 URL: <https://cutt.ly/KPdml5K> (дата звернення: 15.02.2025).
8. Європейський кодекс соціального забезпечення : Міжнародний документ Ради Європи від 16.04.1964 № ETS N 48 URL: <https://cutt.ly/dPdm9cc> (дата звернення: 15.02.2025).

Dzhura Khrystyna, Doctor of Philosophy (in Law)
ORCID: 0000-0002-5596-5307

Specificity of international social standards as a component of the international legal mechanism for the implementation of the social function of the state

The article is devoted to a comprehensive analysis of the specifics of international social standards as a key component of the international legal mechanism for the implementation of the social function of the state. It is emphasized that the international legal mechanism is significantly different from the national one in its nature, content and methods of action, not having its own executive ap-

paratus, but indirectly influencing domestic social policy through a system of international treaties, conventions and recommendations. It is substantiated that international social standards are gaining an increasingly important role in the context of globalization, acting as a factor in the development of national social legislation and guaranteeing human rights.

Particular attention is paid to the lack of a single terminological base in the field of international social standards, which complicates their implementation in national social legislation. It is substantiated that fundamental international acts, such as the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, laid the foundations of the social function of the state, many provisions of which have already been integrated.

It was found that a number of international standards have lost their relevance or require adaptation to modern realities due to the outdated approaches or incomplete compliance with the national social security model.

Attention was also paid to the analysis of European social standards - the European Social Charter (revised), the European Convention on Social and Medical Assistance and the European Code of Social Security. It was found that the European model of social standards significantly influences the understanding and practice of implementing the social function of the state in Ukraine, although not all acts have already been ratified.

It was concluded that international social standards are a fundamental part of the international legal mechanism for implementing the social function of the state.

Keywords: *social function, state, international legislation, social security law, social legislation, social human rights, social policy, social security, civil society, implementation mechanism.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.08

УДК 349.2

Жеребцов Д. Є.,
доктор філософії, докторант
Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0008-4241-1621

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

Розглядаються особливості трудових правовідносин працівників Державного бюро розслідувань. Вивчаються точки зору науковців щодо переліку ознак трудових правовідносин. Досліджуються особливості трудових правовідносин працівників правоохоронних органів.

Доводиться, що трудовим правовідносинам працівників Державного бюро розслідувань притаманна більшість загальних ознак трудових правовідносин, а саме: 1) безперервний характер, правовідносини не перериваються після закінчення кожного робочого дня, у вихідні, святкові та неробочі дні тощо; 2) особистий характер, працівник особисто виконує роботу, відповідно до його посади; 3) оплатний характер, працівник Державного бюро розслідувань отримує оплату праці за виконання посадових обов'язків; 4) складний характер, сторони правовідносин володіють комплексом взаємних прав та обов'язків; 5) правовідносини виникають у результаті укладання трудового договору або контракту; 6) працівник включається в трудовий колектив органу або підрозділу Державного бюро розслідувань; 7) посадові обов'язки виконується працівниками Державного бюро розслідувань в умовах встановленого правового режиму (правила внутрішнього трудового розпорядку); 8) працівники у процесі спільної діяльності підпорядковуються керівнику органу або підрозділу Державного бюро розслідувань.

Визначаються особливості трудових правовідносин працівників Державного бюро розслідувань, а саме: 1) переважаючий імперативний характер встановлення умов служби; 2) наявність специфічних обмежень і заборон, пов'язаних із проходженням служби (заборона членства у політичних партіях тощо); 3) посилений правовий та соціальний захист працівника; 4) специфічний порядок динаміки трудових правовідносин; 5) зміст трудової функції працівника - виконання правоохоронної функції держави.

Ключові слова: трудові правовідносини, працівник, правоохоронні органи, служба, праця, трудовий договір, контракт, Державне бюро розслідувань.

Постановка проблеми. Трудові правовідносини становлять предмет трудового права. Вони виявляються в процесі особистого виконання працівником трудової функції при забезпеченні роботодавцем умов праці, передбачених трудовим законодавством, колективними угодами, локальними нормативно-правовими актами та трудовим договором (контрактом). У різні історичні періоди вченими проводилися дослідження трудових правовідносин. Особливу увагу при цьому приділяли визначенню особливостей цієї категорії. Сьогодні в умовах розвитку нових правоохоронних органів виникає необхідність дослідити теоретичні засади проходження служби в них, зокрема особливості трудових правовідносин працівників Державного бюро розслідувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми трудових відносин досліджували такі вчені, як: С. М. Бортник, В. С. Венедіктов, О. В. Гоц, О. Ю. Дрозд, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, С. С. Лукаш, К. Ю. Мельник, Л. В. Могілевський, Н. М. Неумивайченко, П. Д. Пилипенко, Є. Ю. Подорожній, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, Д. І. Сіроха, Г. І. Чанишева, А. М. Юшко, О. М. Ярошенко та ін. Водночас дослідження особливостей трудових правовідносин працівників Державного бюро розслідувань, ще не було здійснено в юридичній науці.

Постановка завдання. Метою є визначення особливостей трудових правовідносин працівників Державного бюро розслідувань. Завдання дослідження: вивчити надбання науковців щодо ознак трудових відносин; дослідити особливості трудових

правовідносин працівників правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Серед вчених не має одностайності щодо кількості ознак трудових правовідносин. Так, О. М. Ярошенко вказує: «Трудові відносини характеризуються такими специфічними ознаками: а) один із суб'єктів відносин (працівник) включається в трудовий колектив підприємства й особистою працею бере участь у виконанні завдань, які поставлені іншим суб'єктом (роботодавцем). Таке включення супроводжується зарахуванням працівника до штату підприємства. Працівник особисто бере участь у спільній трудовій діяльності; б) зміст трудових відносин зводиться до виконання працівником певного роду роботи відповідно до його трудової функції (професії, спеціальності, кваліфікації та посади). Трудова функція, зазвичай, відповідає певному роду діяльності в структурі підприємства та не обмежується окремими виробничими операціями. Трудові відносини мають триваючий характер; в) робота виконується в умовах певного трудового режиму. Трудові відносини тривають відповідно до умов внутрішнього трудового розпорядку з підпорядкуванням працівника регламентованим умовам спільної діяльності. Відносини виникають безпосередньо у сфері виробництва та на відміну від виробничих носять вольовий характер. Праця завжди є цілеспрямованою діяльністю; г) перехід із категорії фізичної особи в категорію працівників опосередковується особливим юридичним фактом простим (трудоий договір) чи складним (трудоий договір + акт обрання, призначення, направлення тощо)» [1, с. 17].

З точки зору К. Ю. Мельника: «Трудовим правовідносинам притаманні наступні специфічні ознаки: 1) триваючий (безперервний) характер. Трудові правовідносини не перериваються після закінчення працівником робочої операції або трудового завдання, а також після закінчення робочого дня або тижня, на період святкових, неробочих днів та відпусток. Трудові правовідносини, як правило, не обмежені часом, оскільки основним трудовим договором в Україні є безстроковий трудовий договір. Строковий трудовий договір укладається у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру наступної роботи, або умов її виконання, або інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавчими актами; 2) складний характер. Сторони трудових правовідносин мають комплекс взаємних, пов'язаних із витратою живої праці, суб'єктивних прав та обов'язків; 3) особистий характер. Працівник зобов'язаний особисто виконувати доручену йому роботу і не передоручати її виконання іншій особі, за винятком випадків, передбачених законодавством, а також особисто нести юридичну відповідальність за невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків, а також за заподіяну роботодавцю матеріальну шкоду; 4) оплатний характер. Роботодавець зобов'язаний виплачувати працівникові заробітну плату за виконану ним роботу, визначену трудовим договором; 5) характер влади і підпорядкування. Працівник під час виконання роботи, визначеної трудовим договором, підкоряється владі роботодавця. Розрізняють три групи владних повно-

важень роботодавця: право встановлювати норми, які є обов'язковими для працівників; 2) право давати працівникам обов'язкові до виконання вказівки; 3) право на застосування до працівників заходів заохочення та дисциплінарного впливу» [2, с. 16-17].

В. В. Юровська характерними ознаками трудових правовідносин вважає наступне: «1) укладаються лише на добровільній основі; 2) регулюються нормами трудового права України; 3) сторонами відносин обов'язково є робітник та роботодавець; 4) тривають у часі; 5) виникають у результаті укладання трудового договору; 6) сторони вказаних відносин наділені суб'єктивними права і мають певні обов'язки; 7) мають відплатний характер; 8) кожен з учасників відносин несе відповідальність за порушення норм законодавства, що регулює трудові правовідносини» [3, с. 69-70].

Трудовим правовідносинам працівників Державного бюро розслідувань притаманна більшість з вищезазначених ознак. Так, перехід із категорії громадянин України в категорію працівник Державного бюро розслідувань опосередковується складом юридичних фактів (контракт та акт призначення).

Контракт про проходження служби у Державному бюро розслідувань розроблений та передбачений як додаток до Положення про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 743.

Після підписання контракту та видання наказу про призначення на

посаду працівник включається в трудовий колектив органу або підрозділу Державного бюро розслідувань й особистою працею бере участь у виконанні завдань, які поставлені керівником даного органу або підрозділу. Таке включення супроводжується зарахуванням працівника до штату органу або підрозділу Державного бюро розслідувань. Працівник особисто бере участь у спільній діяльності колективу органу або підрозділу Державного бюро розслідувань.

Така ознака як триваючий, безперервний характер трудових правовідносин, що виражається в тому, що основним видом трудових договорів є безстроковий, що укладається на невизначений строк, та те, що відносини не перериваються після закінчення кожного робочого дня, у вихідні, святкові та неробочі дні, а також на час відпусток, не повністю поширюється на трудові правовідносини працівників Державного бюро розслідувань. Оскільки контракт є різновидом строкового трудового договору, то це не може забезпечити триваючий характер відповідних відносин. Разом з тим безперервний характер трудових правовідносин у повному обсязі притаманний трудовим правовідносинам працівників Державного бюро розслідувань, оскільки ці відносини не перериваються після закінчення кожного робочого дня, у вихідні, святкові та неробочі дні тощо.

Складний характер трудових правовідносин проявляється у забезпеченні сторін досліджуваних трудових правовідносин комплексом взаємних, пов'язаних із витратою живої праці та її оплатою, суб'єктивних прав та обов'язків.

Права та обов'язки сторін передбачені Законом України «Про Державне бюро розслідувань», Положенням про проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 743 та Контрактом про проходження служби у Державному бюро розслідувань, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 743.

Слід відмітити, що у Контракті про проходження служби у Державному бюро розслідувань передбачені лише обов'язки сторін відповідних трудових правовідносин. Громадянин України зобов'язується: «1) неухильно дотримуватись положень Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, що регулюють порядок проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань; 2) сумлінно виконувати вимоги присяги; 3) сумлінно виконувати накази, розпорядження, доручення, вказівки керівника (начальника); 4) сумлінно виконувати свої службові обов'язки за посадою на високому професійному рівні; 5) постійно підвищувати свою професійну майстерність; 6) не порушувати права і свободи людини і громадянина, спрямовувати свою діяльність на підвищення рівня довіри населення до Державного бюро розслідувань; 7) дотримуватися службової дисципліни, обмежень та заборон, пов'язаних з проходженням служби в Державному бюро розслідувань, інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу або перебування на займаній по-

саді; 8) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала відома їй у зв'язку з виконанням службових обов'язків; 9) підтримувати належний рівень фізичної підготовки» [4].

Державне бюро розслідувань зобов'язується: «1) призначити громадянина України на посаду відповідно до професійної освіти та результатів конкурсного відбору з урахуванням ділових і особистих якостей; 2) забезпечити створення належних умов для проходження служби та виконання службових обов'язків; 3) забезпечити присвоєння спеціальних звань, просування по службі на підставі конкурсного відбору та з урахуванням професійних навичок і моральних якостей громадянина України; 4) гарантувати додержання особистих прав і свобод громадянина України, реалізацію гарантій соціального і правового захисту, встановлених законодавством та нормативно-правовими актами, які визначають порядок проходження служби особами рядового та начальницького складу Державного бюро розслідувань; 5) сприяти навчанню з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; 6) забезпечити своєчасне і в повному обсязі фінансове і матеріальне забезпечення відповідно до законодавства» [4].

Змістом трудових правовідносин працівників Державного бюро розслідувань є реалізація прав і обов'язків сторін вказаних відносин під час виконання працівниками певного роду роботи відповідно до їх трудової функції (професії, спеціальності, кваліфікації та посади). Трудова функція, передбачається у наказі про призначення на посаду, контракті та посадових обов'язках і відповідає певному напрямку діяльності в

структурі органу Державного бюро розслідувань.

Особистий характер трудових правовідносин проявляється в тому, що працівники Державного бюро розслідувань зобов'язанні особисто виконувати трудову функцію, самостійно приймати рішення та нести відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх посадових обов'язків. Стаття 21 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» передбачає: «працівники Державного бюро розслідувань самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень, визначених цим та іншими законами, і за свої протиправні дії чи бездіяльність несуть відповідальність згідно із законом» [5]. Стаття 14 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» передбачає: «На осіб рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань поширюється Дисциплінарний статут Національної поліції України з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про Державне бюро розслідувань» [5]. Стаття 11 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» встановлює наступну норму: «за порушення службової дисципліни поліцейські незалежно від займаної посади та спеціального звання несуть дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом» [6].

Оплатний характер трудових правовідносин проявляється в обов'язку Державного бюро розслідувань оплатити працю працівників, які проходять службу в ньому. Крім того оплаті підлягають щорічні відпустки та інші види часу відпочинку, передбачені законодавством. Стаття 20 Закону України «Про Державне

бюро розслідувань» передбачає: «умови грошового забезпечення осіб рядового і начальницького складу та оплата праці державних службовців Державного бюро розслідувань повинні забезпечувати достатні матеріальні умови для належного виконання ними службових обов'язків з урахуванням специфіки, інтенсивності та особливого характеру роботи, забезпечувати добір до Державного бюро розслідувань висококваліфікованих кадрів, стимулювати досягнення високих результатів у службовій діяльності, компенсувати фізичні та інтелектуальні затрати працівників» [5].

Посадові обов'язки виконується працівниками Державного бюро розслідувань в умовах встановленого правового режиму. В кожному органі та підрозділі Державного бюро розслідувань діють правила внутрішнього трудового розпорядку, які є обов'язковими для дотримання всіма працівниками відповідного органу та підрозділу. Окрім підпорядкування правилам внутрішнього трудового розпорядку, працівники у процесі спільної діяльності підпорядковуються і керівнику органу або підрозділу, який має владні повноваження щодо встановлення норм, які є обов'язковими для працівників, надання працівникам обов'язкових до виконання вказівок, вживання до них заходів підтримання трудової дисципліни. Як відмічає К. Ю. Мельник: «у трудових правовідносинах службовців правоохоронних органів влада і підпорядкування чіткіше регламентовані та яскравіше виражені, ніж у трудових правовідносинах інших категорій працівників» [7, с. 123].

Сьогодні боротьба зі злочинністю та іншими правопорушеннями,

вимагає координації зусиль всієї правоохоронної системи, де важлива роль відведена працівникам Державного бюро розслідувань. Управління діяльністю вказаним правоохоронним органом здійснюється його керівником на основі принципу єдиначальності. У енциклопедичній літературі слово «єдиначальність» тлумачиться як принцип управління, за яким керівникові надаються широкі управлінські повноваження при персональній відповідальності за результати роботи [8]. Сьогодні в умовах збройної агресії росії єдиначальність у правоохоронних органах з одного боку створює можливість більш оперативного прийняття рішень, а з іншого - підвищує персональну відповідальність керівника за результати діяльності відповідного органу.

Слід звернути увагу на те, що виходячи із завдань, що виконує Державне бюро розслідувань, проходження служби її працівниками має певні особливості, що дозволяє говорити про наявність специфічних ознак трудових правовідносин працівників Державного бюро розслідувань.

У юридичній літературі неодноразово зверталася увага на особливості трудових відносин службовців правоохоронних органів та державних службовців. З точки зору К. Ю. Мельника: «До особливостей трудових правовідносин службовців правоохоронних органів слід віднести більший ступінь участі держави в їх регулюванні, ніж в регулюванні трудових відносин інших категорій працюючих; наявність обмежень і заборон, пов'язаних із проходженням служби; існування додаткових гарантій здійснення посадових

обов'язків; вкрай обмежену можливість індивідуального договірного регулювання трудових відносин зі службовцями» [9, с. 77]. О. В. Худякова вважає основною особливістю трудових правовідносин з державними службовцями та службовцями правоохоронних органів їх суб'єктивний склад тобто ті особи, які є працівниками та роботодавцями [10, с. 33]. Н. М. Неумивайченко пише: «Трудові відносини державних службовців мають особливості, обумовлені специфікою праці на державній службі. Всім трудовим відносинам державних службовців притаманна їх направленість на виконання завдань і функцій держави. Особливості трудових відносин державних службовців визначаються особливостями завдань і функцій держави, що ставляться перед державними органами відповідного виду» [11, с. 7]. На думку А. В. Андрушко: «особливістю трудових правовідносин з державними службовцями є по-перше, особливий порядок їх виникнення, зміни і припинення; по-друге, специфіка трудової функції цих суб'єктів – виконання організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих дій» [12, с. 40-41].

Аналіз спеціального законодавства свідчить, що більшість з вищенаведених особливостей притаманні й трудовим правовідносинам працівників Державного бюро розслідувань як одного з провідних правоохоронних органів України.

Висновки. Трудовим правовідносинам працівників Державного бюро розслідувань притаманна більшість загальних ознак трудових

правовідносин, а саме: 1) безперервний характер, правовідносини не перериваються після закінчення кожного робочого дня, у вихідні, святкові та неробочі дні тощо; 2) особистий характер, працівник особисто виконує роботу, відповідно до його посади; 3) оплатний характер, працівник Державного бюро розслідувань отримує оплату праці за виконання посадових обов'язків; 4) складний характер, сторони правовідносин володіють комплексом взаємних прав та обов'язків; 5) правовідносини виникають у результаті укладання трудового договору або контракту; 6) працівник включається в трудовий колектив органу або підрозділу Державного бюро розслідувань; 7) посадові обов'язки виконується працівниками Державного бюро розслідувань в умовах встановленого правового режиму (правила внутрішнього трудового розпорядку); 8) працівники у процесі спільної діяльності підпорядковуються керівнику органу або підрозділу Державного бюро розслідувань. Особливостями трудових правовідносин працівників Державного бюро розслідувань є наступні: 1) переважаючий імперативний характер встановлення умов служби; 2) наявність специфічних обмежень і заборон, пов'язаних із проходженням служби (заборона членства у політичних партіях тощо); 3) посилений правовий та соціальний захист працівника; 4) специфічний порядок динаміки трудових правовідносин; 5) зміст трудової функції працівника - виконання правоохоронної функції держави.

Список використаних джерел

1. Трудове право України: підручник (за ред. проф. О. М. Ярошенко). Харків : Вид-во 2022. 376 с.
2. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 472 с.
3. Юровська В. В. Поняття та ознаки трудових правовідносин. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 67–72.
4. Контракт про проходження служби у Державному бюро розслідувань : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 743. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-2020-п#n8> (дата звернення: 15.02.2025).
5. Про Державне бюро розслідувань : закон України від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19?find=1&text=чесніст#n148> (дата звернення: 15.02.2025).
6. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#n11> (дата звернення: 15.02.2025).
7. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія. Харків : Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2009. 360 с.
8. Єдиноначальність : Вікіпедія URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Єдиноначальність> (дата звернення: 16.02.2025).
9. Мельник К. Ю. Поняття та ознаки трудових правовідносин службовців правоохоронних органів. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 4. С. 74–77.
10. Худякова О. В. Правове регулювання виникнення трудових правовідносин з поліцейськими : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2016. 182 с.
11. Неумивайченко Н. М. Особливості виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин державних службовців : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2002. 15 с.
12. Андрушко А. В. Виникнення трудових правовідносин з державними службовцями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2002. 195 с.

Zherebtsov Denys, PhD, Doctoral Candidate of Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: 0009-0008-4241-1621

Peculiarities of labor relations of employees of the State Bureau of Investigation

The peculiarities of labor relations of employees of the State Bureau of Investigation are considered. The points of view of scientists on the list of signs of labor relations are studied. The peculiarities of labor relations of employees of law enforcement agencies are studied.

It is proved that the labor relations of employees of the State Bureau of Investigation are characterized by most of the general features of labor relations, namely: 1) continuous nature, the legal relationship is not interrupted after the end of each working day, on weekends, holidays and non-working days, etc.; 2) personal nature, the employee personally performs the work, in accordance with his position; 3) paid nature, an employee of the State Bureau of Investigation

receives remuneration for the performance of official duties; 4) complex nature, the parties to the legal relationship have a complex of mutual rights and obligations; 5) legal relationships arise as a result of concluding an employment agreement or contract; 6) the employee is included in the labor collective of the body or unit of the State Bureau of Investigation; 7) job duties are performed by employees of the State Bureau of Investigation under the established legal regime (internal labor regulations); 8) employees in the process of joint activities are subordinate to the head of the body or unit of the State Bureau of Investigation.

The features of labor relations of employees of the State Bureau of Investigation are determined, namely: 1) the prevailing imperative nature of establishing service conditions; 2) the presence of specific restrictions and prohibitions related to service (prohibition of membership in political parties, etc.); 3) enhanced legal and social protection of the employee; 4) the specific order of dynamics of labor relations; 5) the content of the employee's labor function - the performance of the law enforcement function of the state.

Keywords: *labor relations, employee, law enforcement agencies, service, labor, employment contract, contract, State Bureau of Investigation.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.09
УДК 349.2

*Кайло Р. І.,
аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0002-0414-0660*

ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО НАПРЯМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стаття присвячена розкриттю особливостей матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців. Основу цього напрямку складають форми соціального захисту, які являють собою інституційно відокремлену та спеціально організовану сферу соціального захисту відповідного кола осіб, в рамках якої військовослужбовцям надаються конкретні соціальні гарантії, що дозволяють мінімізувати та/або компенсувати ризики військової служби, а також забезпечити (настільки, наскільки це об'єктивно можливо) стабільність і контрольованість їх матеріально-побутового становища. Означені форми в межах цього напрямку соціального захисту реалізуються за рахунок відповідних способів соціального захисту, якими є різні нормативно-правовим чином регламентовані заходи забезпечення соціальної безпеки (у вигляді пільги, соціальної послуги та соціальної допомоги), що дозволяють досягти мети конкретної форми соціального захисту, в рамках якої ці способи використовуються, а також загальної мети матеріально-побутового спрямування соціального захисту. Форми і способи матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців спрямовуються на досягнення мети, яка полягає у створенні та підтримці стабільного і прогнозованого матеріального й побутового рівня життя військовослужбовців, що забезпечує гідні умови повсякденного буття (причому, не лише військовослужбовців, а й їх сімей) і службової діяльності, мінімізує негативний вплив частих (періодичних) переміщень та комплексу ризиків, характерних для військової професії та ін. Ця мета досягається за рахунок таких форм соціального захисту вказаного напрямку: форма грошового забезпечення; форма житлового забезпечення; форма речового забезпечення; форма продовольчого (натурального) забезпечення; форма здійснення компенсаційних виплат і надання грошової допомоги.

Ключові слова: грошове забезпечення, житлове забезпечення, компенсаційні виплати, напрям соціального захисту, продовольче забезпечення, речове забезпечення, способи соціального захисту, форми соціального захисту.

Постановка проблеми. Матеріально-побутовий напрям соціального захисту військовослужбовців становить комплекс гарантій (спеціальних форм і способів), цілісно спрямованих на задоволення

базових потреб військовослужбовців і членів їхніх сімей. Зміст цих гарантій зумовлюється, з одного боку, особливостями проходження служби, а з іншого – сукупністю соціальних ризиків, що супроводжують професійну діяльність військовослужбовців і не можуть бути усунуті звичайними засобами. Таким чином, важливість означеного напрямку полягає у двох ключових аспектах: по-перше, він створює мінімально необхідні умови для гідного життя військовослужбовця, наскільки це реально можливо у специфічній службовій обстановці, в якій знаходиться військовослужбовець; по-друге, він виконує компенсаційну функцію, мінімізуючи обтяжливі фактори військової служби (приміром, підвищений ризик для життя й здоров'я, часті відрядження та переміщення, тривале перебування у польових або бойових умовах тощо). Слід констатувати, що саме через ці фактори військовослужбовці (також їхні родини) опиняються у зоні підвищеної соціально-економічної вразливості, а тому, держава, яка вважається правовою та соціальною, зобов'язана гарантувати таким службовцям належний рівень матеріально-побутового забезпечення [див., напр.: 1, с. 228; 2, с. 108; 3, с. 474]. Крім того, належна організація цього напрямку є надзвичайно важливою в загальному безпековому контексті, адже за її відсутності у військовослужбовців зростає ризик погіршення морально-психологічного стану, підвищується рівень соціальної напруженості та ін., що врешті позначається на оборонному потенціалі держави [4, с. 518] і тому є об'єктивно неприпустимим фактором реалізації функцій держави в

умовах повномасштабної війни. Таким чином, можемо дійти висновку, що дослідження форм і способів матеріально-побутового забезпечення військовослужбовців є актуальним науковим питанням, вирішення якого в подальшому дозволить здійснити науково обґрунтовані дії з удосконалення системи соціального захисту військовослужбовців в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Додатково актуалізує це питання той факт, що по сьогодні цьому питанню не приділяється належна увага науковців [4, с. 515], а спроби окреслити зміст форм і способів такого напрямку соціального захисту в цілому (та військовослужбовців зокрема) переважно зводилось до житлово-побутового та/або грошового забезпечення. На відповідну обставину також звертає увагу також й провідна українська учена Н. О. Бабич, наголошуючи на тому, що в процесі реалізації соціальної функції щодо військовослужбовців та їх сімей державою приділяється увага саме вказаному напрямку соціального захисту, хоча вона у загальному вигляді «зводиться до їх грошового забезпечення й матеріального забезпечення членів їх сімей» [5, с. 9]. Поряд із тим, слід зауважити, що наявні наукові напрацювання українських учених і дослідників (серед яких Н. О. Бабич, Н. М. Вапнярчук, Ю. В. Дідовець, Л. І. Мазуренко, Д. В. Маковський, Б. Б. Умаєв, С. М. Чимишенко, М. О. Шишлюк та ін.) в цілому формують теоретичне підґрунтя для формування комплексної актуальної наукової думки стосовно сутності матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослуж-

бовців, що виражається у відповідних формах і способах соціального захисту, враховуючи широкий підхід до тлумачення матеріально-побутового напрямку соціального захисту [6, с. 23; 7, с. 148; 8, с. 71; 9, с. 283].

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування теоретико-практичних особливостей матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців. Досягнення цієї мети полягає у виконанні таких завдань: 1) уточнити зміст форм соціального захисту матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців; 2) окреслити особливості способів соціального захисту матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців; 3) з'ясувати мету та основні завдання форм і способів соціального захисту військовослужбовців в межах розглядуваного напрямку; 4) окреслити основні форми соціального захисту матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Перш за все слід зазначити, що основою об'єктивації соціально захисних заходів матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців є відповідні форми, під яким можемо розуміти окремі структурно та змістовно самостійні комплекси нормативно-правовим чином закріплених і узгоджених з принципами права гарантій та заходів, спрямовані на забезпечення та підтримання матеріально-побутових умов життєдіяльності військовослужбовців і членів їх сімей у процесі виконання ними службових обов'язків. Відтак, форма соціально-

го захисту матеріально-побутового спрямування соціального захисту військовослужбовців в Україні являє собою інституційно відокремлену та спеціально організовану сферу соціального захисту відповідного кола осіб, в рамках якої військовослужбовцям надаються конкретні соціальні гарантії (у вигляді пільг, послуг і допомоги), які дозволяють мінімізувати та/або компенсувати ризики та витрати військової служби, а також забезпечити (настільки, наскільки це об'єктивно можливо) стабільність і контрольованість їх матеріально-побутового становища. При цьому важливо відзначити, що особливістю форм соціального захисту матеріально-побутового спрямування є їх чітка спрямованість на задоволення конкретних матеріальних і побутових потреб військовослужбовців (і членів їх сімей), зокрема, в контексті їх грошового, житлового, речового, продовольчого (натурального) забезпечення військовослужбовців, а також надання компенсаційних виплат і разової допомоги на задоволення побутових потреб.

Що ж стосується способів соціального захисту матеріально-побутового спрямування, то ними є різні нормативно-правовим чином регламентовані заходи забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців (у вигляді пільги, соціальної послуги та соціальної допомоги), що дозволяють досягти мети конкретної форми соціального захисту, в рамках якої ці способи використовуються, а також загальної мети матеріально-побутового спрямування соціального захисту. Таким чином, в рамках матеріально-побутового спрямування способи соціального

захисту являють собою методи, використовуючи які держава може безпосередньо забезпечувати реальне виконання гарантій соціального захисту у зазначеній сфері, запобігаючи декларативності своїх зобов'язань щодо матеріально-побутового забезпечення військовослужбовців. Зважаючи на це, можемо дійти висновку, що на сьогоднішній день способи соціального захисту в даному напрямку традиційно представлені в таких різновидах: по-перше, у вигляді надання військовослужбовцю (і членам їх сімей) спеціальних переваг у контексті доступу до окремих видів благ і послуг (наприклад, першочергове право на отримання житла, безкоштовне надання форменого одягу, пільгові тарифи на оплату комунальних послуг); по-друге, у вигляді надання військовослужбовцю (також членам їх сімей) грошових виплат і компенсацій, спрямованих на відшкодування матеріальних витрат, пов'язаних з умовами служби, житловим забезпеченням, продовольством та ін. побутовими витратами (наприклад, грошова компенсація за піднайом житла, одноразова допомога при звільненні); по-третє, у вигляді надання військовослужбовцю (також членам їх сімей) конкретних послуг і благ, зокрема, пов'язаних із забезпеченням харчування, наданням житла, наданням послуг з ремонту житла тощо.

Викладене дає підстави стверджувати, що мета форм і способів матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців полягає у створенні та підтримці стабільного і прогнозованого матеріального й побутового рівня життя військовослужбовців,

що забезпечує гідні умови повсякденного буття (причому, не лише військовослужбовців, а й їх сімей) і службової діяльності, мінімізує негативний вплив частих (періодичних) переміщень та комплексу ризиків, характерних для військової професії (тобто ситуацій, пов'язаних із невизначеністю та можливою загрозою для життя і здоров'я військовослужбовців, зокрема, фізичні ризики, травматичність у мирний час, психологічні та емоційні навантаження тощо), а також сприяє зміцненню морально-психологічного клімату в ЗСУ (ін. органах сил безпеки та оборони, в яких проходять службу військовослужбовці) та підвищенню обороноздатності держави. Виходячи з цього, можемо конкретизувати завдання досліджуваного напрямку соціального захисту військовослужбовців, а саме: 1) забезпечення військовослужбовців стабільним (отже, й прогнозованим) і достатнім рівнем доходу, який справедливо враховує складність і специфіку їх служби, ризики та умов бойової діяльності, а також компенсацію витрат, обумовлених службовими завданнями та необхідністю частих переміщень; 2) створення умов для комплексного житлового забезпечення військовослужбовців, що сприяють соціальній інтеграції та запобігання невизначеності житлових умов, пов'язаних з періодичними переміщеннями військовослужбовців; 3) забезпечення особового складу ЗСУ необхідним та якісним речовим майном (військовим одягом, взуттям, натільною білизною, постільним приналежностями, спорядженням тощо), засобами індивідуального захисту та гігієни (тобто видача засобів індивідуально-

го захисту, засобів особистої гігієни для захисту шкіри рук і обличчя від хімічних речовин і забруднень та ін.), що дозволяє знизити побутові витрати військовослужбовців, а разом з тим – забезпечити справедливі, єдині стандарти їх матеріального оснащення; 4) повноцінне та своєчасне (перш за все, з дотриманням режиму харчування) продовольче забезпечення військовослужбовців відповідно до встановлених норм і раціоном харчування, що дозволяє зберігати та покращувати здоров'я, фізичну витривалість і бойову готовність особового складу; 5) надання грошових компенсацій та разової матеріальної допомоги, спрямованих на покриття додаткових побутових і соціальних витрат, що виникають у зв'язку з частими відрядженнями, переміщеннями по службі, звільненням зі служби, та ін. ситуаціями, які призводять до прямих матеріальних витрат військовослужбовців та/або членів їх сімей.

Беручи до уваги викладене відзначимо, що на сьогоднішній день система соціального захисту військовослужбовців матеріально-побутового спрямування реалізується через комплекс взаємопов'язаних форм і відповідних їм способів, спрямованих на забезпечення стабільності і передбачуваності матеріально-побутового забезпечення військовослужбовців. Так, у контексті даного напрямку соціального захисту доцільно виокремити наступні основні форми соціального захисту, кожна з яких реалізується через відповідні способи соціального захисту:

1) форма грошового (фінансового) забезпечення військовослужбовців, що являє собою основу ма-

теріально-побутового напряму соціального захисту адже являє собою систему регулярних і додаткових виплат, будучи основою їх соціально безпечного повсякденного буття, адже метою грошового забезпечення вважається підтримання належного рівня життя військових (членів їх сімей), а також мотивування таких осіб до ефективного виконання службових обов'язків, компенсування особливих умов і ризиків військової служби. Розглядаючи цю форму соціального захисту зазначимо, що у відповідності до п. 2 Постанови КМУ «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» від 30 серпня 2017 року № 704 зазначається, що «грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу складається з посадового окладу, окладу за військовим (спеціальним) званням, щомісячних (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премії) та одноразових додаткових видів грошового забезпечення»;

2) форма житлового забезпечення військовослужбовців (і членів їх сімей), яка є однією з основних фактором утримання кваліфікованих кадрів і їх подальшої соціальної інтеграції, будучи спрямованою на задоволення житлових потреб військовослужбовців і нівелювання соціальних наслідків частотої зміни місця несення служби та дислокації. Зокрема, Ю. В. Дідовець, розглядаючи сутнісний зміст такої форми соціального захисту військовослужбовців доходить висновку, що цій формі соціального захисту властивий комплекс особливих рис, ключовими з яких є:

по-перше, «забезпечення військово-службовців жилими приміщеннями здійснюється виключно за рахунок коштів Державного бюджету України, виділених для Міністерства оборони України на відповідний рік»; по-друге, «суб'єктами, які підлягають забезпеченню – є коло осіб, які устанавлюються залежно від конкретних видів забезпечення (військовослужбовці за контрактом, військовослужбовці строкової служби, мобілізовані та інші, члени їх сімей)»; по-третє, «право на жите приміщення забезпечення встановлюється для визначених категорій осіб при настанні відповідних обставин, вказаних у Законі України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», а також інших нормативно-правових актах»; по-четверте, «правові гарантії забезпечення військовослужбовців жилими приміщеннями визначені у статтях Конституції України, положеннях спеціального Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та підзаконними нормативно-правовими актами в сфері забезпечення житлом військовослужбовців» [10, с. 15–16];

3) форма забезпечення військовослужбовців необхідним речовим майном, включаючи формений одяг, обмундирування, засоби індивідуального захисту та особистої гігієни тощо, що сукупно усуває додаткові витрати самих військовослужбовців на придбання відповідних речей, а також створює умови для ефективного виконання службових обов'язків. Так, серед основних видів цієї форми соціального захисту можемо виокремити, зокрема, надання військовослужбовцям відповідного

форменого одягу та обмундирування (зокрема, зимові шапки, зимові рукавички, фуфайки з короткими рукавами, казармені капці), засобів індивідуального захисту (приміром, модульні бронежилети, балістичні шоломи), а також засобів особистої гігієни (мило, антисептичні засоби, зубна щітка, гребінець, косметичні ватні диски, адаптивна ложка-виделка із застібкою на рукаві та ін.);

4) форма продовольчого (натурального) забезпечення військово-службовців, що є особливою формою соціального захисту, яка спрямовується на забезпечення (зокрема, в польових і бойових умовах) військовослужбовців якісним, збалансованим і своєчасним харчуванням та іншими необхідними для нормального функціонування особового складу ресурсами;

5) форма здійснення компенсаційних виплат і надання грошової допомоги, пов'язаної з покриттям додаткових побутових та інших витрат і ризиків, які виникають при особливих умовах виконання службових обов'язків, переміщенні по службі, відрядженнях і при звільненні в запас.

Висновки. Узагальнюючи викладене в цій науковій статті зазначимо, що розглядуваний напрям соціального захисту в теоретико-практичному контексті являє собою систематизовану сукупність (на теоретичному рівні виражену в комплексі елементів) державних гарантій, спрямованих на забезпечення базових потреб військовослужбовців (також у відповідній мірі й членів їх сімей), що зумовлюються специфікою військової служби, підвищеними ризиками для їх життя і здоров'я, необхідністю тривалого

перебування у польових та бойових умовах тощо, що сукупно обумовлюють стан особливої соціальної вразливості військовослужбовців, що є неприпустимим для сучасної соціальної і правової держави, якою прагне бути Україна, попри ускладнення цього процесу, обумовленого триваючою війною. У цьому контексті слід зауважити, що ефективне матеріально-побутове забезпечення військовослужбовців прямо впливає на їх морально-психологічне благополуччя та загальний рівень соціальної стабільності у силах безпеки та оборони, а відтак – відсутність чи недостатня якість такого забезпечення неминуче призводить до зниження обороноздатності дер-

жави через погіршення морально-психологічного клімату серед особового складу, підвищення рівня соціальної напруженості й потенційне зростання санітарно-гігієнічних ризиків під час виконання військово-службових обов'язків. З огляду на це, чинним законодавством регламентовано різні форми матеріально-побутового наряду соціального захисту військовослужбовців, які спрямовані на забезпечення конкретних матеріально-побутових потреб військовослужбовців і їх сімей й реалізуються через відповідні способи соціального захисту, у вигляді відповідних пільг, соціальної допомоги та соціальних послуг.

Список використаних джерел

1. Мазуренко Л. І. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 223–231. doi:10.32782/app.v71.2023.31.
2. Омеляненко Є. П. Особливості правового регулювання матеріальної форми соціального захисту працівників органів прокуратури України. *Соціальне право*. 2022. № 1. С. 105–113.
3. Шишлюк М. О. Компенсація обмежених прав військовослужбовців засобами права соціального забезпечення. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 16–17 травня 2014 року): у 2 т.* Одеса: Фенікс, 2014. Т. 2. С. 472–474.
4. Умаєв Б. Б. Достатнє матеріальне забезпечення військовослужбовців і працівників Служби безпеки України – запорука національної безпеки держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 514–518. doi:10.24144/2788-6018.2023.06.89.
5. Бабич Н. О. Особливості реалізації соціальної функції держави щодо військовослужбовців та їх сімей. *Соціальне право*. 2023. № 1. С. 6–12. doi:10.32751/2617-5967-2023-01-01.
6. Вапнярчук Н. М. Особливості правового регулювання матеріального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. *Соціальне право*. 2022. № 3. С. 20–27. doi:10.32751/2617-5967-2022-03-03.
7. Маковський Д. В. Окремі аспекти житлового забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. *Український дослідницький простір в умовах війни: адаптація й перезавантаження технічних і юридичних наук: зб. матеріалів доповідей учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 травня 2022 року)*. Харків: НАКУ ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2022. С. 148–150.

8. Чимишенко С. М. Бюджетний механізм фінансування особового складу Збройних Сил України: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.08. Київ, 2011. 261 с.
9. Шишлюк М. О. Матеріальне забезпечення у зв'язку з необхідністю компенсації окремих видатків як додатковий вид соціального захисту військовослужбовців. *Трудове законодавство: шляхи реформування*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 квітня 2013 року). Харків: ХНУВС, 2013. С. 281–283.
10. Дідовець Ю. В. Щодо правового регулювання житлового забезпечення військовослужбовців. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 4. С. 1–18.

Kailo Roman, Ph.D student of the Department of Labor Law and Social Security Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0009-0002-0414-0660

Features of the material and household direction of social protection of military personnel

The article elucidates the distinctive features of the material-and-household dimension of social protection for military personnel. This dimension comprises institutionally distinct and purpose-built forms of social protection that furnish service members with specific guarantees designed to minimise or offset the risks inherent in military service, while also safeguarding, so far as practicable, the stability and manageability of their financial and living circumstances. Each form of protection is delivered through corresponding methods (legally regulated measures such as benefits, social services, and social assistance) devised both to fulfil the objective of the particular form and to advance the overarching goal of the material-and-household sphere of social protection. Collectively, these forms and methods seek to establish and maintain a stable, predictable standard of living for service members and their families, thereby ensuring dignified everyday conditions and facilitating official duties. They mitigate the adverse effects of frequent relocation and the broad spectrum of risks characteristic of military life (physical danger, peacetime injury, psychological strain, and emotional stress) while simultaneously strengthening the moral and psychological climate within the Armed Forces of Ukraine (and other security and defence bodies employing military personnel) and enhancing national defence capability. This objective is realised through the following forms of social protection: monetary (financial) provision; housing provision; clothing provision; in-kind food provision; and compensation payments or lump-sum allowances that cover additional household and related expenses incurred under special service conditions, reassignment, detached duty, or discharge to the reserve.

Keywords: *clothing provision, compensation payments, food provision, forms of social protection, housing provision, material-and-household social protection, methods of social protection, monetary provision.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.10

УДК 349.2

Кузьменко Г. В.,
аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0002-4308-0998

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНИХ УМОВ ПРАЦІ ЯК ЗАХОДІВ ТРУДО-ПРАВОВОГО НАПРЯМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТВОРЧИХ ПРАЦІВНИКІВ

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей сучасного правового регулювання забезпечення гідних умов праці як заходів трудо-правового напрямку соціального захисту творчих працівників в Україні. Встановлюється, що трудо-правовий напрям соціального захисту творчих працівників є цілісною підсистемою трудо-правових гарантій соціальної безпеки працівників, яка поєднує встановлені законом форми й способи попередження прекаризації творчих працівників, а разом із тим – створює належні (соціально безпечні) умови для повноцінної самореалізації таких працівників у сфері праці. Серед основних властивостей такого напрямку є те, що він: по-перше, узгоджується з вимогами чинного законодавства; по-друге, передбачає різні групи соціально захисних заходів, регламентованих трудовим законодавством і застосованих до творчих працівників. Серед таких заходів особливе значення наразі набувають чотири групи соціально захисних заходів, пов'язаних із забезпеченням гідних умов праці творчих працівників. Першу групу таких заходів складають заходи, обумовлені набуттям і реалізацією права на щорічні та додаткові відпустки. Другою групою цих заходів охоплено заходи, пов'язані з набуттям і реалізацією права на працю в межах гнучкого режиму робочого часу, що не може при цьому порушувати установлені межі максимально допустимої тривалості робочого дня, тижня й місяця. Третю групу цих заходів складають заходи, пов'язані з набуттям і реалізацією права на працю в межах нормативного обмеження тривалості роботи у нічній час та надурочних робіт. Четвертою групою розглядуваних заходів охоплено заходи, пов'язані з оплатою роботи у вихідні, святкові і неробочі дні та у нічний час. У висновках до цієї статті узагальнюються результати проведеного наукового дослідження.

Ключові слова: гідна праця, соціальна безпека, соціальний захист, творча праця, творчі працівники, трудове законодавство.

Постановка проблеми. Ще в 1999 р. Міжнародна організація праці зауважувала, що вступ людства у нове століття характеризується множиною проблем у сфері праці та зайнятості, значною мірою спричинених глобалізаційними процесами та лібералізацією економіки, що систематично ведуть до скорочення робочих місць, погіршують показники зайнятості, нівелюють важливість дотримання стандартів гідної праці. На тлі таких соціально-економічних та політичних трансформацій спостерігається виразне посилення конкуренції на ринках праці, а з нею – невизначеність і вразливість найманих працівників, що недопустимо для соціальних і правових держав. З огляду на це МОП наголошує [1] на неможливості подальшого ігнорування стандартів гідної праці працівників у XXI ст., в якому цінність будь-якої праці повинні оцінюватись як за рівнем її продуктивності, так і за мірою відповідності стандартам гідної праці, а отже – забезпечення працівників соціально безпечними умовами виникнення, перебігу та припинення трудових відносин. Саме тому Ціль 8 Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку до 2030 р. визначає в якості безумовного пріоритету стимулювання поступального, інклюзивного та тривалого економічного зростання, забезпечення повної й продуктивної зайнятості та гідних умов праці всіх працівників, зокрема, й творчих працівників. Зважаючи на це, у вітчизняній теорії права соціального забезпечення цілком виправдано сформулувалась концепція трудо-правового напрямку соціального захисту працівників [див., напр.: 2,

с. 89; 3], яким наразі повинні охоплюватись також і представники творчих професій. Попри це, слід констатувати, що особливості правового регулювання забезпечення соціальної безпеки цієї категорії працівників, пов'язаної із відповідними соціально захисними заходами (обумовлених дотриманням стандартів гідної праці творчих працівників), по сьогодні залишається питанням, якому досі не приділяється належна увага вітчизняних і зарубіжних учених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Хоча особливості правового регулювання гідних умов праці як заходів трудо-правового напрямку соціального захисту творчих працівників досі ще не були предметом окремого наукового дослідження та розвідки, слід констатувати, що зв'язок між стандартами гідної праці та соціально захисними заходами, застосовними до працівників, вже розкривався у наукових працях Є. В. Абрамова [4, с. 82–85], Л. П. Амелічевої [5, с. 4–5, 8], В. В. Гладкого [6, с. 282–284], М. В. Грубель [7, с. 61], Н. А. Дмитрук [8, с. 11], Г. А. Капліної [9, с. 49–50], І. О. Рябоконя [10, с. 272, 274] та ін. вітчизняних учених і дослідників. Тобто, виходячи із загальних наукових позицій учених стосовно зв'язку забезпечення гідної праці працівників і забезпеченням їх соціальної захищеності, а також ґрунтуючись на положеннях чинного законодавства України, можемо сформулювати актуальну наукову думку стосовно особливостей нормативно-правового забезпечення формування гідних умов праці як особливих заходів трудо-правового напрямку соціального захисту творчих працівників.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей сучасного правового регулювання забезпечення гідних умов праці як заходів трудо-правового напрямку соціального захисту творчих працівників в Україні. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: 1) розкрити сутнісний зміст трудо-правового напрямку соціального захисту творчих працівників в Україні; 2) окреслити види соціально захисних заходів, пов'язаних із забезпеченням гідних умов праці творчих працівників; 3) проаналізувати особливості правового регулювання виокремлених соціально-захисних заходів.

Виклад основного матеріалу. Комплексний аналіз сутнісного змісту трудо-правового напрямку соціального захисту творчих працівників в Україні дозволяє дійти висновку, що ним постає цілісна підсистема трудо-правових гарантій соціальної безпеки працівників, яка поєднує встановлені законом форми й способи попередження прекаризації творчих працівників, а разом із тим – створює належні (соціально безпечні) умови для повноцінної самореалізації таких працівників у сфері праці. Отже, як убачається, виокремлена нами підсистема трудо-правових гарантій соціальної безпеки творчих працівників в дійсності спрямована на усунення чи мінімізацію загальних соціальних ризиків, властивих для учасників ринку праці, а також специфічних ризиків і викликів, властивих творчій трудовій діяльності (зокрема, такими є нерегулярні доходи, переважно проєктна зайнятість, підвищене психоемоційне навантаження тощо). Крім того, слід

зауважити, що такі гарантії є елементом правопорядку, а тому регламентуються чинним законодавством та об'єктивуються у відповідних заходах соціального захисту, спрямованих на соціально безпечне виникнення, перебіг і припинення трудових відносин за участю творчого працівника, а також на своєчасну й адекватну компенсацію можливих втрат, яку забезпечує роботодавець або інший уповноважений суб'єкт. З огляду на це, трудо-правовий напрям соціального захисту творчих працівників: по-перше, узгоджується з вимогами статті 43 Конституції України, положеннями Кодексу законів про працю України (зокрема щодо права кожного працівника на належні й безпечні умови праці) та Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»; по-друге, передбачає різні групи соціально захисних заходів, регламентованих трудовим законодавством і застосованих до творчих працівників, серед яких особливе значення наразі набувають соціально захисні заходи, пов'язані із забезпеченням гідних умов праці творчих працівників.

Розглядаючи соціально захисні заходи, пов'язані із забезпеченням гідних умов праці творчих працівників, як окрему групу відповідних заходів соціального захисту, що передбачаються трудо-правовим напрямом соціального захисту творчих працівників, зазначимо, що критичний аналіз чинного законодавства України дозволяє виокремити серед таких заходів, насамперед наступні: по-перше, заходи, обумовлені набуттям і реалізацією права на щорічні та додаткові відпустки (зокрема творчі відпустки); по-друге,

заходи, пов'язані набуттям і реалізацією права на працю в межах гнучкого режиму робочого часу; по-третє, заходи, пов'язані із набуттям і реалізацією права на працю в межах нормативного обмеження тривалості роботи у нічний час та надурочних робіт; по-четверте, заходи, пов'язані з оплатою роботи у вихідні, святкові і неробочі дні та у нічний час та ін.

Аналізуючи заходи, обумовленні набуттям і реалізацією права на щорічні та додаткові відпустки, зауважимо, що вони передбачені статтями 74–84 КЗпП України, а також статтями 2, 4 та ін. Закону України «Про відпустки». Розглядаючи цей тип гарантій зазначимо, що оскільки щорічна основна оплачувана відпустка надається всім працівникам щорічно на підставі трудового договору, незалежно від характеру роботи (тобто, незалежно від того, чи є вона творчою чи ні), то в такому випадку і будь-який творчий працівник повинен володіти відповідним правом, що фактично також вказано у ч. 2 ст. 2 КЗпП України. При цьому реалізація такого права окремими групами творчих працівників повинна узгоджуватись із застереженням, що окреслене в абз. 5 п. 10 ч. 14 ст. 10 Закону України «Про відпустки» й полягає у тому, що «працівникам художньо-постановочної частини і творчим працівникам театрів щорічні відпустки повної тривалості надаються в літній період у кінці театрального сезону незалежно від часу прийняття їх на роботу». Що ж стосується додаткових відпусток, то їх творчі працівники повинні отримувати з тих же нормативних і фактичних підстав, що й інші працівники.

Критично аналізуючи заходи, пов'язані набуттям і реалізацією

права на працю в межах гнучкого режиму робочого часу, слід зауважити, що вони наразі гарантуються ст. 60 КЗпП України та на практиці спрямовуються на забезпечення творчим працівникам можливості виконувати професійні обов'язки з урахуванням особливостей їхньої діяльності та при цьому не порушувати установлені межі максимально допустимої тривалості робочого дня, тижня й місяця, закріплені принципом належного співвідношення (балансу) праці та відпочинку. Осмислюючи таку законодавчо регламентовану гарантію зазначимо, що в цілому гнучкий режим робочого часу для творчих працівників хоча й часто обумовлюється потребою підвищення зручності здійснення ними професійної діяльності, на практиці він переважно зумовлений, передусім, самою природою творчого трудового процесу. Вказане пояснюється тим, що творчі працівники не завжди спроможні виконувати свої трудові обов'язки в рамках фіксованого режиму робочого часу, який чітко визначає час початку й завершення робочого дня, а також щоденну тривалість праці, адже творча робота може виконуватись в різні періоди доби, а саме тоді, коли це: по-перше, можливе (зокрема, в результаті виникнення стану найвищого психоемоційного підйому, в межах якого пізнавальні та емоційні сфери творчого працівника з'єднані та спрямовані на вирішення певного творчого завдання); по-друге, об'єктивно доцільне, зокрема в силу специфіки графіків виконання творчих завдань, серед яких відзначимо, наприклад, періоди екстрених навантажень (зокрема, знімальних змін, гастрольних виступів, студійних записів тощо),

що змінюються етапами підготовки до публічного вираження творчої діяльності (приміром, проведення репетицій, написання сценарію, здійснення редакторської роботи та ін.), а також періодами повного відновлення та відпочинку, а також тривалими відрядженнями чи турне. Тобто, як ми можемо переконатись, в дійсності наявні як суб'єктивні, так і об'єктивні практичні фактори виникнення розглядуваної потреби (у відповідних соціально захисних заходах), які в цілому виявляються у тому, що: по-перше, творча діяльність не завжди формально вписується в рамки традиційного режиму робочого часу; по-друге, ігнорування такої обставини та спроба штучно «вмістити» творчий трудовий процес працівника у звичайний режим робочого часу, коли це є невинуватим, на практиці формує умови соціальної вразливості таких працівників (несе відповідні соціальні ризики), адже може призвести до зниження якості результату творчої праці й фактичного блокування творчого трудового потенціалу працівника, що, своєю чергою, може підвищувати його емоційне напруження, провокувати прокрестинацію й інші вразливі стани працівника. З огляду на це, слід констатувати, що реалізація права на виконання творчої трудової діяльності в межах гнучкого графіку роботи для творчих працівників постає необхідною передумовою ефективного виконання трудових функцій працівника, а також повноцінної реалізації його творчого трудового потенціалу, що є важливими складовими його соціальної безпеки. Разом з тим, слід зазначити, що застосування гнучкого графіка ускладнює

виконання вимог принципу зваженого балансу між роботою та відпочинком, що є однією з ключових засадничих ідей трудо-правового напрямку соціального захисту творчих працівників. З огляду на це, задля дотримання вимог цього принципу роботодавці творчого працівника зобов'язаний дотримуватися норм законодавства щодо обліку робочого часу (добового, тижневого чи підсумованого), а за взаємною домовленістю сторін творчий працівник може самостійно розподіляти години праці протягом доби, тижня або іншого облікового періоду, за умови виконання встановленого обсягу завдань чи відпрацювання погодженої кількості годин.

Окремо слід також визначити й заходи, пов'язані із набуттям та реалізацією права на працю в межах нормативного обмеження тривалості роботи у нічний час та надурочних робіт, що регламентовано статтями 54, 55, 62 і 63 КЗпП України. Осмислюючи законодавчі обмеження тривалості роботи у нічний час і надурочних робіт відносно творчих працівників відзначимо, що такі обмеження в цілому спрямовані на запобігання виснаженню, професійного вигорання, шкоди здоров'ю, хронічних перевантажень тощо, а також на забезпечення мінімального часу на відпочинок і відновлення, що безпосередньо позначається на соціальній безпеці таких працівників. Поряд із тим, слід зазначити, що створення і виконання творів мистецтва (зокрема, вистави, концерти, зйомки, репетиції, ефіри тощо) часто об'єктивно вимагає роботи в нічний час, а також понад стандартну тривалість робочого дня

(тижня), й тому відповідні загальні обмежувальні правила можуть скоувувати саму можливість здійснення творчої діяльності, а отже – обмежувати свободу праці, коли відповідна робота в цілому є допустимою. Тому, слід зазначити, що абсолютні заборони в цьому контексті неможливі (в силу їх суперечності меті забезпечення соціально безпечного буття творчих працівників), й тому в цьому аспекті на практиці доцільно використовувати переважно компенсаторний підхід, а зважені, гнучкі підходи у застосуванні відповідних законодавчих обмежень на творчих працівників. З огляду на це, доходимо висновку, що відповідні заходи соціального захисту повинні додатково уточнюватись насамперед на рівні колективного договору, локальних нормативних актів, а також умовами трудового договору з урахуванням принципу добросовісності організації трудових відносин та принципу гідної праці.

Додатково слід виокремити також і заходи, пов'язані з оплатою роботи у вихідні, святкові і неробочі дні та у нічний час, що регламентовані статтями 107, 108 КЗпП України з урахуванням статей 67, 71–73 Кодексу. Осмислюючи сутнісний зміст вказаних гарантій насамперед зауважимо, що в цілому їх сутність відносно творчих працівників полягає у компенсації підвищеного психофізіологічного та соціального тягара такої праці та творчої професії у цілому, головним чином: за подвійними відрядними розцінками (творчим працівникам-відрядникам); за подвійною годинною чи денною ставкою (творчим працівникам, праця яких оплачується за годинними або денними ставками) та

ін. Крім того, як уже нами зазначалось, за бажанням працівника замість підвищеної оплати роботи (компенсаторного характеру) йому може бути надано інший день відпочинку (відгул). Слід зауважити, що відповідна соціальна гарантія, обумовлена дією принципу гідної праці, подібно до вище розглянутої законодавчо регламентованої гарантії, характеризується очевидною особливою соціальною важливістю, адже на практиці сприяє соціально безпечній реалізації творчого трудового потенціалу відповідної категорії працівників, зокрема, творчих працівників, для яких робота пізно ввечері (наприклад, проведення концертів) є частиною їх стандартного режиму роботи або ж цей режим роботи постійно пов'язаний саме з виконанням творчої роботи в цей час, приміром, уночі (це є порушення природного режиму дня відповідно до природної послідовності дій, які людина традиційно виконує в певні години доби, слідує біологічним ритмам) чи у вихідні, неробочі, святкові дні (є періодом, коли працююча особа може провести спільний час із родиною, близькими особами, друзями та ін.).

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що змістовний аналіз сутності трудово-правової складової системи соціального захисту працівників творчої сфери в Україні засвідчує, що вона є цілісною, внутрішньо впорядкованою підсистемою гарантій соціальної безпеки, вибудованою на засадничих ідеях та нормах трудового права України. Крім того, слід констатувати, що розглядувану підсистему системи соціального захисту творчих

працівників в цілому складають законодавчо визначені форми та способи формування комплексних умов соціально безпечного виникнення, перебігу та припинення трудових відносин за участю творчих працівників. З огляду на це, розглядуваний напрям соціального захисту, по-перше, ґрунтується на чинному законодавстві; по-друге, охоплює широкий обсяг соціально-захисних заходів, передбачених трудовим законодавством, серед яких особливо значення набувають заходи, спрямовані на забезпечення належних та безпечних умов професійної діяльності (узгоджених із стандартами гідної праці). Поряд із цим, в ході дослідження нормативно закріплених засобів забезпечення соціально безпечної праці творчих працівників установлено, що до переліку основних гарантій, спрямованих забезпечувати достойні умови творчої трудової діяльності, наразі належать

такі законодавчо регламентовані заходи: по-перше, заходи, що стосуються задоволення права на відпочинок (закріплено у статтях 74–84 КЗпП України та положеннями Закону України «Про відпустки»); по-друге, заходи, спрямовані на уможливлення творчих працівників працювати в межах гнучкого режиму робочого часу без шкоди для принципу зваженого балансу роботи та відпочинку (закріплено ст. 60 КЗпП України); по-третє, заходи, спрямовані на обмеження нічної та понаднормової роботи (регламентовано статтями 54, 55, 62 і 63 КЗпП України); по-четверте, компенсаторні заходи, спрямовані на забезпечення творчих працівників підвищеною оплатою праці (наданням додаткових вихідників днів та ін.) за виконання творчої роботи в межах особливих режимів роботи (регламентовані статтями 107, 108 КЗпП України).

Список використаної літератури:

1. Decent work for all in a global economy: An ILO perspective / Submission by Mr. J. Somavia Director-General, International Labour Office to the Third WTO Ministerial Conference in Seattle (30.11–03.12.1999). *International Labour Organization*, 2000. URL: <https://webapps.ilo.org/public/english/bureau/dgo/speeches/somavia/1999/seattle.htm> (дата звернення: 18.05.2025).
2. Малуґа Л. Ю. До питання забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи* : матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 лютого 2024 р.). Київ: НАУ, 2024. С. 88–92.
3. Шкода В. М. Особливості правового регулювання трудових заходів соціального захисту працівників митних органів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 174–178. doi:10.24144/2788-6018.2022.06.31.
4. Абрамов Є. В. Умови гідної праці як передумова конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці. *Evropský časopis ekonomiky a managementu*. 2019. Vol. 5 (5). С. 82–85.
5. Амелічева Л. П. Гідна праця: теоретико-правовий погляд на проблему її регулювання. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 3–12. doi:10.31558/2518-7953.2019.1.1.
6. Гладкий В. В. Щодо гідної праці суддів в Україні. *Проблеми розвитку соціально-трудова права та профспілкового руху в Україні*: матеріали VIII Всеукр.

наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 травня 2020 р.) / за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків: ХНУВС, 2020. С. 280–284.

7. Грубель М. В. Гідна праця для українців. *Сектори економіки в процесі реалізації державної регіональної політики*: зб. матеріалів доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 26–27 жовтня 2017 р.). Тернопіль: СМП «Тайп», 2017. С. 61–63.

8. Дмитрук Н. А., Буяшенко В. В. Гідна праця: роль профспілок у протидії гендерній дискримінації. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2016. № 3-4. С. 9–15.

9. Капліна Г. А. Характеристика концепції гідної праці в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 47–54.

10. Рябоконь І. О. Гідна праця у формуванні якості трудового життя. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2017. № 1. С. 269–276.

Kuzmenko Hlib, Ph.D student of the Department of Labor Law and Social Security Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0009-0002-4308-0998

Legal regulation of ensuring decent working conditions as measures of the labor and legal direction of social protection of creative workers

The article elucidates the distinctive features of contemporary legal regulation aimed at securing decent working conditions as part of the labour-law strand of social protection for creative workers in Ukraine. This strand constitutes an integral subsystem of labour-law guarantees within the broader architecture of social security; it amalgamates statutory forms and methods designed, on the one hand, to prevent the precarisation of creative professionals and, on the other, to foster the socially safe environment indispensable for their full self-realisation in the world of work. By its very nature, this regulatory direction aligns with the prevailing legislative framework while embracing a range of protective measures expressly tailored to the circumstances of creative workers. In practice, four interrelated clusters of safeguards have assumed particular significance in promoting decent working conditions. The first involves entitlements to annual and supplementary leave, ensuring that creative workers can recuperate without jeopardising their professional engagement. Closely connected to this is the facilitation of flexible working-time arrangements, which are structured so as not to breach the statutory ceilings on daily, weekly, or monthly working hours. The matrix of protections further encompasses restrictions on night work and overtime, thereby safeguarding against undue physical or psychological strain. Finally, the legal framework prescribes enhanced remuneration for work performed at weekends, on public holidays, or during night periods, thus compensating creative workers for the atypical demands placed upon them. The article concludes that this complex of legal safeguards not only upholds the dignity of creative work but also underpins broader social-policy objectives by mitigating occupational risks and supporting sustainable, high-quality employment in the creative sector.

Keywords: *creative industry, creative workers, decent work, labour legislation, social protection, social security.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.11
УДК 338.24

Беззубов Д. О.,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії наук
вищої освіти України, провідний
науковий співробітник відділу проблем
державного управління та
адміністративного права Інституту
держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
ORCID: 0000-0001-7183-5206

ІНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ РЕГУЛЮВАННЯ ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ

У статті розглядається інституційна модель регулювання оціночної діяльності в Україні в контексті публічного управління та правового впливу з боку спеціалізованих органів виконавчої влади. Окреслено компетенції, повноваження та проблеми взаємодії таких органів, як Фонд державного майна України, Мінекономіки, Мін'юст. Здійснено порівняльний аналіз з моделями країн Європейського Союзу. Обґрунтовано необхідність гармонізації нормативної бази з європейськими стандартами (IVS, EVS), удосконалення процедур державного контролю, професійного саморегулювання та цифрової верифікації результатів оцінки.

У статті також досліджується сучасна інституційна модель регулювання оціночної діяльності в Україні як важливий компонент публічного управління у сфері економіки, управління майном, оподаткування та адміністративних процедур. Обґрунтовується, що оцінка майна в публічному праві не є лише економіко-технічним процесом, а виступає складовим елементом реалізації владних повноважень, прийняття управлінських рішень та досягнення цілей національної економічної та правової безпеки.

Зосереджено увагу на аналізі структури інституційної взаємодії між ключовими суб'єктами – Фондом державного майна України, Міністерством економіки, Міністерством юстиції, Державною податковою службою України, органами місцевого самоврядування, а також саморегулювними організаціями оцінювачів. Розкрито правову природу та межі повноважень кожного з них, виявлено розпорошеність юрисдикцій, дублювання функцій та відсутність єдиного адміністративного регламенту у сфері оцінки.

Особливу увагу приділено аналізу ключових загроз ефективності регулювання, фрагментарності законодавства, суперечливості публічного контролю, відсутності цифрової верифікації звітів, низького рівня нормативної стабільності та ризиків адміністративного втручання. На підставі зіставлення з європейськими моделями (IVSC, RICS) визначено вектори модернізації регуляторної системи в Україні.

Запропоновано шляхи удосконалення інституційної моделі кодифікація процедур, підвищення прозорості та відповідальності органів саморегулювання оцінювачів, цифровізація системи оцінки, зміцнення антикорупційних і процесуальних гарантій. Зроблено висновок, що європейський підхід вимагає не стільки централізації, скільки процедурної єдності, відкритості та легітимного делегування владних повноважень професійному середовищу.

Ключові слова: майно, оцінка майна, регулювання оціночної діяльності, оціночна вартість, державний контроль, державний нагляд, оціночна діяльність, Фонд державного майна.

Постановка проблеми. Оціночна діяльність є невід’ємним елементом фінансово-господарського обороту, особливо в контексті приватизації, державного контролю, оподаткування, банківського кредитування та забезпечення майнових прав. Ефективність функціонування цього ринку значною мірою залежить від інституційної організації його регулювання – насамперед з боку органів виконавчої влади.

У сучасних умовах соціально-економічної трансформації в Україні, що супроводжується реформуванням публічного управління, зміною моделі економічних відносин та необхідністю інтеграції до європейського правового простору, особливої актуальності набуває проблема регулювання оціночної діяльності як інституційно-правового феномену. Оцінка майна – це не лише техніко-економічна процедура, а й інструмент реалізації публічних функцій, що охоплює питання ефективного управління державною і комунальною власністю, забезпечення спра-

ведливого оподаткування, правової визначеності у цивільному обігу, судовому процесі та інвестиційній політиці.

Інституційна модель регулювання оціночної діяльності в Україні формується в умовах багаторівневої публічної взаємодії - між державними органами, професійними самоврядними об’єднаннями, оцінювачами та учасниками ринку. Водночас, наявність фрагментарного законодавства, неузгоджених стандартів, подвійної або нерівномірної юрисдикції органів контролю і фактична відсутність єдиної доктрини управління ускладнює ефективне функціонування сфери.

Сьогодні система оціночної діяльності перебуває на роздоріжжі між національною інерцією та європейськими вимогами, які базуються на принципах професійної автономії, прозорості, публічного контролю та незалежності. З одного боку, українське законодавство відображає рудименти централізованої моделі державного управління; з іншого –

європейський вектор розвитку передбачає делегування повноважень професійним організаціям, саморегуляцію та гнучке реагування на динаміку ринку. В Україні регулювання оціночної діяльності відбувається в умовах фрагментації повноважень, законодавчої нестабільності та часткової відсутності процедурної прозорості. Разом із цим, адаптація до вимог європейського ринку, гармонізація зі стандартами IVS (International Valuation Standards) та EVS (European Valuation Standards), а також вимоги захисту прав власності в умовах воєнного стану вимагають доктринального переосмислення ролі публічної влади у цьому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття ґрунтується на загальнонаукових та спеціально-юридичних методах пізнання, системному аналізі (для дослідження компетенції органів виконавчої влади); порівняльно-правовому методі (аналіз досвіду Польщі, Німеччини, Франції); функціональному підході (оцінка ефективності публічного регулювання); доктринальному аналізі (позиції В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, Є. В. Голосніченка щодо адміністрування публічних послуг); спеціального методу наукової абстракції при аналізі праць з напряму сфери економіки та діяльності оцінювачів (позиції О. В. Скрипнюка – розглядає проблеми правової визначеності у системі публічної влади, включаючи сферу економічної безпеки; А. В. Домбровської – спеціалізується на правовому регулюванні оціночної діяльності в контексті господарського і публічного управління; І. І. Килимника - авторка публікацій з методології оцінки майна, проблем дотримання стандар-

тів та державного нагляду; О. О. Пономарьова – досліджує нестабільність нормативної бази у сфері оцінки та адміністративно-правові проблеми контролю; Н. Р. Нижник – теоретик публічного управління, приділяла увагу процедурній раціональності у сфері публічного сервісу; О. О. Бандурки – у працях з публічного адміністрування розглядав механізми організаційного та контролюючого характеру у майновій сфері).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасної інституційної моделі регулювання оціночної діяльності в Україні, виявлення її структурних та нормативних недоліків, оцінка рівня ефективності функціонування публічних і професійних інституцій, а також обґрунтування напрямів адаптації цієї моделі до європейських стандартів управління та контролю у сфері оцінки майна.

Виклад основного матеріалу. В. Б. Авер'янов розглядав інституційне адміністрування не як механічну організацію влади, а як правову систему органів, пов'язаних спільною метою, публічним обов'язком і процедурною легітимністю. Ці ідеї надзвичайно актуальні для оцінки інституційної моделі регулювання оціночної діяльності в Україні [1].

Інституційна структура регулювання оціночної діяльності в Україні – це сукупність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, професійних самоврядних організацій та інших суб'єктів, які наділені публічно-правовими повноваженнями щодо встановлення правил, контролю, координації, нагляду та легітимації оціночної діяльності, а також проце-

дурної взаємодії між ними в межах адміністративно-правового регулювання.

Ключові характеристики інституційної структури – мультирівнева побудова, участь як центральних органів виконавчої влади (ФДМУ, Мінекономіки, Мін'юст, ДПС), так і місцевих органів та СРО; юрисдикційна розпорошеність, часткове перетинання або паралельність повноважень, що створює прогалини та дублювання функцій; відсутність єдиного координаційного центру, відповідального за стратегічне управління сферою оцінки; низький рівень взаємної інтеграції між інституціями, зокрема у цифровій, інформаційній, стандартотворчій і дисциплінарній площині; обмежена участь СРО у виробленні політик та гарантуванні якості – попри їхній потенційно важливий саморегулювальний статус.

Інституційна модель регулювання оціночної діяльності в Україні характеризується наявністю кількох спеціальних органів виконавчої влади, що здійснюють владні повноваження у цій сфері. Умовно їх можна поділити на центральні органи нормативного регулювання, органи адміністрування та нагляду, а також інституції професійного саморегулювання [2]. Завдання правової держави визначити чітку структуру органів виконавчої влади та їх функцій щодо галузевого управління [3].

Фонд державного майна України (ФДМУ) є профільним органом державної влади, що відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність» (1994, з наступними змінами) здійснює, формування державної політики у сфері

оцінки; затвердження національних стандартів оцінки; ведення Державного реєстру оцінювачів і суб'єктів оціночної діяльності; контроль за дотриманням вимог законодавства при проведенні оцінки у випадках, що передбачають використання результатів у публічних цілях (приватизація, оренда держмайна тощо). У практиці ФДМУ виявляється поєднання нормотворчих і контрольних функцій, що вимагає нормативного розмежування регулювання та моніторингу.

Мінекономіки має опосередковану функцію координації державної політики в сфері економічного розвитку, зокрема формує загальні підходи до майнових прав та державного управління корпоративними активами. Його участь у сфері оцінки проявляється через визначення політики щодо управління державними підприємствами; участь у формуванні стратегій приватизації; співпрацю з ФДМУ у частині розроблення методологічних документів.

Міністерство юстиції України виконує роль суб'єкта правового забезпечення та нормотворчої координації у сфері цивільного обороту, включно з правовим статусом об'єктів оцінки (нерухомість, корпоративні права, інтелектуальна власність). Його участь стосується визначення правових основ правочинів щодо майна; реєстрації речових прав (через реєстр НПА та держреєстрацію майна); нагляду за нотаріальним забезпеченням угод з оцінкою.

Саморегулювні організації оцінювачів у сфері оцінки майна – інституції, які, згідно з європейськими моделями, мають відігравати роль механізму професійної самокорекції, підвищення якості послуг та

забезпечення корпоративної етики в галузі. В Україні вони видають сертифікати підвищення кваліфікації; затверджують внутрішні стандарти й кодекси етики; беруть участь у дисциплінарних процедурах та експертних радах при ФДМУ. Однак рівень їх фактичної автономії обмежений – законодавство не передбачає повноцінної делегованої юрисдикції, як у Німеччині, Австрії чи Нідерландах [4].

Антикорупційні та фіскальні органи як суб'єкти впливу у частині оцінки майна, що пов'язана з публічними ресурсами, оподаткуванням, заставами або збитками держави, значну роль відіграють – Бюро економічної безпеки України (БЕБ) – як суб'єкт виявлення порушень у сфері маніпуляцій з ринковими оцінками; Державна податкова служба України – через перевірку обґрунтованості бази оподаткування; НАБУ/НАЗК – у випадках, коли йдеться про корупційні ризики зниження/завищення вартості.

Інституційна структура регулювання оціночної діяльності в Україні є функціонально багатовекторною, але водночас демонструє фрагментованість нормативного впливу; відсутність єдиного центру стратегічного координування; дисбаланс між державною жорсткістю та професійною автономією [4].

У контексті європейської інтеграції постає завдання уніфікації, цифровізації та інституційної оптимізації системи публічного регулювання оцінки майна – на основі принципів транспарентності, правової визначеності та професійної легітимності. Одними із основних на сьогодні є проблеми нормативної нестабільності та адміністративного

контролю у сфері оціночної діяльності.

Сфера оцінки майна та майнових прав в Україні перебуває в постійному стані нормативної флуктуації та регуляторної невизначеності. Це створює ризики як для публічного управління активами, так і для захисту майнових прав суб'єктів господарювання та інвесторів. Контрольні та наглядові функції держави реалізуються через суперечливу систему нормативних актів, що породжує юридичну нестабільність, ризики подвійного регулювання та втрату довіри до інституційного середовища.

Фрагментарність законодавства у сфері оцінки майна - це структурно-нормативна вада правового регулювання, яка полягає у відсутності цілісної, системно узгодженої нормативної бази, що охоплює всі ключові елементи оціночної діяльності правовий статус суб'єктів, адміністративні процедури, стандарти, контроль, оскарження, ліцензування, дисциплінарну відповідальність та інституційні механізми [5].

Змістовно фрагментарність проявляється у таких аспектах наявності різночасових, неузгоджених за термінологією та процедурною логікою актів (Закон України «Про оцінку майна», підзаконні акти КМУ, акти ФДМУ, накази міністерств); відсутності кодифікованого адміністративного регламенту оцінювальної діяльності у публічному праві; правовий вакуум у сферах оскарження оцінки, процедур перевірки та скасування звітів, юридичного статусу результату оцінки; дублювання або конфлікт повноважень між ФДМУ, Мінекономіки, СРО, ДПС тощо; від-

сутність єдиної судової практики, що призводить до нестабільності правозастосування.

Попри існування базового Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність», сфера регулювання фактично охоплена – численними підзаконними актами Фонду державного майна України (стандарти, порядки, реєстри); інструкціями і листами Мінфіну, Мінекономіки, ДПС; спеціальними актами у сфері податкового, бюджетного, господарського права. Ця багаторівнева і неузгоджена нормативна база допускає колізії між різними процедурами оцінки для однакових об'єктів (наприклад, при приватизації та при оподаткуванні); створює прогалини щодо контролю якості звітів та відповідальності оцінювачів; не адаптована до IVS/EVS і фактично ізолювана від міжнародної оцінної практики. Відсутність єдиного адміністративного регламенту в сфері оцінки майна – це системна вада адміністративно-правового забезпечення оціночної діяльності, що виражається у невизначеності, розпорошеності та неуніфікованості процедур, які регламентують дії суб'єктів публічної влади (ФДМУ, ДПС, ОМС) та взаємодію з оцінювачами при використанні результатів оцінки у сфері державного управління.

Ця проблема означає відсутність такого правового акту, який би містив процедурні алгоритми здійснення перевірки звітів про оцінку (форму, строки, підстави, результат, правові наслідки); визначав адміністративні процедури погодження, затвердження, скасування оцінки для різних секторів (привати-

зація, оренда, суд, податки); встановлював єдині права і обов'язки суб'єктів контролю, а також гарантії прав оцінювачів і замовників; забезпечував уніфікацію підходів між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; мав статус обов'язкового нормативно-правового акту в публічному управлінні (а не методичної рекомендації).

На відміну від європейських держав, в Україні досі не кодифіковано адміністративну процедуру регулювання ринку оцінки. Контроль за суб'єктами здійснюється за власними внутрішніми положеннями ФДМУ; в обхід загальних принципів адміністративного процесу (як-от змагальність, публічність, право на оскарження). Це порушує вимоги правової визначеності, особливо у випадках анулювання сертифікатів, виключення з реєстру, дисциплінарної відповідальності оцінювачів тощо.

Суперечлива практика публічного контролю у сфері оцінки майна – це вияв структурної та процедурної невизначеності механізмів державного контролю, що проявляється у неоднакових, непослідовних, а інколи – взаємовиключних діях органів публічної влади, які застосовують оціночні висновки у процесі управління майном, оподаткування, приватизації чи передачі активів.

Основні прояви суперечливої практики різна інтерпретація стандартів і критеріїв якості звіту Фондом держмайна, органами місцевого самоврядування та податковими органами; відсутність єдиного порядку перевірки та визнання недійсним звіту про оцінку, що призводить до можливості одночасного

визнання документа чинним одним органом і неприйнятним – іншим; неконсистентність в адміністративній і судовій практиці – однакові звіти можуть визнаватись допустимими або недопустимими без чітких і прозорих критеріїв; відсутність єдиного контролюючого центру (паралельна юрисдикція ФДМУ, ДПС, СРО, Мінекономіки); можливість неформального тиску на оцінювача або на результати оцінки з боку місцевої влади або замовника.

Органи виконавчої влади (ФДМУ, БЕБ, ДПС) не мають чіткого розмежування компетенцій контроль за обґрунтованістю вартості часто дублюється або розходиться у висновках різних інституцій; відсутній механізм оскарження висновків державних експертних рад у порядку адміністративного судочинства; державні органи, які здійснюють контроль за оцінкою, не завжди забезпечують об'єктивність, адже самі є учасниками господарського процесу (наприклад, при приватизації або оренді держмайна).

Недостатність цифрової верифікації у сфері оцінки майна – це інституційно-технологічний дефіцит цифрових засобів перевірки достовірності, цілісності та легітимності результатів оціночної діяльності, який обмежує ефективність публічного контролю, знижує прозорість процедур та створює простір для маніпуляцій в оціночній сфері.

Основні ознаки – відсутність єдиного державного реєстру звітів про оцінку, який дозволяв би автоматичну перевірку автентичності документа, підпису, дати, обсягу та контексту оцінки; невикористання цифрових інструментів аудиту та аналітики (QR-коди, хешування,

блокчейн або AI-системи перевірки ризиків); відсутність верифікації електронного підпису оцінювача та неможливість автоматизованого підтвердження його сертифікату; неможливість інтегрованої перевірки оцінки через інформаційні ресурси Мін'юсту, ФДМУ, ДПС, СРО; відсутність цифрового зв'язку між оцінкою та результатом публічного рішення, яке на ній базується (наприклад, вартість оренди, ставка податку, стартова ціна на аукціоні).

Попри створення Єдиної бази звітів про оцінку, цифровий інструментарій досі не забезпечує виявлення типових помилок і зловживань; доступу до повної історії перевірок та дисциплінарних заходів щодо оцінювачів; інтеграції з реєстрами ДПС, Мін'юсту, Мінфіну та ДРС. Крім того, автоматизовані алгоритми (платформа e-evaluation) не заміщують експертної оцінки й не використовуються як підстава для ухвалення адміністративних рішень.

Ризики адміністративного втручання у сфері оцінки майна – це ймовірність неправомірного, непропорційного або дискреційно зловживального впливу органів виконавчої влади чи посадових осіб на процедури оцінки, зміст звіту або наслідки його використання, що суперечить принципам належного врядування, публічної служби та правової визначеності.

Основні форми прояву ризиків втручання у зміст оціночного висновку – вимоги «відкоригувати» вартість в інтересах окремих органів або посадовців; тиск на оцінювачів через загрозу анулювання сертифікату, виключення з реєстру, відмову в погодженні звіту; використання процедури перевірки звітів як ін-

струменту адміністративного тиску, а не правового контролю; формалізація «експертної ради» як суб'єкта непрозорої дискреції, а не незалежної експертної структури; відсутність ефективного механізму захисту оцінювача від зловживань з боку органів публічної влади.

Існують численні приклади ситуацій, коли державні органи знижували або завищували оціночну вартість активів для досягнення «вигідних» фінансових показників; на оцінювачів здійснювався адміністративний тиск під час перевірок; результати оцінки визнавались недійсними на підставі формальних порушень, без судового розгляду. Це свідчить про відсутність ефективних запобіжників від свавільного адміністративного впливу, що суперечить принципам Європейської хартії з регулювання професійної діяльності у сфері оцінки.

Нормативна нестабільність і слабка адміністративна процедура контролю у сфері оцінки майна перешкоджають сталому розвитку професійного середовища; захисту прав суб'єктів ринку; легітимності результатів оцінки у публічних інтересах.

Необхідно здійснити уніфікацію законодавства, включаючи єдину кодифіковану процедуру контролю; впровадження індикативної цифрової оцінки та незалежного нагляду; закріплення європейських принципів доброчесності, прозорості й захисту прав оцінювачів.

Основні напрями удосконалення процедур легітимності сфери оцінки через адміністративно-правові механізми є частиною здійснення публічного адміністру-

вання сфери економіки, інтелектуальної власності та банківської системи. Такими напрямами, на нашу думку, є кодифікація законодавства у сфері оцінки – прийняття нового комплексного закону або перегляд чинного з урахуванням принципів IVS, EVS та законодавства про адміністративну процедуру; визначення чітких сфер регулювання – комерційна, податкова, судова оцінка тощо; удосконалення повноважень органів виконавчої влади – розмежування функцій формування політики, моніторингу, контролю і нормотворчості між ФДМУ, Мінекономіки та іншими ЦОВВ; створення єдиного координуючого центру або агентства у форматі незалежного регулятора; запровадження адміністративної процедури контролю закріплення в законі процедур перевірок, притягнення до відповідальності, порядку оскарження та незалежного розгляду; запровадження індикативного (допорогового) контролю для підвищення превентивності; підсилення ролі професійного самоврядування надання СРО статусу делегованого публічного органу з повноваженнями сертифікації, навчання, етичного нагляду; запровадження механізму «peer review» як форми професійного контролю; цифровізація та відкритість розвитку єдиної електронної бази оцінок з елементами аналітики та автоматизованої перевірки; підключення державних органів до платформи у форматі «єдиного вікна»; інтеграція з іншими держреєстрами (Мін'юсту, ДПС, реєстру речових прав).

Модернізація інституційної моделі оціночної діяльності повинна спиратися на принципи публічної

ефективності, нормативної визначеності, професійної автономії, процедурної справедливості. Це забезпечить баланс інтересів держави, суспільства й учасників ринку, а також сприятиме формуванню довіри до результатів оцінки в умовах поствоєнного відновлення економіки України.

Висновки. Оціночна діяльність в Україні є складовою частиною ринку майнових прав, механізмом реалізації публічного інтересу в сфері управління державними активами, оподаткування, судочинства, банківської системи. Її ефективне функціонування неможливе без чіткої, стабільної й прозорої інституційної моделі публічного регулювання.

Дослідження виявило низку структурних і нормативних дисфункцій фрагментація повноважень органів виконавчої влади (ФДМУ,

Мінекономіки, Мін'юст), що призводить до колізій і дублювання функцій; нестабільність правової бази, відсутність єдиного адміністративного регламенту для контролю та ліцензування оціночної діяльності; надмірна централізація й ризики адміністративного тиску, що унеможливають належний захист прав учасників ринку; формалізація професійного самоврядування оцінювачів без реальної делегованої автономії.

Порівняльно-правовий аналіз показує, що в державах ЄС функціонує публічно-приватна модель співрегулювання, де центральна влада лише визначає політику та наглядає за стандартами, а професійні асоціації мають право на сертифікацію, дисциплінарні провадження та професійний аудит.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
2. Голосніченко І. П., Голосніченко Є. В. Адміністративне право України. К.: Центр учбової літератури, 2018. 400 с.
3. Скрипнюк О. В. Правова держава: теоретико-методологічні засади. К.: Юридична думка, 2015. 230 с.
4. Домбровська А. В., Килимник І. І. Оцінка майна: господарсько-правовий аспект : монографія. Харків, 2017. 131 с.
5. Пономарьов О. О. Правове регулювання оцінки майна в Україні: проблеми та перспективи. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С.11–18.
6. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність : Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.
7. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.
8. Про затвердження Національного стандарту № 1 "Загальні засади оцінки майна та майнових прав" : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п>.
9. International Valuation Standards (IVS-2022). London : International Valuation Standards Council, 2022. 152 p.

Reference

1. Averianov V. B. Theory of Administrative Law: Academic Course. Kyiv: Yurydychna Dumka, 2004. 584 p.
2. Holosnichenko I. P., Holosnichenko E. V. Administrative Law of Ukraine. Kyiv: Center of Educational Literature, 2018. 400 p.
3. Skrypniuk O. V. Rule of Law: Theoretical and Methodological Foundations. Kyiv: Yurydychna Dumka, 2015.
4. Dombrovska A. V., Kylymnyk I. I. Property Valuation: Economic and Legal Aspect: Monograph. Kharkiv: O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 2017. 131 p.
5. Ponomarov O. O. Legal Regulation of Property Valuation in Ukraine: Problems and Prospects. Legal Bulletin. 2022. № 5. 11–18 p.
6. On Property Valuation, Property Rights and Professional Valuation Activities: Law of Ukraine of 12.07.2001 № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.
7. On Administrative Services: Law of Ukraine of 06.09.2012 № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.
8. On Approval of the National Standard № 1 "General Principles of Property and Property Rights Valuation": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 10.09.2003 № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п>.
9. International Valuation Standards (IVS-2022). London: International Valuation Standards Council, 2022. 152 p.

Bezzubov Dmytriy, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Acting Leading Researcher of the Department of Public Administration and Administrative Law Problems of V. M. Koretsky Institute of state and law National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0001-7183-5206

Institutional Model of Regulating Valuation Activities in Ukraine: Current State and European Vector of Development

The article examines the institutional model of regulation of valuation activities in Ukraine in the context of public administration and legal influence on the part of specialized executive bodies. The competencies, powers and problems of interaction of such bodies as the State Property Fund of Ukraine, the Ministry of Economy, and the Ministry of Justice are outlined. A comparative analysis is carried out with the models of the European Union countries. The need to harmonize the regulatory framework with European standards (IVS, EVS), improve state control procedures, professional self-regulation and digital verification of valuation results is substantiated.

The article also examines the modern institutional model of regulation of valuation activities in Ukraine as an important component of public administration in the field of economics, property management, taxation and administrative procedures. It is substantiated that property valuation in public law is not only an economic and technical process, but is an integral element of

the exercise of power, making managerial decisions and achieving the goals of national economic and legal security.

The focus is on the analysis of the structure of institutional interaction between key entities the State Property Fund of Ukraine, the Ministry of Economy, the Ministry of Justice, the State Tax Service of Ukraine, local governments, as well as self-regulatory organizations of appraisers. The legal nature and limits of authority of each of them are revealed, the dispersion of jurisdictions, duplication of functions and the absence of a single administrative regulation in the field of appraisal are revealed.

Particular attention is paid to the analysis of key threats to the effectiveness of regulation fragmentation of legislation, inconsistency of public control, lack of digital verification of reports, low level of regulatory stability and risks of administrative intervention. Based on a comparison with European models (IVSC, RICS), vectors for the modernization of the regulatory system in Ukraine are identified.

Ways to improve the institutional model are proposed codification of procedures, increasing transparency and accountability of self-regulatory bodies of appraisers, digitalization of the appraisal system, strengthening anti-corruption and procedural guarantees. It is concluded that the European approach requires not so much centralization as procedural unity, openness, and legitimate delegation of authority to the professional environment.

Keywords: *property, property valuation, regulation of valuation activities, estimated value, state control, state supervision, valuation activities, State Property Fund.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.12
УДК 351.74:355.1-057.15:364-78

Подорожній Є. Ю.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри трудового та
господарського права ННІ № 1
Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1677-1937

Сіротов О. А.,
доктор філософії, докторант відділу
аспірантури (ад'юнктури) і
докторантури Харківського
національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4818-385X

ОСОБЛИВІСТЬ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ОТРИМАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ СТАТУСУ УЧАСНИКА БОЙОВИХ ДІЙ

Наголошено, що в базовому вигляді єдність та диференціація – це один з принципів правового регулювання суспільно-правових відносин який передбачає існування загальних вимог до поведінки їх учасників та стандартизованого набору юридичних інструментів регламенту, але при цьому допускає особливі підходи до нормування відносин, які характеризуються певною специфікою з огляду на об'єктивні обставини з метою забезпечення рівності прав, свобод та інтересів.

Досліджено особливості єдності та диференціації нормативно-правового регулювання порядку отримання поліцейськими статусу учасника бойових дій. Встановлено, що отримання поліцейськими статусу учасника бойових дій є окремим, вузьким та специфічним питанням, що і обумовлює особливості єдності та диференціації його нормативно-правового регулювання.

Встановлено: порядок отримання статусу учасника бойових дій регламентовано узагальненою системою нормативно-правових документів в яких закріплено зміст статусу «учасника бойових дій», правові наслідки, а також стандарти, принципи, правила та особливості його надання, у тому числі поліцейським. Поряд із цими актами, положеннями відомчого законодавства про діяльність поліції безпосередньо, уточнено специфіку розгляду та опрацювання документів, які посвідчують наявність підстав отримання особою статусу учасника бойових дій, спеціальними, внутрішньо-відомчими комісіями Національної поліції України.

Ключові слова: учасник бойових дій, статус учасника бойових дій, порядок отримання статусу учасника бойових дій, Національна поліція України, єдність та диференціація отримання статусу учасника бойових дій, нормативно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Події останніх років показали, що Національна поліція України (далі – НПУ) – це поліфункціональний правоохоронний орган, який може виконувати широкий спектр завдань пов'язаних не тільки із запобіганням, протидією та попередженням правопорушень, але й фактичною участю разом з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони в операціях із захисту суверенітету нашої держави та стримування збройної агресії. Реалізація цього напрямку діяльності зумовила участь багатьох поліцейських у бойових діях та, як наслідок, набуття ними додаткових прав та гарантій соціального захисту. Однією з них є можливість отримання поліцейським статусу учасника бойових дій, особливостями нормативно-правового регулювання якого є застосування принципу єдності та диференціації правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостям соціального захисту учасників бойових дій, у тому числі поліцейських, приділялась увага в наукових роботах багатьох вчених. Різноманітні теоретико-юридичні питання в даній царині аналізували О. І. Єрмаков, Р. В. Гринько, А. Ф. Мота, С. А. Петриченко, І. М. Ткаченко, К. В. Бахчев, Д. О. Маручевич, К. Л. Бугайчук, І. С. Дрок та інші. Водночас, особливості єдності та диференціація нормативно-правового регулювання порядку отримання поліцейськими статусу учасника бойових дій в наукових колах не розглядались.

Постановка завдання. Мета статті: встановити особливості єдності та диференціація нормативно-правового регулювання порядку отримання поліцейськими статусу учасника бойових дій. Завдання статті: проаналізувати юридичну літературу і розібратись зі змістом єдності та диференціації правового регулювання; встановити нормативно-правову основу якою визначено порядок отримання поліцейськими статусу учасника бойових дій; визначити особливості єдності та диференціації останньої.

Наукова новизна дослідження. Новизна статті обґрунтована тим, що вона являє собою першу наукову роботу в якій шляхом розгляду теоретичних і законодавчих джерел досліджено та встановлено особливості єдності та диференціації нормативно-правового регулювання такого вузького та специфічного питання, як отримання поліцейськими статусу учасника бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Явище єдності та диференціації не є новелою сучасної правової науки. Як відмічає в своїй дисертації Т. В. Колеснік-Омельченко категорії «єдність» та «диференціація» – це взаємопов'язані та взаємообумовлені категорії, оскільки кожна держава намагається створити рівні умови для всіх учасників правовідносин, у той же час, з огляду на певні умови або певних суб'єктів, завжди існує необхідність вибору конкретного підходу для регулювання правовідносин. Єдність та диференціація –

нерозривно пов'язані дві сторони правового регулювання, які не існують кожна по собі. В цьому вчена вбачає діалектику правового регулювання [1, с. 19].

Досліджуючи сутність єдності та диференціації в галузі трудового права України О. І. Процевський свого часу зробив наступні висновки: «Єдність норм трудового права – одна з основних, головних його властивостей, яка зумовлюється колом суспільних відносин. Єдність правових норм (частин) в єдиній галузі права (цілому) об'єктивно зумовлюється принаймні двома критеріями: предметом - колом суспільних відносин, які виникають у разі застосування людиною здатності до праці, і методом правового регулювання цих відносин. Крім того, на єдність, цілісність, спрямованість норм трудового права впливає такий важливий критерій, як внутрішня природна якість людини, яка її збуджує, спонукає до застосування своєї природної здатності до праці. Застосовувати здатність до праці, управляти нею може тільки її власник – людина. Тільки воля і розум людини як носія здатності до праці в змозі цілеспрямовано застосовувати працю і задовольняти свої потреби й інтереси. Саме ці властивості людини потребують єдиного мірила, єдиного підходу до оцінки всіх тих, хто застосовує свою здатність до праці. При цьому, – далі відмічає автор, – існують об'єктивні особливості умов праці, як і самої праці деяких категорій працівників, які потребують диференціації правового регулювання трудових відносин з метою забезпечення положень Конституції України про рівність усіх у прав і свободах і рівність перед законом. Диференціа-

ція правового регулювання виражається шляхом встановлення спеціальних норм, що враховують цю специфіку» [2, с. 40-42].

Натомість К.В. Федчишина, розкриваючи принцип єдності та диференціації правового регулювання в сфері права соціального забезпечення вказує, що єдність – це законодавче встановлення основ правового регулювання соціального забезпечення, включаючи загальний підхід до компенсації соціальних ризиків, шляхом надання особам певних видів соціального забезпечення на загальних підставах та умовах, а також встановлення єдиних правил до обчислення розміру конкретної соціальної виплати не нижче встановлених державою мінімальних стандартів та нормативів. Автор вважає диференціацію у праві соціального забезпечення встановленням особливостей у сфері соціального забезпечення, спрямованих на компенсацію соціальних ризиків для певних категорій осіб, шляхом закріплення спеціальних підстав та умов реалізації прав у конкретній організаційно-правовій формі соціального забезпечення [3, с. 7]. На переконання К. В. Гнатенко, єдність і диференціація є одним із ключових принципів у праві соціального забезпечення, який пронизує всю систему законодавства у цій царині. Диференціація сприяє єдності, а єдність створює умови для диференціації, тобто, вони органічно доповнюють одне одного та покладені в основу загального принципу соціальної справедливості. Зокрема, даний принцип відображає наявність єдиних концептуальних засад розвитку права соціального забезпечення, необхідність його сталості, стабільності та універсальності.

ті, а також необхідність урахування різних соціальних ризиків, які зумовлюють правові наслідки для особи у сфері соціального забезпечення, і особливостей, потреб та інтересів осіб, які потребують адекватного захисту з боку суспільства та держави. Водночас єдиною концептуальною, конституційно-правовою основою виступає право на соціальний захист. Даний принцип діє у всіх формах та видах соціального забезпечення, утворюючи їх різноманітність та доступність для всіх громадян, які цього потребують, на мінімальному, але достатньому рівні для всіх осіб, незалежно від їх трудового (страхового) стажу та розміру середньомісячного доходу, та на вищому рівні для тих, хто активно брав участь у соціально-корисній діяльності [4, с. 117].

Основаючись на викладеному, можемо зробити висновок, що в базовому вигляді єдність та диференціація – це один з принципів правового регулювання суспільно-правових відносин який передбачає існування загальних вимог до поведінки їх учасників та стандартизованого набору юридичних інструментів регулювання, але при цьому допускає особливі підходи до нормування відносин, які характеризуються певною специфікою з огляду на об'єктивні обставини з метою забезпечення рівності прав, свобод та інтересів.

Повертаючись до теми дослідження відмітимо, що ключовим нормативним джерелом в контексті питання надання статусу учасника бойових дій та інших, пов'язаних із цим механізмів соціального захисту є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захис-

ту» від 22.10.1993 №3551-XII. Закон визначає правовий статус ветеранів війни, забезпечує створення належних умов для їх життєзабезпечення, сприяє формуванню в суспільстві шанобливого ставлення до них. Відповідно до статті 5 та 6 документу учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час. Учасниками бойових дій вважаються поліцейські, які: 1) у складі груп піротехнічних робіт (груп розмінування) залучалися до безпосереднього виконання завдань щодо розмінування (виявлення, знешкодження та знищення) вибухонебезпечних предметів на території України, та які на мінних тральщиках брали участь у траленні бойових мін у територіальних і нейтральних водах у воєнний і повоєнний час; 2) брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України [5].

Реалізуються положення Закону у Порядку затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 №413, який визначає процедуру надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України [6].

Порядок затверджує, що надання статусу учасника бойових дій – це публічна (електронна публічна) послуга, що надається комісією (міжвідомчою комісією) за заявою, поданою в паперовій або електронній формі, або на підставі документів, поданих командиром (начальником) військової частини (органу, підрозділу), за результатами розгляду якої (яких) приймається рішення про надання (відмову у наданні) статусу учасника бойових дій [6].

Водночас поряд із загальними нормативно-правовими документами, які встановлюють визначають статус учасника бойових дій, його правові наслідки, а також порядок надання, існують спеціальні документи, що мають безпосереднє відношення до діяльності Національної поліції України та які уточнюють зміст та особливості набуття даного статусу саме поліцейськими. Передусім, це пов'язано зі специфічним

юридичним положенням НПУ, що є правоохоронним органом в сфері відання Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС), а не військовим відомством підпорядкованим командуванню Збройних Сил України та Міністерства оборони України.

Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 №580-VIII встановлює, що НПУ – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [7]. Одним з повноважень поліції, згідно із Постановою КМУ «Про затвердження Положення про Національну поліцію» від 28.10.2015 №877 є забезпечення відповідно до законодавства надання статусу учасника бойових дій поліцейським, державним службовцям та працівникам Національної поліції [8].

Надання статусу учасника бойових дій поліцейським здійснюється в загальному порядку, але відомчими комісіями, правовий статус яких регламентовано Наказом МВС «Про затвердження Положення про комісію Національної поліції України з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, учасниками війни поліцейських, державних службовців та інших працівників Національної поліції України» від 23.05.2016 №405. Документ визначає основні функції, завдання, повноваження та склад комісії Національної поліції України з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, учасниками війни поліцейських, державних службовців та інших працівників Національної поліції України (далі - Комісія), а також організацію її роботи [9].

Так, ключовими завданнями Комісії є вивчення документів та прийняття рішення щодо надання та позбавлення статусу учасника бойових дій поліцейських, державних службовців та інших працівників Національної поліції України. З метою забезпечення виконання покладених на неї завдань Комісія має право: 1) вивчати довідки, документи та інші докази, надіслані керівниками структурних підрозділів центрального органу управління поліції, територіальних (міжрегіональних) органів поліції, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Національної поліції України; 2) вивчати довідки, документи та інші докази, подані особисто; 3) брати до уваги докази, пропозиції та рекомендації районних (міських) комісій, комісій територіальних (міжрегіональних) органів поліції під час вивчення матеріалів щодо надання статусу учасника війни іншим працівникам Національної поліції України; 4) приймати рішення про надання статусу учасника бойових дій; 5) повертати для подальшого доопрацювання відповідним керівникам документи; 6) приймати рішення про відмову в наданні статусу учасника бойових дій і таке інше [9].

Висновки. Таким чином, на сьогоднішній день отримання поліцейськими статусу учасника бойових дій регламентованого положеннями загальних нормативно-правових

актів, а саме Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.19993 №3551-XII та Постанови КМУ «Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» від 20.08.2014 №413. Положеннями відповідних нормативно-правових актів закріплено зміст статусу «учасника бойових дій», правові наслідки, а також стандарти, принципи, правила та особливості його надання, у тому числі поліцейським. Поряд із цими актами, положеннями відомчого законодавства про діяльність поліції безпосередньо, уточнено специфіку розгляду та опрацювання документів, які посвідчують наявність підстав отримання особою статусу учасника бойових дій, спеціальними, внутрішньо-відомчими комісіями Національної поліції України.

Список використаних джерел

1. Колеснік-Омельченко Т. В. Правове регулювання пенсійного забезпечення за вислугу років педагогічних працівників: дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 : Харків. 2010. 172 с.

2. Процевський О. І. Окремі питання щодо єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин. *Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди: Серія «Право»*. Харків: ХНАДУ. 2007. Вип 9. С.39–48.
3. Федчишина К. В. Єдність і диференціація у праві соціального забезпечення: автореф. канд. юрид. наук : 12.00.05 : Харків. 2019. 23 с.
4. Гнатенко К. В. Єдність і диференціація – основа соціального забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 38. С.115–118.
5. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-ІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 45. Ст. 425.
6. Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України: постанова від 20.08.2014 №413. Офіційний вісник України. 2014. № 73. Ст. 2068.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 0-41. Ст. 379.
8. Про затвердження Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. Офіційний вісник України. 2015. № 89. Ст. 2971.
9. Про затвердження Положення про комісію Національної поліції України з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, учасниками війни поліцейських, державних службовців та інших працівників Національної поліції України: наказ МВС України від 23.05.2016 № 405. Офіційний вісник України. 2016. № 50. Ст. 105.

Podorozhnii Yevhen, PhD (Doctor of Jurisprudence), professor, Professor of the Department of Civil, Labor and Business Law of Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0003-1677-1937

Siroto Oleksandr, PhD, Doctoral Candidate at the Department of Postgraduate (Adjunct) and Doctoral Studies of Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-4818-385X

The peculiarity of unity and differentiation of the regulatory and legal regulation of the procedure for obtaining the status of a participant in hostilities by police officers

It is emphasized that in its basic form, unity and differentiation is one of the principles of legal regulation of social and legal relations which provides for the existence of general requirements for the behavior of their participants and a standardized set of legal instruments of regulation, but at the same time allows

for special approaches to the regulation of relations characterized by certain specifics given the objective circumstances with a view to ensuring equality of rights, freedoms and interests.

The features of unity and differentiation of the regulatory and legal regulation of the procedure for obtaining the status of a combatant by police officers have been studied. It has been established that obtaining the status of a combatant by police officers is a separate, narrow and specific issue, which determines the features of unity and differentiation of its regulatory and legal regulation.

It is established that the procedure for obtaining the status of a combatant is regulated by a generalized system of legal documents which set out the content of the status of "combatant", legal consequences, as well as standards, principles, rules and peculiarities of its granting, including to police officers. Along with these acts, the provisions of departmental legislation on police activities, the specifics of consideration and processing of documents certifying the existence of grounds for obtaining the status of combatant by special, intra-departmental commissions of the National Police of Ukraine are specified.

Keywords: *combatant, combatant status, procedure for obtaining the status of combatant, National Police of Ukraine, unity and differentiation of obtaining the status of combatant, regulatory and legal framework.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.13
УДК 342.721:614.253.84:004.056.5

Пономарьова О. О.,
кандидат юридичних наук, старший
дослідник, старший науковий
співробітник відділу дослідження прав
інтелектуальної власності та прав
людини у сфері охорони здоров'я НДІ
інтелектуальної власності
Національної академії наук України
ORCID: 0000-0002-8232-3748

АНАЛІЗ НОРМАТИВНОЇ БАЗИ НІРАА: ЕТИЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ ТА БЕЗПЕКИ МЕДИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СУЧАСНІЙ ОХОРОНІ ЗДОРОВ'Я

У статті розглядаються нормативно-правові, етичні та практичні аспекти застосування Закону про переносимість та відповідальність страхування здоров'я 1996 року (НІРАА) у контексті сучасних інформаційних технологій охорони здоров'я. Дослідження аналізує основні положення НІРАА, проблематику конфіденційності, безпеки електронних медичних записів (EHR), етичні виклики, пов'язані із забезпеченням інформованої згоди, а також особливості роботи з мультимедійними даними у медичній практиці. Власний аналіз підкріплено даними з низки джерел [1–12]. Результати дослідження дозволяють окреслити перспективи розвитку нормативної бази та практичних заходів для забезпечення конфіденційності та безпеки пацієнтської інформації.

Однією з ключових тем є необхідність інтеграції вимог НІРАА з новітніми технологіями, які використовуються для обробки та зберігання медичних даних, зокрема в таких сферах, як радіологія та клінічна візуалізація. Серед етичних проблем виокремлюються питання, пов'язані з отриманням інформованої згоди пацієнтів, а також захистом їх приватності під час використання мультимедійних даних у медичній практиці.

Автор наголошує на важливості комплексного підходу до впровадження технологій безпеки, який включає не лише технічні, але й організаційні та етичні рішення. У статті наведені рекомендації щодо вдосконалення систем безпеки, підвищення рівня обізнаності медичних працівників і розробки політик для роботи з мультимедійними даними, що відповідають вимогам НІРАА. Зокрема, значну увагу приділено важливості навчання персоналу, розробці внутрішніх політик, що забезпечують захист конфіденційності, а також регулярному аудиту систем безпеки.

Результати дослідження свідчать про те, що ефективна реалізація вимог НІРАА вимагає постійного вдосконалення нормативно-правової бази та технологічних рішень. Перспективи розвитку цієї теми зумовлені необхідністю адаптації до новітніх технологічних змін, що виникають у сфері охорони

здоров'я, зокрема в контексті зростаючого використання штучного інтелекту та автоматизованих систем для забезпечення безпеки медичних даних.

Ключові слова: Відповідність HIPAA, безпека медичних даних, конфіденційність медичної інформації, електронні медичні картки (ЕМК), конфіденційність пацієнта, інформована згода, захист мультимедійних даних, кібербезпека в охороні здоров'я, етичні стандарти в охороні здоров'я, регулювання медичних даних.

Постановка проблеми. Сучасна охорона здоров'я характеризується стрімким впровадженням інформаційних технологій, що дозволяє ефективно зберігати, передавати та обробляти медичну інформацію. Проте з розвитком цифрових технологій зростає й ризик порушення конфіденційності та безпеки даних пацієнтів. Одним із основних нормативних актів, спрямованих на захист чутливої медичної інформації, є Закон про переносимість та відповідальність страхування здоров'я (HIPAA), прийнятий у 1996 році [1]. Водночас сучасна практика охорони здоров'я стикається із численними етичними викликами, зокрема щодо забезпечення інформованої згоди та конфіденційності, що вимагає комплексного підходу до вирішення проблем правового, технічного та етичного характеру.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю інтеграції нормативних положень HIPAA із сучасними технологічними рішеннями, зокрема електронними медичними записами (EHR) та мультимедійними даними, що використовуються для діагностики та лікування пацієнтів. «HIPAA встановлює національні стандарти для захисту конфіденційності та безпеки медичної інформації» [1], що підтверджує важливість аналізу його положень у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для комплексного аналізу дослідження було використано публічно доступні джерела, які висвітлюють різноманітні аспекти застосування HIPAA у медичній практиці. До їх числа належать офіційні матеріали Центру з контролю та профілактики захворювань (CDC) [1], аналітичні статті з AINSP, що розглядають критичні питання інформованої згоди та етики охорони здоров'я [2, 4], а також матеріали, присвячені конфіденційності, безпеці електронних медичних записів та специфічним аспектам роботи з мультимедійними даними [3, 5–8, 10–12].

Методологічною основою дослідження є якісний аналіз нормативних документів, публікацій та аналітичних матеріалів з питань етики та безпеки інформації в охороні здоров'я. Особлива увага приділяється інтеграції даних з різних джерел з метою формування узагальненого бачення проблематики, а також аналізу практичних кейсів порушення HIPAA [12]. До того ж, дослідження здійснюється із застосуванням порівняльного аналізу підходів до забезпечення конфіденційності пацієнтської інформації у різних галузях медицини, зокрема в радіології [5] та роботі з клінічними зображеннями [9, 11].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та виявлення особли-

ностей нормативно-правових, етичних та практичних аспектів застосування Закону про переносимість та відповідальність страхування здоров'я 1996 року (HIPAA) у контексті сучасних інформаційних технологій охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу.

Основні положення HIPAA та їх вплив на охорону здоров'я.

HIPAA є комплексним нормативним актом, який спрямований на забезпечення захисту конфіденційності та безпеки медичної інформації. Основні положення HIPAA охоплюють стандарти для обробки, зберігання та передачі електронних медичних записів, а також встановлюють обов'язки для суб'єктів охорони здоров'я щодо захисту персональних даних. Як зазначено на офіційному сайті CDC, «HIPAA встановлює національні стандарти для захисту конфіденційності та безпеки медичної інформації» [1]. Ці положення є важливими з точки зору як юридичної відповідальності, так і етичних норм, що регулюють відносини між пацієнтом та медичним закладом.

Одним із ключових елементів HIPAA є зобов'язання суб'єктів охорони здоров'я впроваджувати ефективні заходи для захисту даних. Ці заходи охоплюють не лише технічні аспекти, такі як шифрування даних та контроль доступу, але й організаційні заходи, спрямовані на забезпечення відповідності нормативним вимогам. Наприклад, у матеріалі з Zenarmor зазначено, що «безпека електронних медичних записів (EHR) є критично важливою для запобігання несанкціонованому доступу до конфіденційної інформації» [7]. Такий підхід дозволяє не лише захистити дані, але й забезпе-

чити довіру пацієнтів до системи охорони здоров'я.

Етичні аспекти інформованої згоди та конфіденційності.

Однією з основних етичних проблем у сучасній охороні здоров'я є забезпечення інформованої згоди пацієнтів. За даними АІНСР, «інформована згода є ключовим етичним принципом, що забезпечує право пацієнтів на отримання повної інформації про методи лікування та можливі ризики» [2]. Водночас, інтеграція інноваційних технологій у медичну практику ставить нові виклики перед традиційними підходами до отримання згоди. У комплексному дослідженні, опублікованому АІНСР, наголошується, що «забезпечення інформованої згоди має враховувати не лише юридичні аспекти, але й морально-етичні вимоги сучасного суспільства» [4].

Етичний вимір забезпечення конфіденційності даних передбачає не лише захист інформації від несанкціонованого доступу, але й повагу до гідності та приватності пацієнта. Як підкреслено у публікації на сайті Standards of Care, «конфіденційність є одним із основних принципів надання якісної медичної допомоги» [3]. Таким чином, дотримання норм HIPAA тісно пов'язане з етичними стандартами, що регулюють відносини між медичними працівниками та пацієнтами.

Конфіденційність у сфері радіології та обробці клінічних зображень.

Особливу увагу до питань конфіденційності слід приділяти у галузі радіології, де пацієнтські дані використовуються для діагностики та лікування за допомогою високотехнологічних методів візуалізації.

Матеріал з RadiologyInfo підкреслює, що «захист конфіденційності пацієнтів є критично важливим у радіологічній практиці, оскільки передача зображень та інших медичних даних пов'язана з ризиком їх неправомірного використання» [5]. Проте, незважаючи на високі вимоги до захисту даних, випадки порушень конфіденційності не є рідкістю, що вимагає постійного вдосконалення систем безпеки.

Питання обробки клінічних зображень також викликає значний інтерес з точки зору етики. За даними Avant, «використання клінічних зображень для діагностики, навчання та досліджень вимагає ретельного дотримання принципів конфіденційності, оскільки навіть незначні порушення можуть призвести до розголошення особистої інформації пацієнтів» [9]. Додатково, статті з NetSec News та Compliance Home наголошують на необхідності впровадження строгих заходів щодо забезпечення безпеки при зберіганні та передачі фотографій, аудіо- та відеоматеріалів, пов'язаних з медичною документацією [10, 11]. Таке інтегроване бачення дозволяє не лише мінімізувати ризики, але й забезпечити високу якість надання медичної допомоги.

Безпека електронних медичних записів (EHR).

Запровадження електронних медичних записів сприяє оптимізації роботи медичних закладів, проте одночасно підвищує ризики витоку конфіденційної інформації. Як зазначено в журналі етики Американської медичної асоціації, «електронні медичні записи, незважаючи на зручність їх використання, є однією з найбільш уразливих точок для по-

тенційних кіберзлочинців» [8]. Тому забезпечення їх безпеки стає однією з головних задач сучасних медичних установ.

За даними Zenarmor, «ефективна система безпеки EHR повинна включати багаторівневі заходи, зокрема шифрування, автентифікацію користувачів та регулярний моніторинг системних активностей» [7]. Такий комплексний підхід дозволяє знизити ймовірність несанкціонованого доступу до медичних даних, що є особливо важливим в умовах зростання кількості кіберзагроз. Водночас, практика показує, що недотримання вимог HIPAA щодо безпеки електронних даних може призвести до значних штрафних санкцій та втрати довіри з боку пацієнтів.

Мультимедійні дані та виклики HIPAA.

Окрім традиційних текстових даних, сучасні медичні установи активно використовують мультимедійні дані, зокрема фотографії, аудіо- та відеозаписи, для документування клінічних випадків та комунікації між медичними працівниками. У блозі PaloBox зазначено, що «забезпечення HIPAA-відповідності для фотографій, аудіо та відеоматеріалів є критичним завданням, оскільки ці дані часто містять конфіденційну інформацію про пацієнтів» [6]. Проблематика полягає у тому, що традиційні методи захисту даних можуть бути недостатніми для забезпечення безпеки мультимедійних файлів, що вимагає розробки спеціалізованих рішень.

Дослідження показують, що навіть незначні помилки у використанні або зберіганні мультимедійних даних можуть призвести до серйозних порушень конфіденцій-

ності. Як підкреслюється в аналітичних матеріалах з Compliance Home, «порушення НІРАА при роботі з мультимедійними даними можуть виникнути як через людський фактор, так і через недосконалість технологічних рішень» [11]. Ці виклики вимагають від медичних установ впровадження комплексних стратегій захисту, які враховують специфіку кожного типу даних.

Приклади порушень НІРАА та їх юридичні наслідки.

Аналіз практичних кейсів порушення НІРАА дозволяє виявити типові слабкі місця систем захисту медичної інформації. Стаття на eTactics наводить численні приклади порушень, які варіюються від несанкціонованого доступу до електронних медичних записів до неправильного використання мультимедійних даних [12]. Ці приклади свідчать про те, що навіть невеликі недоліки у впровадженні заходів безпеки можуть мати серйозні юридичні наслідки, включаючи штрафні санкції, адміністративні розслідування та втрату довіри пацієнтів.

Юридичний аналіз показує, що основною причиною порушень є як людський фактор, так і недосконалість технічних систем. «Порушення НІРАА часто виникають через недостатнє навчання персоналу та відсутність комплексних заходів безпеки, що підтверджується численними кейсами з практики» [12]. Такий висновок підкреслює необхідність інтеграції юридичних, технічних та організаційних рішень для забезпечення належного захисту медичних даних.

Інтеграція юридичних та етичних підходів: синергетичний ефект.

Окрім технічних аспектів захисту даних, інтеграція юридичних та етичних підходів дозволяє забезпечити більш комплексний захист пацієнтської інформації. Етичні принципи, зокрема забезпечення інформованої згоди та поваги до конфіденційності, тісно переплітаються з юридичними вимогами НІРАА. Як відзначається в літературі, «забезпечення конфіденційності та дотримання норм інформованої згоди є ключовими складовими етичного підходу в охороні здоров'я» [2, 4]. Цей синергетичний ефект дозволяє не лише уникнути юридичних наслідків, але й сприяє формуванню довіри між пацієнтами та медичними установами.

Інтеграція підходів проявляється, зокрема, у впровадженні комплексних політик безпеки, що враховують як технічні, так і організаційні заходи. Сучасні медичні установи дедалі частіше застосовують системи навчання персоналу, що розглядають етичні аспекти використання інформаційних технологій поряд із технічними вимогами НІРАА. Такий підхід сприяє створенню корпоративної культури, де захист даних розглядається як невід'ємна частина загальної місії установи.

Практичні рекомендації для медичних установ.

На основі проведеного аналізу можна сформулювати низку практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення рівня захисту конфіденційності та безпеки медичної інформації:

Вдосконалення технічних заходів безпеки. Медичним установам рекомендується впроваджувати сучасні методи захисту електронних

медичних записів, зокрема використання шифрування, багатофакторної автентифікації та регулярного моніторингу системних активностей [7, 8]. Такі заходи дозволяють знизити ризики несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації.

Підвищення рівня обізнаності персоналу. Регулярні тренінги та навчальні програми, що охоплюють як юридичні аспекти НІРАА, так і етичні вимоги щодо інформованої згоди та конфіденційності, сприятимуть зниженню числа порушень, зумовлених людським фактором [12].

Розробка політик щодо роботи з мультимедійними даними. Оскільки зображення, аудіо- та відеоматеріали стають невід'ємною частиною медичної документації, необхідно розробити окремі інструкції та політики щодо їх зберігання, передачі та обробки, що відповідають вимогам НІРАА [6, 10, 11]. Особлива увага має бути приділена захисту даних під час використання мобільних пристроїв та хмарних сервісів.

Інтеграція етичних стандартів у щоденну практику. Медичні установи повинні розробити та впровадити внутрішні політики, що забезпечують прозорість отримання інформованої згоди та гарантують повагу до приватності пацієнтів. Це дозволить не лише уникнути юридичних наслідків, але й зміцнити довіру пацієнтів до системи охорони здоров'я [2, 4, 3].

Постійний аудит та оновлення систем безпеки. Регулярні аудити інформаційних систем допоможуть виявити потенційні вразливості та своєчасно впровадити необхідні оновлення, що забезпечить постійне вдосконалення рівня захисту даних

[7, 8]. Такий підхід є критично важливим в умовах стрімкого розвитку кіберзагроз.

Обговорення перспектив розвитку теми.

У майбутньому можна очікувати подальше удосконалення нормативно-правової бази, що регулює питання конфіденційності та безпеки медичної інформації. Інноваційні технології, зокрема штучний інтелект та машинне навчання, можуть стати важливими інструментами для автоматизації процесів захисту даних. Проте з їх впровадженням виникають нові етичні та юридичні виклики, що потребують комплексного підходу.

Водночас інтеграція технологічних рішень із суворими етичними стандартами створює можливості для формування нової парадигми охорони здоров'я, де права пацієнтів та ефективність медичних послуг знаходяться у балансі. Наприклад, застосування технологій для аналізу великих обсягів даних може сприяти підвищенню якості діагностики, проте одночасно вимагає вдосконалення заходів захисту конфіденційної інформації. «Необхідність збереження конфіденційності пацієнтів в умовах цифровізації охорони здоров'я вимагає синергії між технологічними рішеннями та етичними нормами» [2, 4].

Крім того, зростаюча кількість випадків порушень НІРАА свідчить про необхідність розробки більш гнучких та адаптивних систем контролю, які зможуть своєчасно реагувати на нові виклики кібербезпеки. Досвід окремих медичних установ, що впровадили комплексні системи захисту, може бути використаний як модель для розробки універсальних

стандартів, що враховують специфіку роботи з різними типами даних [11, 12]. Це дозволить знизити ризики та підвищити рівень довіри пацієнтів до системи охорони здоров'я.

Висновки. У дослідженні було проведено комплексний аналіз нормативних, юридичних та етичних аспектів застосування НІРАА у сучасній охороні здоров'я. Розглянуто основні положення НІРАА, що регулюють захист конфіденційної медичної інформації, а також окреслено основні етичні виклики, пов'язані з забезпеченням інформованої згоди та дотриманням принципів конфіденційності. Аналіз літературних джерел та практичних кейсів свідчить про необхідність інтеграції технічних заходів безпеки з етичними та організаційними підходами, що сприятиме формуванню більш надійної системи захисту пацієнтської інформації.

Зокрема, впровадження сучасних технологій для захисту електронних медичних записів, розробка спеціалізованих політик для роботи з мультимедійними даними та регулярне навчання персоналу є основними кроками для зниження ризиків порушень НІРАА. Водночас інтеграція етичних стандартів у щоденну практику дозволить забезпечити не лише юридичну відповідальність, але й зміцнення довіри між пацієнтами та медичними установами.

Перспективи розвитку теми включають подальшу адаптацію нормативно-правової бази до умов стрімкого розвитку інформаційних технологій, розробку нових методів кібербезпеки з використанням штучного інтелекту та інтеграцію технологічних рішень із загальними

етичними стандартами охорони здоров'я. Цей підхід сприятиме формуванню універсальної системи захисту, що зможе оперативно реагувати на нові виклики та забезпечувати високий рівень конфіденційності та безпеки медичної інформації.

Перспективи для подальших досліджень. Подальші дослідження мають зосередитись на наступних напрямках:

1) Аналіз впливу новітніх технологій на правову відповідальність у сфері охорони здоров'я. Вивчення випадків застосування штучного інтелекту та автоматизованих систем захисту дозволить розробити нові моделі забезпечення конфіденційності.

2) Розробка інтегрованих систем навчання персоналу. Поглиблений аналіз потреб медичних установ щодо підвищення обізнаності співробітників у питаннях безпеки даних допоможе сформувати рекомендації для створення ефективних програм навчання.

3) Вивчення міжнародного досвіду регулювання захисту медичної інформації. Порівняльний аналіз нормативних актів інших країн може сприяти удосконаленню вітчизняної системи охорони здоров'я та розробці нових підходів до забезпечення безпеки даних.

4) Оцінка ефективності сучасних технологічних рішень у запобіганні порушенням НІРАА. Проведення емпіричних досліджень та аналіз практичних кейсів дозволить визначити оптимальні стратегії для впровадження систем захисту інформації.

З огляду на вищезазначене, інтеграція юридичних, етичних та тех-

нологічних аспектів у систему охорони здоров'я є критично важливою для забезпечення високих стандартів якості медичних послуг. Результати дослідження свідчать про те, що комплексний підхід до захисту медичної інформації сприяє не лише зниженню ризиків кіберзагроз, але й підвищує довіру пацієнтів до системи охорони здоров'я.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що нормативна база HIPAA відіграє вирішальну роль у забезпеченні конфіденційності та безпеки медичної інформації. Сучасні виклики цифрової ери вимагають постійного вдосконалення як технічних, так і організаційних заходів, а також інтеграції етичних принципів у щоденну практику медичних установ. Реалізація запропонованих рекомендацій може стати основою для

формування єдиної системи захисту, здатної оперативно реагувати на нові загрози та забезпечувати високий рівень довіри між пацієнтами та медичними закладами.

Зважаючи на стрімкий розвиток технологій та постійні зміни в нормативно-правовому полі, подальші дослідження повинні бути спрямовані на адаптацію існуючих підходів до сучасних умов. Тільки комплексний підхід, що об'єднує юридичні, етичні та технічні аспекти, дозволить забезпечити ефективний захист медичної інформації у майбутньому. «Успіх будь-якої системи охорони здоров'я значною мірою залежить від здатності інтегрувати інноваційні технології із строгими етичними нормами, що гарантують повагу до прав пацієнтів» [2, 4].

Список використаних джерел

1. CDC. Health Insurance Portability and Accountability Act of 1996 (HIPAA). URL: <https://www.cdc.gov/phlp/php/resources/health-insurance-portability-and-accountability-act-of-1996-hipaa.html> (дата звернення: 01.02.2025).
2. AIHCP. Healthcare Ethics – Critical Issues in Informed Consent. URL: <https://aihcp.net/2024/07/09/healthcare-ethics-critical-issues-in-informed-consent/> (дата звернення: 01.02.2025).
3. Standards of Care. Confidentiality and HIPAA. URL: <https://www.standardsofcare.org/understanding-care/confidentiality-and-hipaa/> (дата звернення: 01.02.2025).
4. AIHCP. Health Care Ethics and Informed Consent: A Comprehensive Guide. URL: <https://aihcp.net/2024/10/14/health-care-ethics-and-informed-consent-a-comprehensive-guide/> (дата звернення: 01.02.2025).
5. RadiologyInfo. Patient Privacy. URL: <https://www.radiologyinfo.org/en/info/article-patient-privacy> (дата звернення: 01.02.2025).
6. Paubox. HIPAA Compliance for Photos, Audio and Video Recordings. URL: <https://www.paubox.com/blog/hipaa-compliance-for-photos-audio-and-video-recordings> (дата звернення: 01.02.2025).
7. Zenarmor. What is EHR Security. URL: <https://www.zenarmor.com/docs/network-security-tutorials/what-is-ehr-security> (дата звернення: 01.02.2025).
8. AMA Journal of Ethics. Electronic Health Records: Privacy, Confidentiality and Security. URL: <https://journalofethics.ama-assn.org/article/electronic-health-records-privacy-confidentiality-and-security/2012-09> (дата звернення: 01.02.2025).

9. Avant. Clinical Images: A Snapshot of the Issues. URL: <https://avant.org.au/resources/clinical-images-a-snapshot-of-the-issues> (дата звернення: 01.02.2025).
10. NetSec News. HIPAA Pictures. URL: <https://www.netsec.news/hipaa-pictures/> (дата звернення: 01.02.2025).
11. Compliance Home. HIPAA Compliance Photos. URL: <https://www.compliancehome.com/hipaa-compliance-photos/> (дата звернення: 01.02.2025).
12. eTactics. HIPAA Violation Examples. URL: <https://etactics.com/blog/hipaa-violation-examples> (дата звернення: 01.02.2025).

Olena Ponomaryova, *Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher, Senior Research Fellow at the Department of Intellectual Property and Human Rights in Healthcare Institute of Intellectual Property, National Academy of Legal Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-8232-3748

Analysis of the HIPAA regulatory framework: ethical and legal aspects of confidentiality and security of medical information in modern healthcare

The article examines the legal, ethical, and practical aspects of implementing the Health Insurance Portability and Accountability Act of 1996 (HIPAA) in the context of modern healthcare information technologies. The study analyzes the key provisions of HIPAA, the issues of confidentiality, the security of electronic health records (EHR), ethical challenges related to obtaining informed consent, and the peculiarities of working with multimedia data in medical practice. The author's analysis is supported by data from a range of sources [1-12]. The research findings outline the prospects for the development of the regulatory framework and practical measures to ensure the confidentiality and security of patient information.

One of the key themes is the need to integrate HIPAA requirements with modern technologies used for processing and storing medical data, particularly in areas such as radiology and clinical imaging. Among the ethical issues, the article highlights the challenges related to obtaining informed consent from patients and protecting their privacy when using multimedia data in medical practice.

The author emphasizes the importance of a comprehensive approach to implementing security technologies, which includes not only technical but also organizational and ethical solutions. The article provides recommendations for improving security systems, raising awareness among medical professionals, and developing policies for working with multimedia data that comply with HIPAA requirements. Special attention is given to the importance of staff training, the development of internal policies to protect confidentiality, and regular security system audits.

The findings of the study indicate that effective implementation of HIPAA requirements requires continuous improvement of the regulatory framework and

technological solutions. The prospects for the development of this topic are driven by the need to adapt to new technological changes emerging in the healthcare sector, particularly in the context of the growing use of artificial intelligence and automated systems to ensure the security of medical data.

Keywords: *HIPAA compliance, healthcare data security, medical information privacy, electronic health records (EHR), patient confidentiality, informed consent, multimedia data protection, cybersecurity in healthcare, ethical standards in healthcare, medical data regulations.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.14
УДК 351.1

*Сайнецький О. П.,
доктор юридичних наук
ORCID: 0009-0000-1142-6451*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЙНО-ЛІКУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

У статті здійснено загальнотеоретичну характеристику правового регулювання порядку проведення реабілітаційно-лікувальних заходів постраждалих внаслідок збройної агресії російської федерації. Обґрунтовано, що в умовах повномасштабної збройної агресії рф супроводжується зростання кількості осіб, які зазнали фізичних, психічних і соціальних втрат, потребуючи реабілітаційної допомоги держави.

Охарактеризовано вагомість соціального захисту постраждалих категорій осіб, серед яких центральне місце посідають учасники бойових дій, внутрішньо переміщені особи, діти, які зазнали травм внаслідок бойових дій, особи з інвалідністю, а також звільнені з полону. Виокремлено та досліджено специфіку основних нормативно-правових актів, що регламентують правовідносини у вказаній царині. Системно досліджено зміст і юридичне значення таких законодавчих актів. Особливу увагу приділено аналізу нових постанов Кабінету Міністрів України, які деталізують порядок забезпечення допоміжними засобами реабілітації, створення системи обліку завданої шкоди, адаптації осіб, що повернулися з полону, та проведення заходів реінтеграції. Сформульовано перелік особливостей правового регулювання порядку проведення реабілітаційно-лікувальних заходів постраждалих внаслідок збройної агресії російської федерації та окреслено сутність кожної з них.

Аргументовано, що чинне соціальне законодавство залишається певною мірою розпорошеним, дещо хаотичним і не цілком впорядкованим, що істотно ускладнює реалізацію комплексного підходу до проведення реабілітаційно-лікувальних заходів постраждалих внаслідок збройної агресії рф. Обґрунтовано необхідність систематизації правового масиву у цій сфері, зокрема шляхом розробки єдиного кодифікованого акту, який би забезпечив уніфікацію процедур, прозорість взаємодії суб'єктів та дієвість реалізації права на реабілітацію.

Ключові слова: соціальний захист, реабілітаційно-лікувальні заходи, постраждалі, збройна агресія, воєнний стан, соціальна безпека.

Постановка проблеми. В нинішніх умовах повномасштабної збройної агресії рф проти України питання забезпечення належного

рівня соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок бойових дій, набуло надзвичайного значення. Реабілітація таких осіб як учасників бойових дій і цивільного населення загалом, включаючи дітей, жінок, осіб похилого віку та осіб з інвалідністю стала інструментом гуманітарної відповіді держави і критичним елементом стратегії збереження людського капіталу, національного добробуту й правової державності. У зв'язку з цим розробка та нормативне закріплення чіткого, ефективного, людиноцентричного порядку проведення реабілітаційно-лікувальних заходів має надзвичайну наукову, практичну і морально-етичну актуальність.

Реабілітація осіб, які зазнали фізичних, психологічних і соціальних втрат внаслідок воєнної агресії, є складним багаторівневим процесом, який передбачає медичне втручання і правову, соціальну, психо-емоційну, освітню і професійну підтримку. У цьому контексті правове забезпечення відповідних процедур, їх системність, послідовність і адаптивність до потреб кожної постраждалої особи виступають ключовим фактором реалізації основоположних конституційних прав людини, насамперед права на охорону здоров'я, соціальний захист, гідність і соціальну безпеку. Окремої уваги потребує категорія учасників бойових дій, реабілітація яких не може зводитися виключно до медичного обслуговування. Комплекс заходів має враховувати специфіку військових психологічних травм (зокрема посттравматичний стресовий розлад), особливості адаптації до мирного життя, реінтеграцію до родинного, професійного і соціального

середовища. Додаткову складність становить те, що в умовах воєнного стану, постійних законодавчих змін та обмежених бюджетних ресурсів відбувається імпровізована, часто непослідовна і фрагментарна нормативна трансформація порядку проведення реабілітаційно-лікувальних заходів, яка потребує систематизації.

Тож, актуальність дослідження порядку проведення реабілітаційно-лікувальних заходів для осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії рф, зумовлена як внутрішніми викликами реформування системи соціального забезпечення в складних умовах війни, так і зовнішніми факторами євроінтеграції України і міжнародних зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тією чи іншою мірою тематика порядку проведення реабілітаційно-лікувальних заходів для осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії рф висвітлювалась у працях різних вчених, серед яких доцільно, насамперед, назвати наступних: М. Г. Братасюк, А. Й. Бучинський, Л. П. Василенко, І. І. Дахова, Г. С. Журавльова, М. І. Іншин, Р. І. Коваленко, І. О. Наливайко, Л. Р. Наливайко, К. О. Нестеренко, Д. І. Сіроха, В. П. Тимошук, О. М. Ярошенко та ін. Проте, не применшуючи значення внеску в доктрину права соціального забезпечення вказаних науковців, доцільно зауважити, що їх праці відносно нашої проблематики дослідження були досить поверхневими, що й обумовлює нагальність здійснення комплексного та детального аналізу правового регулювання порядку проведення реабілітаційно-лікувальних заходів для осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії рф.

Постановка завдання. Метою статті є загальнотеоретична характеристика правового регулювання порядку проведення реабілітаційно-лікувальних заходів постраждалих внаслідок збройної агресії російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Таким чином, постає об'єктивна необхідність системного дослідження чинного правового регулювання порядку проведення реабілітаційно-лікувальних заходів для осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації. Одразу варто констатувати, що правове регулювання у цій сфері охоплює широкий спектр джерел різної юридичної сили - від загальних конституційних положень та міжнародних нормативно-правових актів до спеціальних законів і підзаконних нормативно-правових актів, що визначають конкретні механізми надання допомоги, організаційні алгоритми реабілітаційних послуг, суб'єктний склад відповідальності, а також специфіку фінансування. Особливе значення для розуміння правової природи відповідного порядку мають положення Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [1], Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [2], Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [3], Закону України «Про соціальні послуги» [4], Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [5], Закону України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» [6], Закону України «Про соціальний і

правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» [7], Закону України «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат» [8], Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [9], Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб, постраждалих внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України» [10], а також відповідні постанови Кабінету Міністрів України, включаючи Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення функціонування Системи обліку інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» [11], Постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб, постраждалих внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України» [12], Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії

проти України, після їх звільнення» [13], Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані такі засоби, їх переліку» [14], Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання протезування та ортезування виробами підвищеної функціональності за новітніми технологіями та технологіями виготовлення, які відсутні в Україні, та/або спеціальними виробами для занять спортом окремих категорій громадян, які втратили функціональні можливості кінцівки або кінцівок» [15]. Тож, у межах подальшого викладу варто системно проаналізувати сутність і значення кожного з них через формально-юридичну площину й соціально-функціональний вимір.

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» відіграє ключову роль в контексті правового регулювання порядку проведення реабілітаційно-лікувальних заходів постраждалих внаслідок збройної агресії РФ, оскільки встановлює загальні принципи та гарантії, на яких базується система охорони здоров'я, які мають бути враховані при розробці та реалізації реабілітаційних програм для постраждалих. Статтею 6 даного нормативно-правового акту закріплено право кожного громадянина на охорону здоров'я, що включає право на кваліфіковану медико-санітарну допомогу, вільний вибір лікаря та методів лікування, а також достовірну інформацію про стан сво-

го здоров'я. У статті 8 передбачено, що держава визнає право кожного громадянина на отримання реабілітаційної допомоги під час надання медичної допомоги [1]. Даний Закон України регламентує організацію системи охорони здоров'я, включаючи створення мережі закладів охорони здоров'я, фінансування охорони здоров'я та контроль за додержанням законодавства в цій сфері, що забезпечує інституційну базу для проведення реабілітаційно-лікувальних заходів.

Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» встановлює механізми та гарантії надання реабілітаційно-лікувальних заходів для осіб, які зазнали поранень, контузій, каліцтв або інших ушкоджень здоров'я внаслідок воєнних дій [2]. Даний нормативно-правовий акт створює правову основу для організації та надання реабілітаційно-лікувальних заходів особам, постраждалим внаслідок збройної агресії, забезпечуючи їх права на відновлення здоров'я та функціональних можливостей. У ньому, окрім основних термінів у даній сфері, визначено систему реабілітації, деталізовано її складові, суб'єктів реабілітації, види реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів, а також повноваження органів державної влади.

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» є ключовим нормативно-правовим актом, який визначає правовий статус ветеранів війни та встановлює систему соціальних гарантій для них [3]. Стаття 4 даного Закону України визначає категорії осіб, які належать до ветеранів війни, включаючи учасників бойових дій,

осіб з інвалідністю внаслідок війни та учасників війни. Статтею 5 передбачено, що учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових формувань, а у статті 6 конкретизовано осіб, які належать до учасників бойових дій. Статтями 12-14 передбачено ряд пільг для учасників бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни і учасників війни, в тому числі щодо лікувально-реабілітаційних заходів. Наприклад, безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням, першочергове безоплатне зубопротезування, безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів, а також лікарських засобів, імунобіологічних препаратів, медичних виробів та допоміжних засобів реабілітації, щорічне медичне обстеження та диспансеризація, безоплатне забезпечення протезно-ортопедичними виробами [15] та іншими засобами реабілітації тощо.

Закон України «Про соціальні послуги» встановлює правові засади для надання реабілітаційно-лікувальних заходів особам, які зазнали фізичних, психологічних або соціальних втрат внаслідок воєнних дій [4]. Даний Закон України гарантує право осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, на отримання соціальних послуг, що включає реабілітаційно-лікувальні заходи.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» є фундаментальним нормативно-правовим актом, який встановлює правовий статус, гарантії та механізми захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні [5]. У статті 7 передбачено,

що взята на облік внутрішньо переміщена особа має право на забезпечення допоміжними засобами реабілітації, на одержання реабілітаційних послуг відповідно до законодавства за місцем проживання. Забезпечення допоміжними засобами реабілітації, надання реабілітаційних послуг здійснюється за наявності необхідних документів, що підтверджують право на ці послуги та засоби, а у разі їх відсутності - за даними Централізованого банку даних з проблем інвалідності (для осіб, які звертаються повторно) та індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Вказаний Закон України створює нормативну основу для організації та надання реабілітаційно-лікувальних заходів особам, постраждалим внаслідок збройної агресії, забезпечуючи їх права на відновлення здоров'я та соціальну інтеграцію.

Закону України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» [6] передбачає надання різних видів допомоги, включаючи реабілітаційно-лікувальні заходи, в тому числі першочергове безоплатне придбання ліків за рецептами лікарів, першочергове медичне обстеження, диспансеризація та госпіталізація, а також переважне право на забезпечення санаторно-курортним лікуванням у санаторіях Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерства внутрішніх справ України, централь-

ного органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, інших центральних органів виконавчої влади та військових формувань ветеранам військової служби, органів внутрішніх справ, Національної поліції України, податкової міліції, Бюро економічної безпеки України, державної пожежної охорони, Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та членам їхніх сімей з пільговою оплатою вартості путівок у розмірах та порядку, визначених Кабінетом Міністрів України.

Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» у статті 8 передбачає, що особам, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення надаються медична, реабілітаційна, у тому числі психологічна, допомога, соціальна та професійна адаптація в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [7]. Статтею 11 закріплено, що за особою, стосовно якої встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, зберігається місце роботи (посада) протягом усього періоду позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, а також протягом шести місяців з дня звільнення, у разі проходження такою особою заходів з медичної, реабілітаційної, у тому числі психологічної, допомоги, санаторно-курортного лікування,

інших відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У контексті реабілітаційно-лікувальних заходів Закон України «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат» встановлює механізми надання медичної, психологічної та соціальної допомоги дітям, які зазнали фізичних, психологічних або соціальних втрат внаслідок воєнних дій [8]. Стаття 2 закріплює визначення термінів, зокрема охоплюючи широкий спектр складових, які характеризують дітей, постраждала внаслідок збройної агресії, що включає дітей, які отримали поранення, контузії, каліцтва, зазнали фізичного, сексуального або психологічного насильства, були викрадені, примусово переміщені або депортовані, втратили батьків або були позбавлені батьківського піклування. Також статтею 18 встановлено систему заходів соціального захисту та підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, яка включає надання медичної допомоги, реабілітаційної допомоги та забезпечення допоміжними засобами реабілітації відповідно до індивідуального реабілітаційного плану, що здійснюються в закладах охорони здоров'я відповідно до вимог законів України "Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення" та "Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я", забезпечення допоміжними засоба-

ми реабілітації і медичними виробами відповідно до вимог Закону України "Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні", а також надання психологічної допомоги, психолого-педагогічних, корекційних послуг та соціально-психологічної реабілітації відповідно до законів України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю", "Про охорону дитинства", "Про освіту". Також статтею 16 Закону України «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат» встановлено процедуру супроводу дітей, які постраждали, включаючи оцінку потреб, розробку індивідуального плану підтримки та надання відповідних послуг.

Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» деталізує специфіку реабілітаційно-лікувальних заходів постраждалих внаслідок збройної агресії російської федерації осіб з інвалідністю [9]. У статті 17 вказано, що реабілітаційний процес включає такі складові як заходи з реабілітації у сфері охорони здоров'я, протезування, ортезування, санаторно-курортного лікування. Статтею 18 передбачено, що заклади охорони здоров'я проводять медичний огляд осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, які проходять реабілітацію, моніторинг і корекцію стану здоров'я, здійснення лікувально-профілактичних заходів. Стаття 24 закріплює, що відповідно до Державної типової програми реабілітації осіб з інвалідністю можуть здійснюватися такі види реабіліта-

ційних заходів щодо осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю як заходи з реабілітації у сфері охорони здоров'я, що передбачають медикamentозне лікування в рамках компетенцій лікаря фізичної та реабілітаційної медицини, фізичну терапію, ерготерапію, терапію мови та мовлення, забезпечення протезуванням, ортезуванням, допоміжними засобами реабілітації, медичними виробами (медичними виробами) відповідно до рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я. Стаття 26 передбачає, що держава гарантує допоміжні засоби реабілітації, визначені виробником для застосування з метою забезпечення профілактики, лікування або полегшення перебігу хвороби в разі захворювання, діагностики, моніторингу, лікування, полегшення стану особи та його компенсації, дослідження, заміни, видозмінювання або підтримування анатомії чи фізіологічного процесу і основна передбачувана дія яких в організмі або на організм людини не досягається за допомогою фармакологічних, імунологічних або метаболічних засобів, є об'єктом регулювання технічних регламентів щодо медичних виробів. Також у 2022 році статтю 4 даного Закону України було доповнено таким положенням в контексті розширення переліку осіб, на кого поширюється його дія, а саме: "осіб, які у період дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях під час служби, трудової та іншої діяльності, проживання на відповідній території отримали поранення, контузію, каліцтво або захворювання внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України, перебуваючи безпосередньо в районах прове-

дення воєнних (бойових) дій та у період здійснення воєнних (бойових) дій або в районах, що піддавалися бомбардуванням, авіаударам та іншим збройним нападам, у частині забезпечення їх допоміжними засобами реабілітації, медичними виробами, реабілітаційними послугами на підставі висновків лікарсько-консультативних комісій закладів охорони здоров'я чи рішень військово-лікарських комісій незалежно від встановлення їм інвалідності, у тому числі за кордоном, у порядку та на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України" [10].

Щодо постанов Кабінету Міністрів України, то Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення функціонування Системи обліку інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» є ключовим нормативно-правовим актом, що регламентує створення та функціонування Системи обліку інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. Ця Система обліку є складовою частиною Єдиної інформаційної системи соціальної сфери та спрямована на забезпечення комплексного обліку та аналізу інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам громадян, з метою ефективного планування та реалізації реабілітаційно-лікувальних заходів. Даною Постановою КМУ встановлено перелік інформації, яка засобами електронної інформаційної взаємодії Єдиної інформаційної системи соціальної сфери вноситься до Системи обліку інформації про шко-

ду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, а саме інформація про заходи підтримки постраждалих осіб та обсяг здійснених на такі заходи видатків як вид послуг, наданих за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів, бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування (соціальні послуги, реабілітаційні заходи, зазначені в індивідуальній програмі реабілітації осіб/дітей з інвалідністю (реабілітаційні послуги, забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації), тощо); інформація про травму чи ушкодження здоров'я, внаслідок яких установлено інвалідність: назва реабілітаційних заходів, зазначених в індивідуальній програмі реабілітації осіб/дітей з інвалідністю (реабілітаційної послуги, допоміжного засобу реабілітації (технічного та іншого засобу реабілітації) тощо), наданих постраждалій особі; дата подання заяви щодо потреби в реабілітаційних заходах, зазначених в індивідуальній програмі реабілітації осіб/дітей з інвалідністю (реабілітаційних послугах, допоміжних засобах реабілітації (технічних та інших засобах реабілітації) тощо); дата забезпечення реабілітаційними заходами, зазначеними в індивідуальній програмі реабілітації осіб/дітей з інвалідністю (реабілітаційними послугами, допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) тощо) [11]. 12 квітня 2022 року Постановою № 454 Кабінетом Міністрів України [12] було прийнято ряд змін до законодавства, унаслідок чого розширено

категорії осіб, які мають право на забезпечення допоміжними засобами реабілітації; визначено порядок забезпечення допоміжними засобами реабілітації, який визначає механізм надання таких засобів, перелік необхідних документів, процедуру подання заяв та отримання засобів реабілітації [14]; встановлено граничні ціни на допоміжні засоби реабілітації, що сприяє забезпеченню доступності таких засобів для постраждалих осіб; уточнено термінологію, що сприяє уніфікації та точності в нормативно-правовому регулюванні.

Порядок проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення регламентує комплекс заходів з відновлення фізичного та психічного здоров'я осіб, які зазнали позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії російської федерації проти України [13]. Вказаний нами Порядок спрямований на забезпечення ефективної реінтеграції таких осіб у суспільство, відновлення їхніх соціальних зв'язків та забезпечення належного рівня соціального захисту. Ним передбачено, що цілі лікувальних та реабілітаційних заходів для кожної звільненої особи визначаються за результатами медичного та психологічного обстеження, проведеного після звільнення особи з ізоляції. Пунктом 19 встановлено, що виписка звільненої особи здійснюється за медичними показаннями. Лікуючий лікар під час виписки надає рекомендації щодо

необхідності забезпечення подальшого амбулаторного лікування звільненої особи, надання їй реабілітаційної та психологічної допомоги, соціальних послуг, у тому числі влаштування до соціальних закладів (установ), послуг із соціальної та професійної адаптації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням та надання інших послуг, передбачених законодавством для звільнених осіб. Згідно пункту 24 центри реінтеграції або заклади охорони здоров'я надають різні види психологічної допомоги звільненим особам (конкретні види визначаються фахівцями центрів або закладів у співпраці із звільненими особами та з урахуванням їх потреб та результатів оцінки їх стану), в тому числі взаємодію з надавачами первинної та спеціалізованої медичної допомоги з метою своєчасного діагностування, забезпечення лікування психічних хвороб та підтримання стійкого стану ремісії. Також даним Порядком передбачено, що методи психотерапії застосовуються відповідно до наукових даних щодо їх ефективності у лікуванні конкретних психічних та поведінкових розладів згідно із галузевими стандартами у сфері охорони здоров'я.

Отже, можемо резюмувати, що особливостями правового регулювання порядку проведення реабілітаційно-лікувальних заходів постраждалих внаслідок збройної агресії російської федерації є наступні: 1) у комплексний міжгалузевий характер – реабілітаційно-лікувальні заходи охоплюють норми адміністративного, соціального та трудового права. Правове регулювання здійснюється як через профільні закони, так і через загальні норматив-

но-правові акти; 2) пріоритетність соціальної реабілітації постраждалих – законодавство закріплює особливий статус осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії рф (зокрема, УБД, ВПО, діти, особи з інвалідністю, звільнені з полону). Їм гарантовано першочергове надання медичної та психологічної допомоги, забезпечення протезування, адаптації та супроводу; 3) встановлення індивідуалізованих реабілітаційних планів та програм – передбачається індивідуальний підхід до надання допомоги, що забезпечує точне врахування фізичних, психологічних і соціальних наслідків отриманих травм; 4) першочерговість доступу до допоміжних засобів реабілітації – урядові постанови гарантують надання безоплатних допоміжних засобів реабілітації, включаючи протезно-ортопедичні вироби, зокрема виготовлені за новітніми технологіями, що має особливе значення для військовослужбовців та цивільних, які втратили кінцівки; 5) впровадження механізмів обліку шкоди і пошкодженого здоров'я – Система обліку інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам осіб внаслідок збройної агресії російської федерації проти України створює основу для ідентифікації обсягу необхідних реабілітаційних заходів, а також забезпечує можливість подальшого відшкодування та судового захисту.

Висновки. Отже, варто підсумувати, що аналіз правового регулювання порядку проведення реабілітаційно-лікувальних заходів для осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії російської федерації, засвідчує складність і багатовекторність цього правового механізму,

який охоплює широкий спектр галузей права. Сформована система нормативного забезпечення базується як на загальних законодавчих актах, так і на спеціальних правових конструкціях, що спрямовані на захист прав особливих категорій громадян, а саме учасників бойових дій, внутрішньо переміщених осіб, звільнених із полону, дітей, осіб з інвалідністю та інших.

Особливе значення має адаптація законодавства до умов повномасштабної війни, що прослідковується донині з 2022 року: нові закони та постанови уряду прямо адресують виклики, породжені агресією рф, закріплюючи першочерговий характер медичної допомоги, протезування, психологічної підтримки, соціального супроводу, реінтеграції, а також інклюзії постраждалих у мирне життя.

Водночас доцільно наголосити, що правове регулювання у цій сфері потребує подальшої оптимізації у таких напрямках: гармонізація норм між різними галузями законодавства; забезпечення єдиного підходу до термінології, зокрема щодо визначення категорій «постраждалих»; деталізація процедур надання допомоги в умовах воєнного стану; законодавче забезпечення стійкої міжвідомчої координації.

Тож, проведення реабілітаційно-лікувальних заходів в умовах збройної агресії рф функціонує в умовах масштабної гуманітарної кризи, що зумовлює потребу в гнучких, оперативно адаптованих механізмах правового впливу. Законодавець намагається вибудувати модель, що базується на цільовій підтримці, адресності, негайності втручання й індивідуалізації допо-

моги, проте в чинній нормативно-правовій базі простежуються ознаки фрагментарності і відсутності уніфікованих процедур, що ускладнює реалізацію права на реабілітацію в комплексному форматі. Розпо-рошеність й певна хаотичність між численними законами і підзаконни-ми актами зумовлює потребу щодо

систематизації та кодифікації зако-нодавства в цій сфері шляхом ро-зроблення і прийняття єдиного ком-плексного нормативно-правового акту, який би унормував ключові принципи, процедури, суб'єктний склад і гарантії надання реабіліта-ційної допомоги постраждалим вна-слідок воєнної агресії рф.

Список використаних джерел

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19.
2. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021 р. № 8. стор. 2. Ст. 59.
3. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 45. Ст. 425.
4. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 18. Стор. 5. Ст. 73.
5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Стор. 2. Ст. 1.
6. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист : Закон України від 24.03.1998 № 203/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 40. Ст. 249.
7. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей : Закон України від 26.01.2022 р. № 2010-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 14. Стор. 12. Ст. 32.
8. Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких зако-нодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат : Закон України від 08.10.2024 р. № 3999-IX. Відомості Верховної Ради України. 2025. № 10. Стор. 3. Ст. 24.
9. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 2. Стор. 44. Ст. 36.
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення до-поміжними засобами реабілітації осіб, постраждалих внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України : Закон України від 01.04.2022 р. № 2168-IX. Офіційний вісник України. 2022. № 32. Стор. 46. Ст. 1697.
11. Деякі питання забезпечення функціонування Системи обліку інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2025 р. № 450. Офіційний вісник України. 2025. № 39. Ст. 2636. код акта 131727/2025
12. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами

реабілітації) осіб, постраждалих внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 р. № 454. Офіційний вісник України. 2022. № 34. Стор. 30. Ст. 1852. код акта 111057/2022

13. Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 р. № 296. Офіційний вісник України. 2024 р. № 29. Стор. 43. Ст. 1870. Код акта 123801/2024.

14. Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані такі засоби, їх переліку : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 р. № 321. Офіційний вісник України. 2012 р. № 31. Стор. 163. Ст. 1146. Код акта 61341/2012.

15. Деякі питання протезування та ортезування виробами підвищеної функціональності за новітніми технологіями та технологіями виготовлення, які відсутні в Україні, та/або спеціальними виробами для занять спортом окремих категорій громадян, які втратили функціональні можливості кінцівки або кінцівок : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 518. Офіційний вісник України. 2014 р. № 82. Стор. 55. Ст. 2330. Код акта 74232/2014.

Sainetskyi Oleh, Doctor of Law
ORCID: 0009-0000-1142-6451

Legal regulation of the procedure for conducting rehabilitation and treatment measures for victims of the armed aggression of the russian federation

In the article a general theoretical description of the legal regulation of the procedure for carrying out rehabilitation and treatment measures for victims of the armed aggression of the russian federation is provided. It is substantiated that in the conditions of full-scale armed aggression of the russian federation, the number of persons who have suffered physical, mental and social losses, requiring rehabilitation assistance from the state, is increasing.

The importance of social protection of affected categories of persons is characterized, among which the central place is occupied by participants in hostilities, internally displaced persons, children who have suffered injuries as a result of hostilities, persons with disabilities, as well as those released from captivity. The specifics of the main regulatory legal acts that regulate legal relations in the specified area are identified and studied. The content and legal significance of such legislative acts are systematically studied. Particular attention is paid to the analysis of new resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which detail the procedure for providing rehabilitation aids, creating a system for recording damage, adapting persons who have returned from captivity, and conducting reintegration measures. A list of features of the legal regulation of the procedure for conducting rehabilitation and treatment measures for victims of the armed

aggression of the russian federation is formulated and the essence of each of them is outlined.

It is argued that the current social legislation remains to a certain extent dispersed, somewhat chaotic and not completely orderly, which significantly complicates the implementation of a comprehensive approach to conducting rehabilitation and treatment measures for victims of the armed aggression of the russian federation. The need to systematize the legal framework in this area is substantiated, in particular by developing a single codified act that would ensure the unification of procedures, transparency of interaction between subjects and the effectiveness of the implementation of the right to rehabilitation.

Keywords: *social protection, rehabilitation and treatment measures, victims, armed aggression, martial law, social security.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.15
УДК 342.95

*Салманова О. Ю.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри адміністративного
права та процесу навчально-наукового
інституту № 3 Харківського
національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-6376-1160*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНILI ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті наголошено на розвитку процесу діджиталізації, результатом якого є створення низки реєстрів, зокрема Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі. В такому контексті науковий інтерес становить нормативно-правова основа його функціонування, оскільки від її якості залежить правильність і ґрунтовність операційних процедур. Особливо враховуючи той факт, що з початку дії режиму воєнного стану в країні, кількість даних правопорушень тільки збільшується. Тому, метою статті стало проведення критичного аналізу законодавчих положень, які регламентують роботу Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, за для виявлення проблем і прогалин правового регулювання окресленої сфери та формування пропозицій щодо їх вирішення.

Метою створення та формування Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі є захист постраждалих осіб та зокрема дітей, запобігання повторним випадкам домашнього насильства, забезпечення здійснення передбачених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» заходів та обліку всіх випадків домашнього насильства, а також збір та аналіз інформації в наукових та статистичних цілях. Попри те, що на сьогодні Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі не функціонує, окремі приписи Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, затверджений постановою КМ України від 20.03.2019 № 234 суперечать загальній меті його створення. Незважаючи на значні зусилля держави щодо захисту постраждалих осіб та забезпечення належного виконання заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, в кінцевому випадку, з однієї сторони ми отримуємо страх перед базою даних, доступ до якої є у великої кількості користувачів, а з іншої сторони, «тавруємо клеймом кривдника» особу, яка вчинила домаш-

не насильство на досить значний період життя, тим самим не розглядаючи альтернативи для його виправлення.

Ключові слова: домашнє насильство, запобігання та протидія домашньому насильству, кривдник, постраждала особа, профілактика вчинення домашнього насильства, облік, державний реєстр, адміністративна процедура.

Постановка проблеми. Незважаючи на нестабільні політико-економічні умови в Україні, процес цифровізації набирає обертів, зокрема в сфері національної безпеки та правоохоронній сфері, де за останні роки створено низку інформаційних баз, серед яких: Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення [1], Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин [2], Державний реєстр санкцій [3], а також Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі (далі – ЄДР) [4]. Між тим, питання щодо функціонування таких баз даних часто залишається поза увагою науковців, переважно через суттєву кількість технічних питань їх роботи. Проте, варто підкреслити, що нормативно-правове забезпечення їх роботи, як основа для створення відповідного програмного забезпечення є не менш актуальним питанням, оскільки від його якості залежить правильність операційних процедур. Зазначене поширюється на ЄДР, особливо враховуючи той факт, що з початку дії в країні режиму воєнного стану кількість таких правопорушень тільки збільшується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створення та роботу державних реєстрів, як і їх нормативну основу, не можна вважати

однією з основних тем наукових досліджень, оскільки вони мають переважно епізодичний характер, наприклад: К. Б. Починок присвятила свою наукову працю історії розвитку та перспективам державних реєстрів в Україні [5]; О. О. Берназюк провів класифікацію національних електронних державних реєстрів [6], а В. О. Кібець розглядав Єдиний державний реєстр судових рішень як засіб доступу громадян до судових рішень [7]. Як вбачається з наведеного вище проблематика нормативно-правового забезпечення функціонування Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі не розкрита, а тому під час даного дослідження використовувались наукові здобутки О. С. Бондаренко та Я. В. Верещаки [8] та результати аналізу відповідних нормативно-правових актів.

Постановка завдання. Метою статті є полягає у здійсненні критичного аналізу законодавчих положень, які регламентують роботу ЄДР, за для виявлення проблем і прогалин правового регулювання окресленої сфери та формування пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Метою створення та формування ЄДР є захист постраждалих осіб та зокрема дітей, запобігання повторним випадкам домашнього насильства, забезпечення здійснення передбачених Законом України «Про

запобігання та протидію домашньому насильству» [9] заходів та обліку всіх випадків домашнього насильства, а також збір та аналіз інформації в наукових та статистичних цілях.

Порядок формування та накопичення інформації в ЄДР визначено спеціалізованим нормативно-правовим актом – Порядком формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМ України) від 20.03.2019 № 234. У вказаному нормативно-правовому акті закріплено строки зберігання персональних відомостей, як стосовно особи, яка вчинила домашнє насильство так і персональні дані про постраждалу особу, з подальшим їх знеособленням. Тож надалі доцільно більш детально розглянути строки зберігання таких даних.

Відповідно до абз. 1 п. 24 Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі затвердженого постановою КМ України від 20.03.2019 № 234 відомості про особу, яка повідомила про випадок домашнього насильства, зберігаються у ЄДР протягом одного року, а персональні дані про постраждалу особу, відповідно до абз. 2 цього ж пункту – протягом трьох років [4].

В переважній більшості випадків особа, яка повідомила про випадок домашнього насильства, та постраждала особа – це одна і та ж людина, проте в разі, якщо такою людиною буде стороння особа, яка,

наприклад, стала свідком вчинення домашнього насильства, інформація про те, що її персональні дані будуть перебувати протягом одного року в базі даних, доступ до якої мають значна кількість суб'єктів (Міністерство соціальної політики України, уповноважені працівники Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, а також працівники інших органів місцевого самоврядування, Національна поліція України, судді, органи прокуратури, органи з питань пробації, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; служба у справах дітей, «центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів соціально-психологічної допомоги, притулків для постраждалих осіб, центрів медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, центрів надання соціальних послуг у територіальних громадах, інших закладів, установ та організацій, які надають соціальні послуги постраждалим особам» [4]), може розцінюватись такою особою з негативної точки зору та може стати підставою неповідомлення особою про факт вчинення домашнього насильства, що б її персональні дані не потрапили до цієї бази.

Також, той факт, що персональні дані постраждалої особи будуть перебувати у ЄДР три роки, може зумовити тенденцію неповідомлення потерпілими про випадки вчинення домашнього насильства щодо них, адже попри інформаційні компанії та зусилля держави в протидії та запобіганні домашньому насильству, більшість постраждалих не охоче викривають своїх кривдників, особливо коли кривдник є

військовослужбовець або учасник бойових дій.

Як справедливо зауважують у своїй науковій роботі О. С. Бондаренко та Я.В. Верещака норми Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами [10] вказують на важливість та необхідність збору загальних, а не персональних даних, і тим паче не персональних даних постраждалих осіб та осіб, які стали очевидцями. Науковці стверджують, що може справді статися ситуація, коли постраждалі особи будуть замовчувати факти домашнього насильства і тому мета ЄДР, яка передбачає удосконалення допомоги постраждалим, не буде досягнута. Можливо саме тому парламентарі передбачили норму внесення відомостей про особу, яка повідомила про домашнє насильство, та відомостей про постраждалу особу за їхньої згодою [8, с. 302].

Персональні дані про кривдника зберігатимуться в ЄДР один рік у разі: 1) відсутності кримінального провадження у зв'язку з вчиненням домашнього насильства, насильства за ознакою статі чи інших форм насильства; 2) рішення суду про видачу обмежувального припису; 3) накладення адміністративного стягнення, вироку суду про визнання кривдника винним у вчиненні домашнього насильства, що набрав законної сили. В контексті викладеного норма про перебування особи у реєстрі у випадку відсутності кримінального провадження щодо неї протягом одного року вбачається необґрунтованою. Як і перебування особи у реєстрі у випадку порушення відносно неї кримінального про-

вадження, у зв'язку із вчиненням домашнього насильства чи насильства за ознакою статі на період розслідування, адже вина особи не доведена у судовому порядку. Дана норма грубо порушує презумпцію невинуватості, яка передбачена ст. 62 Конституції України, де закріплено, що «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [11].

Не зрозумілою для нас є також позиція про зберігання даних у ЄДР протягом трьох років відносно особи, щодо якої ухвалено рішення суду, яке набрало законної сили про застосування обмежувального припису, а також накладення адміністративного стягнення, адже попередня норма реєстру передбачала ті ж підстави та період перебування протягом одного року.

Десять років перебуватиме в базі реєстру кривдник, відносно якого було винесено вирок про визнання його винним у вчиненні домашнього насильства або насильства за ознакою статі, чи інших форм насильства з відбуванням покарання, після звільнення з місць позбавлення волі та такий же термін визначено для особи кривдника за вироком суду, якому присуджено покарання без його відбування. Така позиція виглядає неоднозначно в частині перебування кривдника, якого визнано винним за вироком суду, в ЄДР протягом десяти років. Відповідно до норм Кримінального кодексу України особи, що засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, а це злочин, за вчи-

нення якого передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років або довічне позбавлення волі, в разі невчинення нового злочину протягом восьми років визнаються такими, які не мають судимості [12]. Така норма, насамперед, зумовить стигматизацію щодо кривдника, а також знівелює завдання програми для кривдників, яка спрямована на зміну насильницької поведінки щодо партнера та формування у нього іншого, неагресивного та чуйного відношення щодо нього.

Викладене вище свідчить про необхідність внесення змін до п. 24 Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, затвердженого постановою КМУ від 20.03.2019 № 234, внаслідок чого його редакція може мати наступний вигляд:

«Персональні дані про постраждалу особу зберігаються в Реєстрі протягом одного року з дня вчинення насильства та в подальшому знеособлюються для використання в наукових та статистичних цілях відповідно до законодавства.

Персональні дані про кривдника зберігаються у реєстрі у разі:

- ухвалення рішення, що набрало законної сили, про застосування обмежувального припису або накладення адміністративного стягнення – протягом одного року з дня набрання законної чинності відповідним рішенням суду;

- винесення вироку суду, що набрав законної сили, про визнання кривдника винуватим у вчиненні домашнього насильства чи насильства за ознакою статі, або

інших форм насильства стосовно постраждалої особи – протягом трьох років. Після закінчення зазначеного строку дані кривдника знеособлюються для використання в наукових і статистичних цілях відповідно до законодавства.

Після закінчення строку зберігання у Реєстрі персональних даних такі дані підлягають видаленню в порядку, встановленому законодавством.

Видалення даних здійснюється реєстратором Реєстру, яким внесено такі дані, або іншим реєстратором Реєстру, уповноваженим вносити дані про випадки насильства, вчинені на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, шляхом їх знищення у формах первинного обліку (облікових картках)».

Висновки. Попри те, що на сьогодні ЄДР не функціонує, окремі приписи Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 № 234 суперечать загальній меті його створення. Незважаючи на значні зусилля держави щодо захисту постраждалих осіб та забезпечення належного виконання заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, у підсумку, з однієї сторони ми отримуємо страх перед базою даних, доступ до якої є у великої кількості користувачів, а з іншої сторони «тавуємо клеймом кривдника» особу, яка вчинила домашнє насильство на досить значний період життя, тим самим не розглядаючи альтернативи для його виправлення.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.02.2018 № 166 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18#Text> (дата звернення 19.06.2025).
2. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 29.08.2022 № 535 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-22#Text> (дата звернення 19.06.2025).
3. Про затвердження Положення про Державний реєстр санкцій: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.01.2024 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002525-24#Text> (дата звернення 19.06.2025).
4. Про затвердження Порядку формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2019 № 234 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 19.06.2025).
5. Починюк К. Б. Історія розвитку та перспективи державних реєстрів в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 5. Т. 21. С. 122–126.
6. Берназюк О. О. Класифікація електронних державних реєстрів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 141–144. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/32>.
7. Кібець В. О. Єдиний державний реєстр судових рішень як засіб доступу громадян до судових рішень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 122–124.
8. Бондаренко О. С., Верещака Я. В. Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі: оцінка ефективності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 301–303. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/78> (дата звернення 19.06.2025).
9. Про запобігання та протидію домашньому насильству: закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2229-19> (дата звернення 19.06.2025).
10. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення 19.06.2025).
11. Конституція України: закон України від 28.06.1999 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 19.06.2025).
12. Кримінальний кодекс України: кодекс України від 05.04.2001 №2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14> (дата звернення 19.06.2025).

Salmanova Olena, D.Sc (Law), Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, head of the department of administrative law and process of Educational and Research Institute No. 3 of Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-6376-1160

Digital Transformation of Accounting of Perpetrators of Domestic Violence: Current Problems and Ways to Solution Them

The article emphasizes the development of the digitalization process, which resulted in the creation of a number of registers, in particular the Unified State Register of Cases of Domestic Violence and Gender-Based Violence. In this context, the regulatory and legal basis of its functioning is of scientific interest, since the correctness and thoroughness of operational procedures depend on its quality. Especially considering the fact that since the beginning of the martial law regime in the country, the number of these offenses has only increased. Therefore, the aim of the article was to conduct a critical analysis of the legislative provisions that regulate the work of the Unified State Register of Cases of Domestic Violence and Gender-Based Violence, in order to identify problems and gaps in the legal regulation of the outlined area and formulate proposals for their resolution.

The purpose of creating and forming the Unified State Register of Cases of Domestic Violence and Gender-Based Violence is to protect victims, including children, prevent repeated cases of domestic violence, ensure the implementation of measures provided for by the Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Domestic Violence" and record all cases of domestic violence, as well as collect and analyze information for scientific and statistical purposes. Despite the fact that the Unified State Register of Cases of Domestic Violence and Gender-Based Violence is not currently functioning, certain provisions of the Procedure for the Formation, Maintenance and Access to the Unified State Register of Cases of Domestic Violence and Gender-Based Violence, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 20.03.2019 No. 234, contradict the general purpose of its creation. Despite the significant efforts of the state to protect victims and ensure proper implementation of measures in the field of preventing and combating domestic violence, in the end, on the one hand, we will have fear of a database that has access to a large number of users, and on the other hand, we will "brand as an abuser" a person who has committed domestic violence for a fairly significant period of his life, thereby not considering alternatives for its correction.

Keywords: *domestic violence, prevention and counteraction to domestic violence, perpetrator, victim, prevention of domestic violence, accounting, state register, administrative procedure.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.16
УДК 342.951:339.543(477)

*Селюков В. С.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної
діяльності навчально-наукового
інституту № 3 Харківського
національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-6690-6484*

ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ

У умовах збройного конфлікту діяльність державних органів, спрямована на забезпечення безпеки України, набуває особливого значення. Економічна безпека України є одним із ключових чинників забезпечення належної соціально-економічної стабільності в країні. З огляду на це, протидія контрабанді та недопущення порушень у сфері митної справи — усе це належить до компетенції Державної митної служби України. Слід зауважити, що питання превентивної діяльності Державної митної служби України наразі досліджено лише частково — переважно в контексті протидії або запобігання правопорушенням. Водночас превенція як одна з ключових ідей реформування правоохоронних органів, що триває, набуває вагомого значення в контексті формування основних завдань і функцій Державної митної служби України.

Аналіз літератури та національного законодавства дав змогу дійти висновку, що превентивну діяльність слід розглядати як сукупність (комплекс) заходів, спрямованих на зменшення або унеможливлення протиправних дій. З огляду на адміністративно-правовий статус Державної митної служби України можна стверджувати, що домінування контрольних повноважень у її діяльності можна трактувати як превентивну (запобіжну) функцію. Такий підхід здебільшого орієнтований на виявлення вже скоєних правопорушень, хоча ідея первісності державних органів полягає в реалізації політики, спрямованої на запобігання правопорушенням загалом.

Діяльність Державної митної служби України суттєво ускладнює стрімкий розвиток технологій, які змінюють способи та методи вчинення протиправних дій. Водночас слід пам'ятати, що прояви корупції й надалі залишаються одним із ключових ризиків у діяльності цього органу влади.

Окремо варто наголосити, що чинна нормативно-правова регламентація заходів протидії та запобігання порушенням у сфері митної справи, зокрема контрабанді, потребує розширення та деталізації. Адже негласний контроль за переміщенням товарів і контрольовані поставки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів не охоплюють увесь спектр

діяльності, яку мають здійснювати, зокрема, представники Державної митної служби України.

Ключові слова: Державна митна служба, протидія правопорушенням, превенція правопорушень, контрабанда, корупція.

Постановка проблеми. Контрабанда, як небезпечне явище для національної економіки, становить загрозу економічній стабільності України, сталому фінансовому благополуччю, а також розвитку міжнародних торговельних відносин держави. В умовах воєнного стану економічна безпека є надзвичайно важливою для забезпечення економічної стабільності, обороноздатності, соціальних гарантій та функціонування держави загалом. Попри досить високий рівень ефективності митного контролю, доцільно акцентувати увагу на діяльності, спрямованій насамперед не на виявлення порушень митного законодавства, а на їхню превенцію. З огляду на статистичні дані кількості зареєстрованих злочинів (контрабанда) за даними Генеральної прокуратури України можна говорити про їх систематичне зростання: у 2022 році – 60 зареєстрованих проваджень, у 2023 році – 100, у 2024 році – 115, а за 5 місяців 2025 року – 50 [1]. Хоча із зростанням кількості зареєстрованих злочинів символічно зростає і кількість справ, де вручено повідомлення про підозру: 26% у 2022 році, 34% у 2023 році, 38% у 2024 році, не варто говорити про більш ефективну діяльність.

Правовий режим воєнного стану спричинив внесення змін до законодавства у сфері митної справи, що стосується митного оформлення різних груп товарів, спрощення окремих процедур під час митного контролю та оформлення. Соціально-

економічна криза в країні сприяла збільшенню кількості випадків приховування від митного контролю товарів при переміщенні через митний кордон України.

Митний контроль, як сукупність заходів, що здійснюються з метою забезпечення додержання норм Митного кодексу України, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку [2], в першу чергу має здійснюватися шляхом недопущення і попередження вчинення протиправних дій. Тому питання діяльності Державної митної служби України (далі – Держмитслужба) в контексті запобігання та недопущення, попередження або превенції контрабанди в Україні є своєчасним та актуальним, а також підтвердженням того, що сучасні органи влади мають виступати в ролі сервісних, а не «каральних» органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання протидії контрабанді в Україні та закордоном досить широко досліджено у працях українських вчених. Ю. Оверченко та В. Тищук у своєму дослідженні акцентують увагу заходах протидії контрабанді, загальних підходах до використання міжнародного досвіду у цій сфері. В. В. Заяц та В. Й. Титор досліджують питання взаємодії митних та правоохоронних органів у боротьбі із контрабандою. К. М. Майстренко та І. А. Семенець-Орлова акцентують увагу на більш конкретних заходах протидії кон-

трабанди та корупції. В той час потреба більш узагальненого теоретичного підходу до визначення превентивних (попереджувальних) заходів у сфері боротьби із контрабандою саме органами Державної митної служби України є актуальною та своєчасною.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення нормативних та наукових позицій розуміння системи заходів, що здійснюються підрозділами Державної митної служби України у сфері превенції контрабанди та порушень митних правил.

Виклад основного матеріалу. Превентивна діяльність як юридичний та практичний термін досить широко використовується у діяльності правоохоронних органів. Варто відмітити, що наразі існує досить велика кількість визначень, однак усі вони в тій чи іншій мірі характеризують превентивну діяльність як комплекс заходів, що здійснюється уповноваженим органом з метою профілактики правопорушень, налагодження взаємодії з громадськістю, моніторинг та аналіз ситуації із станом злочинності або протиправних дій, недопущення скоєння правопорушень особами, які до цього схильні, а також діяльність спрямована на точкове зменшення окремих видів правопорушень [3]. Враховуючи це, вважатимемо превентивною діяльністю Державної митної служби України, комплекс заходів, що здійснюється в межах нормативно-визначених повноважень, кінцевою метою реалізації яких є зменшення кількості порушень митних правил, в тому числі порушень щодо розмитнення товарів під час переміщення через кордон України.

Державна митна служба України утворена відповідно до указу Президента України від 29.11.1996 «Про Державну митну службу України», відповідно до якого остання створена з метою вдосконалення організаційної структури митної системи, посилення митного контролю, боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, зміцнення виконавської дисципліни співробітників митної системи. Також визначено, що основними завданнями Держмитслужби є:

- захист економічних інтересів України, сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків;
- контроль за додержанням вимог митного законодавства України;
- використання засобів митного регулювання торговельно-економічних відносин з урахуванням пріоритетів розвитку економіки, створення сприятливих умов для участі України у міжнародному співробітництві;
- удосконалення митного контролю, митного оформлення і оподаткування товарів та інших предметів, що переміщуються через митний кордон України;
- здійснення за участю Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України (нині Міністерство економіки України) заходів щодо захисту інтересів споживачів товарів і додержання учасниками зовнішньоекономічних зв'язків державних інтересів на зовнішньому ринку;
- створення сприятливих умов для прискорення товарообігу та збільшення пасажиропотоку через митний кордон України;

– боротьба з контрабандою, здійснення заходів щодо запобігання порушенню митних правил [4].

У контексті нормативного визначення завдань Держмитслужби варто наголосити, що існують певні колізії, які можуть заважати ефективно реалізовувати мету діяльності цього органу. Адже нині чинний цитований вище указ Президента України «Про Державну митну службу України» оновлювався, однак завдання та назви міністерств не зазнали змін. В той же час більш детально правовий статус Держмитслужби регламентовано положенням про неї, яке затверджено Кабінетом Міністрів України у 2019 році, де зазначено мету функціонування органу – реалізація державної митної політики, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи.

Що цікаво, так це те, що положенням передбачено меншу кількість завдань Держмитслужби, серед яких:

1) забезпечення реалізації державної митної політики, зокрема забезпечення митної безпеки та захисту митних інтересів України і створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, збереження належного балансу між митним контролем і спрощенням законної торгівлі;

2) забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи, запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил;

3) внесення пропозицій щодо забезпечення формування державної

митної політики на розгляд Міністра фінансів [5].

Навіть попри наявні відмінності у формулюванні загальний висновок, що можна зробити – це спрямованість діяльності Держмитслужби на реалізації митної політики, тобто все, що пов'язано із митним контролем та митною справою, а також протидія, боротьба, недопущення порушень у цій сфері, і особливо протидія контрабанді.

Діяльність щодо протидії контрабанді є досить комплексною та не обмежується реалізацією виключно Держмитслужбою їх повноважень, адже так зване управління кордонами, а також протидія транснаціональній злочинності є компетентністю декількох правоохоронних органів, що свідчить, по-перше, про важливість цього напрямку роботи, по-друге про складність такої діяльності.

У дослідженні G. Basu аналізується складність управління кордонами в умовах, коли необхідно одночасно сприяти законній торгівлі та перешкоджати незаконному переміщенню товарів [6]. Автор звертає увагу на ключові виклики: фізичні особливості транспортування вантажів, обмеженість ресурсів правоохоронних органів та постійну здатність контрабандистів адаптуватися до заходів контролю, що змушує держави шукати нові тактики та стратегії протидії [7].

Тож, варто стверджувати, що адаптування правопорушників до змін порядку та форм контрольних та попереджувальних заходів здійснюється значно швидше та ефективніше. Це можна пояснити декількома факторами. По-перше, удосконалення діяльності правоохо-

ронних органів, в тому числі працівників Держмитслужби, формує потребу «удосконалюватися» і порушників, адже в іншому випадку реалізації протиправних заходів неможлива. По-друге, механізми та способи залучення нових технологій, шляхи реалізація нових методів протиправної поведінки здійснюється без попереднього узгодження з ким-небудь, а зміни в цих механізмах здійснюються з урахуванням потенційного розширення компетенції правоохоронних органів. Тобто, поки в системі правоохоронних органів здійснюється розширення повноважень або удосконалення методів діяльності, потенційні правопорушники використовують цей час для пристосування до актуальних, новим вимог. І як наслідок оновлення формату діяльності правоохоронних органів вже не відповідає вимогам сьогодення або видається не таким ефективним як на початку впровадження змін. Можемо говорити, що «бюрократизація» процесів удосконалення діяльності та змін у методах роботи не може актуально забезпечувати ефективність такої діяльності, що спрямована на протидію правопорушенням.

В той же час варто відзначити, що протидія контрабанді та корупції під час митного оформлення товарів потребує комплексних заходів, таких як підвищення кваліфікації працівників митних органів, впровадження новітніх технологій, ефективного моніторингу та аналізу митних операцій, розробки та впровадження спеціальних програм та механізмів контролю. Додатково до цього необхідно забезпечити підвищення етики та відповідальності працівників державної служби, а та-

кож вжити ефективних заходів для запобігання корупції та підкупу [8]. А тому, на нашу думку, аналітична діяльність та опрацювання ризиків, які можуть значно підвищити ефективність діяльності в тому числі Держмитслужби.

Досить змістовний та повний перелік схем (способів) контрабанди наведений у дослідженні З.Б. Живко, Т. М. Головач, Ю. З. Боруцької [9], які визначають сім узагальнених видів такого діяльності: «зеленка», «порожняки», схеми підчас переміщення товарів, «піджаки», «поштова контрабанда», недостовірне декларування, «майданчики». Серед наведених у довоєнний період ключове місце займає саме недостовірне декларування, як найпоширеніший спосіб порушення митних правил, а відтак і контрабанди. Тому можемо із впевненістю стверджувати, що прояви корупції в системі органів та підрозділів Державної митної служби України є одним із визначальних факторів поширення випадків контрабанди.

Превентивна діяльність Держмитслужби є комплексом заходів, що спрямовані на зменшення випадків вчинення порушень митних правил, а також інших порушень митної справи, в тому числі і контрабанди. Серед покладених на Держмитслужбу повноважень варто відмітити, що основний формат діяльності полягає у здійсненні контрольних заходів, що спрямовані на перевірку достовірності інформації, перевірку вчинення усіх передбачених законом дій під час перетину державного кордону, перевірку оформлення відповідних документів та дозволів, а також сплата мит. Поряд із цим можемо говорити, що по-

ложенням передбачено види діяльності спрямовані на попередження вчинення контрабанди, а саме: виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню контрабанди та інших правопорушень у сфері митної справи, вжиття заходів до їх усунення [5].

Отже, виявлення причин і умов як один із видів превентивної діяльності чітко визначено в положенні. Водночас варто наголосити, що ідеї та спрямованість усіх інших заходів, спрямованих на виконання покладених на Держмитслужбу завдань, мають підпорядковуватись загальній стратегічній меті – зменшенню загальної кількості порушень у сфері митної справи та контрабанди.

Аналіз попередньо наведеної інформації про способи вчинення контрабанди та інших порушень митного контролю, свідчить про те, що все ще наявні проблеми, які пов'язані із проявами корупції серед представників Держмитслужби. Враховуючи це, важливим напрямом реалізації превентивної діяльності у сфері протидії порушенням митного законодавства та контрабанди варто визначити ефективну антикорупційну діяльність. Такий вид діяльності безпосередньо реалізується Управлінням з питань запобігання та виявлення корупції Держмитслужби (далі – управління). Однак, аналіз положення про управління свідчить про те, що на нього безпосередньо покладені завдання щодо загальної антикорупційної діяльності, тобто роботи у форматі визначення корупційних ризиків, виявлення конфліктів інтересів, захист викривачів, розроблення, організація та проведення заходів щодо запобігання корупції [10]. Варто відзначити, що

досить змістовний нормативно визначений об'єм функцій цього управління можна характеризувати як не виключно як організаційну діяльність, а й як повноваження щодо безпосередньої реалізації протидії корупції у структурі Держмитслужби.

Важливо відмітити, що управління приймає участь в кадровій роботі, тобто забезпечує реалізацію процесу психофізіологічного опитування посадових осіб митних органів та кандидатів на заняття посад із застосування поліграфа. Це є одним із важливих, на нашу думку, способів впливу на дотримання законності в діяльності працівників митних органів. Важливо наголосити, що саме реалізації названого заходу є одним із важливих способів превенції протиправних дій, в тому числі порушень митних правил самими працівниками митних органів.

Одним із напрямів превентивної діяльності у світлі протидії контрабанді є встановлення жорстких критеріїв прийняття на роботу до митних органів та підвищення рівня їх оплати. Це може сприяти поверненню до митної служби професіоналів, які дотримуються принципів прозорості та чесності, та зменшенню ризику корупції [8]. Дану думку авторів підтверджує той факт, що порушення у сфері митної справи відбуваються в тому числі з вини або за ініціативи самих працівників митних органів, що виявляється в діях пов'язаних із корупцією. Тому реальна протидія корупції в лавах Державної митної служби України є не тільки фактором реалізації Державної антикорупційної програми, а й шляхом превенції порушенням митних правил та контрабанди.

Серед сучасних превентивних заходів, які реалізуються в будь-якій сфері варто виділити ризик-орієнтоване управління. У сфері здійснення митної справи управління ризиками пішло значно далі, до автоматизації процесів виявлення завчасно визначених ризикових дій або підозрілих операцій. Тому в цьому вимірі, можемо говорити про превенцію порушень.

Висновок. Превентивну діяльність варто розглядати як сукупність або комплекс заходів, що спрямовані на зменшення або унеможливлення здійснення будь-чого. Найчастіше мова йде про протиправні дії. З огляду на адміністративно-правовий статус Державної митної служби України, можемо відзначити, що переважання контрольних повноважень у своїй сукупності можна розцінювати як превентивну (за-

побіжну) діяльність. Такий спосіб в переважній більшості випадків спрямований на виявлення вже наявного правопорушення. Хоча ідея сервісності державних органів полягає у реалізації політики спрямованої на уникнення правопорушень в цілому.

Додатково варто наголосити, що наявна нормативно-правова регламентація заходів протидії та запобігання порушенням у митній справі, в тому числі контрабанди потребує розширення та деталізації, адже негласний контроль над переміщенням товарів та контролювані поставки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [2] не охоплюють усю можливу сферу діяльності, яка має реалізовуватися в тому числі представниками Державної митної служби України.

Список використаних джерел

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Головна - Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 23.06.2025).
2. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#top> (дата звернення: 23.06.2025).
3. Кіблик Д. В. Місце і роль підрозділів превентивної діяльності в системі органів Національної поліції. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 86: частина 3. С. 330–335 DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.50>
4. Про Державну митну службу України : Указ Президента України від 29.11.1996 № 1145/96 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96#Text> (дата звернення: 23.06.2025).
5. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 227 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#n209> (дата звернення: 23.06.2025).
6. Basu G. Combating illicit trade and transnational smuggling: key challenges for customs and border control agencies. *World Customs Journal*. 2014. № 8(2). С. 15–26. DOI: <https://doi.org/10.55596/001c.93062>

7. Оверченко Ю., Тишук В. Сучасні тенденції щодо протидії контрабанді товарів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 1, С. 134–139. URL: DOI:10.35774/app2025.01.134

8. Майстренко К. М., Семенець-Орлова І. А. Протидія контрабанді та корупції під час митного оформлення товарів як механізм формування національної безпеки. *Public management*. 2022. № 5 (33). С. 40–44. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-5\(33\)-5](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-5(33)-5)

9. Живко, З. Б., Головач Т. А., Боруцька Ю. З. Контрабанда та митна безпека: основні схеми контрабандних поставок. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2021. № 3 (63) С. 161–168.

10. Про затвердження Положення про Управління з питань запобігання та виявлення корупції Державної митної служби України : Наказ Державної митної служби України від 14.10.2024 № 1168 (зі змінами від 19.05.2025) URL: <https://customs.gov.ua/web/content/17928?unique=acc339dcda39ca904db671dde5be49fa8fe5dff&download=true> (дата звернення: 23.06.2025)

Seliukov Vadym, Associate Professor of the Department of Administrative Activities of Educational and Scientific Institute № 3 Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-6690-6484

Preventive activities of the State Customs Service of Ukraine to combat smuggling

In conditions of armed conflict, the activities of state bodies aimed at ensuring the security of Ukraine acquire important importance. The economic security of Ukraine is one of the main factors in ensuring proper socio-economic stability in the country. In view of this, combating smuggling, preventing violations in the field of customs affairs - all this is the competence of the State Customs Service of Ukraine. It is worth noting that the issue of preventive activities of the State Customs Service of Ukraine has been studied to date partially, exclusively in the context of combating or preventing violations. However, prevention, as one of the key ideas of the reform of law enforcement agencies, which is already underway, acquires important importance in the context of the focus of the main tasks and functions of the State Customs Service of Ukraine.

The analysis of the literature and national legislation made it possible to draw conclusions that preventive activities should be considered as a set or complex of measures aimed at reducing or preventing the commission of anything. Most often, we are talking about illegal actions. Given the administrative and legal status of the State Customs Service of Ukraine, we can note that the predominance of control powers in their entirety can be regarded as preventive (preventive) activity. This method in the vast majority of cases is aimed at identifying an already existing offense. Although the idea of serviceability of state bodies is to implement a policy aimed at avoiding offenses in general.

The activities of the State Customs Service of Ukraine significantly complicate the rapid technological update of methods and methods of committing illegal actions, but we should not forget that manifestations of corruption still remain one of the main risks in the activities of this authority.

Additionally, it is worth emphasizing that the existing regulatory framework for measures to combat and prevent violations in customs affairs, including smuggling, needs to be expanded and detailed, since covert control over the movement of goods and controlled supplies of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors do not cover the entire possible scope of activity, which should be implemented, including by representatives of the State Customs Service of Ukraine.

Keywords: *State Customs Service, combating offenses, prevention of offenses, smuggling, corruption.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.17
УДК 342.9:351.746(477)

Теремецький В. І.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач сектору проблем реалізації
господарського законодавства відділу
проблем модернізації господарського
права та законодавства Державної
установи «Інститут економіко-
правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної
академії наук України»
ORCID: 0000-0002-2667-5167

Марченко М. Ю.,
кандидат юридичних наук, директор
акціонерного товариства «Закритий
недиверсифікований венчурний
корпоративний інвестиційний
фонд «Джерело»
ORCID: 0009-0006-0078-8346

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИМІННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті досліджено систему суб'єктів адміністративно-правового забезпечення протимінної діяльності в Україні, яка в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації набула критичного значення для забезпечення національної безпеки, охорони життя громадян, збереження екологічної рівноваги та реалізації міжнародних зобов'язань.

Проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює діяльність державних органів влади (зокрема, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій), органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій та операторів протимінної діяльності. Визначено, що протимінна діяльність вимагає ефективної координації між різними суб'єктами, що здійснюють управлінські, технічні, гуманітарні й освітні функції.

У науковій роботі виокремлено ключові ознаки суб'єктів протимінної діяльності. Особливу увагу приділено проблемам фрагментарності законодавчого регулювання, нестачі наукового осмислення цієї сфери в адміністративному праві, відсутності єдиної моделі функціонування системи зазначених суб'єктів.

Обґрунтовано необхідність наукового супроводу формування інтегрованої політики у сфері протимінної безпеки, яка відповідає міжнародним стандартам і враховує динаміку збройного конфлікту. Зроблено внесок у

розвиток теорії адміністративного права та формування сучасного правового інструментарію у сфері забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: протимінна діяльність, адміністративне право, суб'єкти, національна безпека, розмінування, міжнародне співробітництво, гуманітарне право, екологічна безпека, нормативно-правове забезпечення, координація, система.

Постановка проблеми. Протимінна діяльність є одним із ключових елементів забезпечення національної безпеки як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях, особливо в умовах збройної агресії та триваючих бойових дій на території незалежної Української держави. Загроза, яку становлять вибухонебезпечні предмети, зокрема міни, нерозірвані боеприпаси та саморобні вибухові пристрої, поширюється далеко за межі зон активних бойових дій і охоплює деокуповані, прикордонні та навіть тиллові території. Такі обставини створюють серйозні ризики для життя і здоров'я цивільного населення, обмежують доступ до сільськогосподарських угідь, ускладнюють ведення економічної діяльності та стримують процеси післявоєнного відновлення країни.

У зв'язку з цим протимінна діяльність набуває не лише гуманітарного, а й стратегічного значення. Вона стає складовою системи національної безпеки, елементом виконання міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права, а також розглядається як важливий напрям реалізації державної політики у сфері надзвичайних ситуацій і національної оборони.

Незважаючи на зростаюче значення протимінної діяльності, система адміністративно-правового забезпечення цієї сфери правовідносин в Україні потребує ґрунтового

наукового осмислення. Однією з ключових проблем є відсутність комплексного підходу до визначення системи суб'єктів, які здійснюють або координують протимінні заходи. Встановлено, що до процесу протимінної діяльності залучені різні органи державної влади: Міністерство оборони України (далі – Міноборони), Державна служба з надзвичайних ситуацій України, Національна поліція України, а також органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання та міжнародні гуманітарні організації. Проте взаємодія між державними і недержавними суб'єктами, розподіл повноважень, а також питання юридичної відповідальності залишаються недостатньо врегульованими або фрагментарно визначеними у чинному законодавстві.

На практиці це призводить до дублювання функцій, неузгодженості дій, правової невизначеності у сфері управління та контролю, а іноді й до затримки у реалізації протимінних заходів. У зв'язку з цим постає об'єктивна потреба в чіткому визначенні та нормативному закріпленні системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення протимінної діяльності в Україні, а також у ґрунтовному аналізі їх правового статусу, повноважень, функціональних обов'язків і порядку взаємодії. Формування ефективної моделі такої системи сприятиме підвищенню результативності протимінної

діяльності, забезпеченню її прозорості, відповідності міжнародним стандартам і стане підґрунтям для розробки цілісної державної політики у сфері протимінної безпеки.

Водночас на тлі повномасштабної військової агресії Російської Федерації проти України питання протимінної безпеки набуло особливої актуальності. За оцінками фахівців, Україна стала однією з найбільш замінованих країн світу, що становить серйозну загрозу для цивільного населення, уповільнює процеси відновлення деокупованих територій та обмежує доступ до значних площ сільськогосподарських і промислових ресурсів.

За таких умов протимінна діяльність вимагає системного підходу, чіткого правового регулювання та ефективного функціонування системи залучених суб'єктів. Однак у сучасній українській правовій науці система суб'єктів адміністративно-правового забезпечення протимінної діяльності залишається недостатньо дослідженою. Це зумовлено кількома чинниками. По-перше, новизною проблематики в українському контексті, оскільки до 2014 року протимінна діяльність в Україні не мала системного характеру та не розглядалася як пріоритетний напрям державної політики у сфері безпеки. Внаслідок цього спостерігається істотний дефіцит наукових праць, присвячених аналізу адміністративно-правового механізму її забезпечення.

По-друге, слід відзначити фрагментарність нормативного регулювання. На сьогодні протимінна діяльність регулюється низкою різнорівневих нормативно-правових актів, що ускладнює побудову

цілісної правової моделі системи суб'єктів, залучених до цієї сфери.

По-третє, відсутній системний підхід у межах науки адміністративного права. Це можна пояснити тим, що у більшості наукових праць акцент робиться на загальних аспектах забезпечення безпеки чи на аналізі діяльності окремих органів (таких як Державна служба України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС), Міноборони, Національна гвардія України). Проте комплексне дослідження всієї системи суб'єктів, які взаємодіють у сфері протимінної діяльності, залишається поза межами наукової уваги.

По-четверте, швидка динаміка змін і ескалація воєнного конфлікту. Постійна еволюція загроз, оновлення законодавства та нормативно-правових процедур, зумовлені викликами повномасштабної війни, ускладнюють здійснення ґрунтовного наукового аналізу цієї проблематики в умовах постійної трансформації безпекового середовища в режимі реального часу.

Актуальність обраної теми полягає також у тому, що Україна потребує ефективної системи управління протимінною діяльністю, орієнтованої на координацію між різними органами державної влади та громадськими структурами. Водночас проблема замінованих територій є не лише гуманітарною, а й економічною та безпековою, що безпосередньо впливає на стратегію післявоєнного відновлення. Відповідно, наявність науково обґрунтованих моделей і пропозицій з удосконалення адміністративно-правового забезпечення може сприяти реформуванню законодавства, залученню міжнародної допомоги та

розвитку нових підходів до управління у кризових ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика протимінної діяльності в українській правовій науці лише починає формуватися як окремий самостійний напрям наукових досліджень. У центрі уваги вітчизняних вчених здебільшого перебувають загальні питання національної безпеки, захисту критичної інфраструктури, функціонування сектору безпеки і оборони, а також гуманітарні аспекти розмінування. Натомість система суб'єктів, які беруть участь у реалізації протимінної діяльності, зокрема з позиції адміністративного права, залишається недостатньо дослідженою.

Окремі аспекти діяльності таких органів, як ДСНС, Міноборони, Національна гвардія України, Національна поліція України, розглянуто у працях О. Бандурки, С. Гончаренка, І. Голосніченка, О. Остапенка, Т. Костюченко та інших авторів. У цих дослідженнях аналізується адміністративно-правовий статус окремих суб'єктів публічного адміністрування у сфері безпеки, однак питання їхньої скоординованої взаємодії в протимінній діяльності здебільшого залишаються поза науковим дискурсом.

На рівні міжгалузевого аналізу доцільно звернути увагу на наукові праці А. Гетьмана, О. Міхеєнка, Н. Нижник, в яких досліджуються проблеми правового забезпечення екологічної та техногенної безпеки. Ці аспекти мають дотичний зв'язок із протимінною діяльністю, проте не розкривають комплексного адміністративно-правового підходу до її регулювання. З позиції воєнних наук

окремі питання протимінної безпеки висвітлено у працях Б. Ворovichа, В. Коваля, М. Комісарова, О. Мацька.

Упродовж останніх років спостерігається зростання кількості досліджень, присвячених нормативному забезпеченню протимінної діяльності. Серед них варто виокремити напрацювання О. Ботнаренка, В. Вахлакової, П. Ляшенка, М. Плетньова, О. Трегуба та інших авторів. Водночас значну аналітичну цінність мають звіти та документи Генерального штабу Збройних сил України, ДСНС, Міністерства економіки України (як органу, відповідального за координацію гуманітарного розмінування), а також міжнародних партнерів – GICHD, UNDP, HALO Trust. Вони містять актуальні дані щодо масштабів мінної загрози, організації системи розмінування, методології картографування, пріоритетів дій тощо. Проте зазначені матеріали здебільшого мають прикладний або технічний, а не правовий чи теоретичний характер.

Узагальнюючи наведене, слід констатувати наявність суттєвого дефіциту комплексних наукових досліджень у сфері адміністративно-правового регулювання протимінної діяльності. До того ж більшість наукових публікацій зосереджена на висвітленні функціонування окремих державних органів, залучених до цієї діяльності, без системного аналізу механізмів їх взаємодії. У цьому контексті постає нагальна потреба в розробленні єдиної правової концепції формування, структурування та функціонування системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення протимінної діяльності в Україні.

Отже, обрана тематика є надзвичайно актуальною та перспективною, оскільки вимагає подальшого ґрунтового теоретичного осмислення з метою формування науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази та підвищення ефективності міжінституційної взаємодії між суб'єктами, залученими до протимінної діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення протимінної діяльності в Україні як засобу забезпечення національної безпеки, охорони життя громадян, збереження екологічної рівноваги та реалізації міжнародних зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. У сфері протимінної діяльності адміністративно-правові відносини виникають у зв'язку з необхідністю забезпечення безпеки населення, знешкодження вибухонебезпечних предметів, а також надання гуманітарної допомоги в постконфліктних регіонах. Ці відносини охоплюють взаємодію між різними державними органами, міжнародними організаціями та неурядовими структурами, які здійснюють відповідні заходи на територіях, що зазнали мінної небезпеки.

Метою таких правовідносин є забезпечення належної організації та ефективної реалізації комплексу протимінних заходів, що включають: проведення розмінування, інформування населення щодо мінної загрози, надання медичної допомоги та здійснення реабілітації постраждалих.

Сучасні програми гуманітарного розмінування в Україні мають

ґрунтуватися на комплексному підході, який передбачає не лише технічне знешкодження мін та інших вибухонебезпечних предметів, але й забезпечення психосоціальної підтримки та реінтеграції осіб, які постраждали внаслідок мінної небезпеки [1, с. 3].

Вважаємо за доцільне відзначити основні аспекти адміністративно-правових відносин у сфері протимінної діяльності, зокрема: визначення правового статусу суб'єктів, які беруть участь у протимінній діяльності (державних інституцій, міжнародних організацій, приватних компаній); визначення компетенції і повноважень органів державної влади та інших суб'єктів у сфері безпеки; організація та координація діяльності різних учасників процесу розмінування; здійснення нагляду і контролю за дотриманням норм безпеки та оцінка ефективності проведених заходів.

Отже, адміністративно-правові відносини у сфері протимінної діяльності охоплюють врегульовані нормами права управлінські, безпекові та гуманітарні відносини між органами державної влади та іншими суб'єктами.

Водночас протимінна діяльність має чимало особливостей, що визначають специфіку адміністративно-правових відносин у цій сфері. Зокрема, розмінування як складний і технічно небезпечний процес потребує дотримання спеціальних процедур, правил безпеки, технічних стандартів та ефективної організації виконання робіт.

По-перше, протимінна діяльність має технічну, гуманітарну та екологічну складову. Вона спрямована не лише на знешкодження вибу-

хонебезпечних предметів, а й на захист життя та здоров'я населення, відновлення критичної інфраструктури та покращення екологічного стану територій, постраждалих унаслідок збройного конфлікту. Мінна небезпека безпосередньо пов'язана з людськими жертвами, каліцтвами, довготривалими соціальними наслідками, а також значною шкодою, завданою довкіллю. Відповідно суб'єкти адміністративно-правового забезпечення протимінної діяльності здійснюють повноваження не лише у сфері безпеки, а й під час реалізації гуманітарних прав громадян, охорони здоров'я та відновлення екосистеми.

По-друге, враховуючи глобальність мінної загрози та її поширення в зонах конфлікту, протимінна діяльність часто потребує тісної співпраці між національними органами державної влади та міжнародними організаціями. В Україні цю діяльність координують як державні органи, так і міжнародні гуманітарні організації, зокрема Міжнародний комітет Червоного Хреста ООН, а також численні неурядові організації, що спеціалізуються на розмінуванні. Це забезпечує міжнародний нагляд, допомогу та фінансування, необхідні для ефективного знешкодження мін.

По-третє, протимінна діяльність передбачає наявність спеціального законодавства, яке забезпечує правову основу для організації розмінування, нагляду та контролю за діяльністю у цій сфері. Законодавство має враховувати технічні аспекти, безпеку роботи, а також гуманітарні і екологічні наслідки. У зв'язку з цим для протимінної діяльності важливими є міжнародні дого-

вори, зокрема Оттавська конвенція [2], а також внутрішні акти, такі як Закон України «Про протимінну діяльність» (далі – Закон № 2642-VIII) [3]. Цікавим фактом є те, що у березні 2025 року Польща і країни Балтії оголосили про вихід з Оттавської конвенції про заборону протипіхотних мін через погіршення безпекової ситуації в регіоні [4; 5]. Відповідно, станом на сьогодні парламенти вказаних країн вже прийняли рішення про вихід із цієї міжнародної угоди.

По-четверте, з огляду на високий рівень ризику для життя і здоров'я осіб, залучених до протимінної діяльності, питання дотримання вимог безпеки набуває першочергового значення. Органи державної влади зобов'язані дотримуватись встановлених стандартів і процедур, спрямованих на запобігання нещасним випадкам та забезпечення належної ефективності розмінування. Крім того, адміністративно-правові відносини у цій сфері мають передбачати чітке нормативне визначення відповідальності за порушення норм безпеки та екологічних стандартів.

Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 1 Закону № 2642-VIII протимінна діяльність розглядається як сукупність заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки та зниження соціального, економічного й екологічного впливу вибухонебезпечних предметів на життя і повсякденну діяльність населення [3].

У цілому, система протимінної діяльності охоплює цілі та принципи її реалізації, структурні елементи, об'єкти й суб'єкти, відповідні інституції, засоби забезпечення, а також функціональні та організаційні механізми [6, с. 191].

Водночас сьогодні особливої актуальності набувають основні завдання протимінної діяльності в Україні, визначені у ч. 1 ст. 3 Закону № 2642-VIII [3]. Серед них: зменшення ризиків підриву вибухонебезпечних предметів до рівня, безпечного для життя і здоров'я населення, що дозволить використовувати очищені території у господарських цілях; мінімізація та запобігання нещасним випадкам унаслідок несанкціонованого поводження з вибухонебезпечними предметами; зниження соціальної напруженості серед населення, яке проживає на забруднених або прилеглих до забруднених територій; збереження та відновлення унікальних екосистем у межах таких територій без необхідності залучення додаткових інвестицій.

Виконання заходів у сфері протимінної діяльності покладається на відповідні суб'єкти, до яких належать як державні органи (міністерства, центральні органи виконавчої влади тощо), так і підприємства, установи та організації різних форм власності, що діють у державному та приватному секторах економіки.

Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону № 2642-VIII суб'єктами протимінної діяльності визнаються: національний орган з питань протимінної діяльності, уповноважені органи виконавчої влади у цій сфері, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Центр протимінної діяльності та Центр гуманітарного розмінування, а також оператори протимінної діяльності [3]. Аналіз положень зазначеної норми свідчить про те, що вона не передбачає фізичну особу як окремого, самостійного суб'єкта протимінної діяльності.

Для виконання завдань у сфері протимінної діяльності відповідні суб'єкти здійснюють такі основні заходи: 1) інформування населення про небезпеку, пов'язану з вибухонебезпечними предметами, та проведення навчань з метою попередження відповідних ризиків; 2) здійснення розмінування, зокрема гуманітарного; 3) надання допомоги особам, які постраждали внаслідок контакту з вибухонебезпечними предметами, та проведення заходів з їх реабілітації; 4) знищення надлишкових, непридатних до використання або таких, що підлягають знищенню згідно з міжнародними зобов'язаннями, боєприпасів; 5) проведення агітаційно-просвітницької роботи, спрямованої на заборону використання протипіхотних мін [3].

На підставі аналізу положень Закону № 2642-VIII, правозастосовної практики та сучасних викликів у сфері забезпечення національної безпеки, під суб'єктами забезпечення протимінної діяльності слід розуміти сукупність державних та недержавних інституцій, уповноважених реалізовувати завдання та функції у межах національної системи протимінної діяльності, спрямованої на запобігання, мінімізацію й усунення загроз, пов'язаних із наявністю вибухонебезпечних предметів на території України.

До таких суб'єктів належать органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, оператори протимінної діяльності, спеціалізовані установи, центри розмінування, а також міжнародні гуманітарні організації, які діють у межах повноважень, визначених законодавством. Кожен із зазначених суб'єктів вико-

нує окремі, але взаємопов'язані функції, що забезпечують ефективність протимінної діяльності як комплексної безпекової політики держави. Ключовими напрямами цієї діяльності є: інформування населення про мінну небезпеку; проведення гуманітарного розмінування; надання допомоги постраждалим та здійснення заходів з їх реабілітації; знищення боєприпасів, що становлять загрозу або підлягають утилізації згідно з міжнародними зобов'язаннями; агітаційно-просвітницька діяльність щодо дотримання міжнародно-правових норм і стандартів у сфері заборони використання певних видів мінної зброї.

Усе вищезазначене дає підстави визначити протимінну діяльність у динамічному аспекті як інституціоналізований процес, що здійснюється суб'єктами публічного та приватного права в межах координаційного і функціонального механізму, який об'єднує заходи як державного управлінського, так і виконавчого (технічного) характеру.

Відповідно, суб'єкти адміністративно-правового забезпечення протимінної діяльності – це уповноважені державні органи та недержавні структури, які у взаємодії між собою реалізують комплекс заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків для життя і здоров'я населення, забезпечення екологічної безпеки, гуманітарного захисту, відновлення доступу до природних ресурсів, а також зменшення соціальної напруги в регіонах, забруднених вибухонебезпечними предметами.

На основі аналізу правового статусу та функціонального змісту діяльності органів і організацій, що здійснюють протимінні заходи,

можна виокремити низку ознак, які є визначальними для характеристики суб'єктів адміністративно-правового забезпечення протимінної діяльності:

1. *Наявність нормативно закріплених повноважень.* Відповідні суб'єкти уповноважені на здійснення протимінної діяльності на підставі законів, підзаконних нормативно-правових актів, міжнародно-правових документах або спеціального делегування окремих повноважень. Це забезпечує правову легітимність їх дій та визначає межі їх відповідальності.

2. *Інституційна різноманітність.* Суб'єкти можуть представляти як публічний сектор (центральні та місцеві органи влади, спеціалізовані установи), так і приватний (підприємства, установи, неурядові організації тощо). Така інституційна різноманітність суб'єктів обумовлюється необхідністю комплексного підходу до вирішення завдань у сфері протимінної діяльності, що вимагає залучення широкого спектра ресурсів, спеціалізованих знань, практичного досвіду та технічних можливостей для досягнення ефективних результатів.

3. *Функціональна взаємодія.* Важливою ознакою є функціональна взаємодія та координація дій між різними суб'єктами, що забезпечує комплексний підхід до зменшення ризиків, пов'язаних із наявністю вибухонебезпечних предметів на території України.

4. *Комплексність діяльності.* Діяльність зазначених суб'єктів має комплексний характер, охоплюючи весь цикл протимінної діяльності: від виявлення та ідентифікації вибухонебезпечних предметів – до їх

знешкодження, інформування населення, надання допомоги постраждалим, реабілітації, проведення просвітницьких заходів і виконання міжнародних зобов'язань щодо утилізації (знищення) заборонених боєприпасів.

5. Соціально-гуманітарна орієнтація. Протимінна діяльність спрямована на мінімізацію ризиків для життя і здоров'я населення, зменшення соціальної напруги в регіонах, забруднених вибухонебезпечними предметами, та забезпечення безпечного середовища для проживання.

6. Екологічна спрямованість. Ця ознака протимінної діяльності передбачає очищення територій від вибухонебезпечних предметів, відновлення екосистем і створення умов для безпечного природокористування.

7. Регламентованість адміністративно-правовими нормами. Функціонування таких суб'єктів здійснюється в межах адміністративно-правового регулювання, яке передбачає чітке визначення повноважень, механізмів взаємодії, а також засобів контролю, підзвітності та відповідальності.

Відповідно до ст. 23 Закону № 2642-VIII з метою ефективної координації зусиль міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також підприємств і організацій усіх форм власності (крім тих, що входять до сфери управління міністерств і центральних органів виконавчої влади), які залучаються до реалізації заходів у сфері протимінної діяльності, Кабінетом Міністрів України створено міжвідомчий координаційний орган

– Національний орган з питань протимінної діяльності.

Цей орган функціонує на засадах колегіальності під головуванням Міністра оборони України та відповідно до покладених на нього завдань забезпечує реалізацію низки ключових заходів, зокрема: вжиття заходів разом із центральними органами виконавчої влади щодо формування та реалізації державної політики у сфері протимінної діяльності; забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України у цій сфері; координація діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та операторів протимінної діяльності; організація розроблення та впровадження національних стандартів протимінної діяльності відповідно до міжнародних норм і стандартів, а також правил і процедур з управління операціями у цій сфері; надання рекомендацій щодо залучення операторів протимінної діяльності до відповідних заходів [3].

У сфері протимінної діяльності важливою є координація і взаємодія численних суб'єктів – державних органів, міжнародних та неурядових організацій. Усі ці органи й установи мають чітко визначені функції та повноваження, що дозволяє ефективно впроваджувати заходи з розмінування, боротьби з мінною небезпекою та надання допомоги постраждалим.

Відповідно до ст. 18 Закону України «Про національну безпеку України» Міністерство внутрішніх справ України (далі – МВС України) є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику в тому числі у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від

надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [7].

МВС України є відповідальним за протимінну діяльність на територіях, де відсутні активні бойові дії, але існує мінна загроза. Його основні завдання: ідентифікація та ліквідація мін на територіях, де не ведуться бойові дії, зокрема в постраждалих від конфлікту районах; проведення розмінування в умовах відновлення цивільної інфраструктури: доріг, житлових районів, об'єктів критичної інфраструктури; інформування населення про мінну небезпеку та проведення профілактичних заходів з метою запобігання нещасним випадкам.

Слід відзначити, що зазначений державний орган активно співпрацює з іншими організаціями, а також виконує роль наглядового органу для місцевих підрозділів, що займаються питаннями безпеки населення.

Міноборони є державним органом, який відповідає за виконання протимінної діяльності в умовах воєнних дій. Його діяльність зводиться до: знешкодження мін та боєприпасів на територіях, де ведуться бойові дії; планування та координація протимінних заходів в зоні конфлікту, забезпечення логістики для підрозділів, що займаються розмінуванням; використання військових частин та техніки для ліквідації мінної загрози, а також для очищення важкодоступних територій.

При Міноборони створено Координаційний центр з розмінування,

який є відповідальним за координацію дій усіх суб'єктів, що беруть участь у протимінній діяльності в Україні, включаючи державні органи, міжнародні організації та гуманітарні організації. Цей структурний підрозділ забезпечує організацію роботи між Міноборони, МВС України, ДСНС, а також іншими структурами для виконання робіт з розмінування; співпрацює з міжнародними організаціями, такими як Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, для забезпечення технічної та гуманітарної допомоги; проводить навчальні тренінги, забезпечуючи підготовку спеціалістів з розмінування, а також громадян, щодо мінної небезпеки та методів безпеки.

Загалом Міноборони співпрацює з іншими державними та міжнародними організаціями для забезпечення національної безпеки та ефективного знешкодження мін, особливо в районах, які знаходяться безпосередньо під контролем Збройних сил України.

ДСНС є центральним органом виконавчої влади, який відповідає за реалізацію заходів протимінної діяльності в постконфліктних зонах. Її основними функціями є: організація та проведення розмінування в постконфліктних регіонах, де відновлення цивільної інфраструктури є пріоритетом; надання допомоги постраждалим від мінних вибухів, включаючи евакуацію та надання медичної допомоги; підготовка та навчання персоналу для виконання робіт з розмінування в умовах підвищеного ризику.

ДСНС активно співпрацює з міжнародними гуманітарними організаціями та іншими державними

структурами для досягнення ефективних результатів у боротьбі з мінною небезпекою.

Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) здійснює важливу роль у наданні медичної допомоги особам, які постраждали від мінних вибухів. Основними завданнями цього органу є: надання екстреної медичної допомоги особам, які отримали травми внаслідок мінних вибухів; координація реабілітаційних програм для осіб, які стали інвалідами через мінні вибухи; підготовка медичних працівників для роботи в умовах мінної небезпеки, зокрема в постконфліктних районах. Міжнародні програми з надання медичної допомоги та реабілітації постраждалих активно підтримуються МОЗ України у співпраці з міжнародними організаціями.

Вирішення питань місцевого значення у сфері протимінної діяльності покладається, у межах наданих повноважень, на місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, а також – в умовах правового режиму воєнного стану – на військові адміністрації. Саме вони забезпечують належну координацію та організацію відповідних заходів на рівні територіальних громад, що є передумовою для відновлення життєдіяльності на забруднених вибухонебезпечними предметами територіях. До основних завдань зазначених органів належать: ідентифікація та оцінка ризиків, проведення просвітницької роботи серед населення щодо мінної небезпеки, а також налагодження взаємодії з вітчизняними та міжнародними структурами, які безпосередньо здійснюють гуманітарне розмінування.

На нашу думку, у продовження вище зазначеного, з метою реалізації заходів протимінної діяльності на місцевому рівні, саме військові адміністрації забезпечують належний рівень безпеки населення та створюють передумови для відновлення повноцінної життєдіяльності на територіях, що постраждали від мінної небезпеки.

Враховуючи тісний контакт та наближеність до територіальних громад в умовах воєнного стану, саме військові адміністрації здатні найшвидше реагувати на потенційні загрози та забезпечити взаємодію між усіма структурами, залученими до реалізації гуманітарного розмінування. Водночас, після завершення технічних заходів з очищення території від вибухонебезпечних предметів операторами протимінної діяльності, подальше забезпечення безпеки цієї території покладається на військові адміністрації або органи місцевого самоврядування. Це важливий етап, оскільки передача території після розмінування фіксується шляхом видачі відповідного сертифіката.

У контексті нашого дослідження, вважаємо за необхідне, звернути увагу на п.10 ч.1 ст.1 Закону № 2642-VIII, який визначає, що операторами протимінної діяльності визнаються уповноважені підрозділи центральних органів виконавчої влади, а також підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, включаючи міжнародні та іноземні, що беруть участь у здійсненні заходів у сфері протимінної діяльності [3]. Йдеться про суб'єктів, які спеціалізуються на проведенні фізичного очищення територій від мін, вибухонебезпечних

предметів та інших залишків бойових дій. Отже, у межах господарської діяльності до суб'єктів протимінної діяльності можуть належати організації будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, за умови виконання ними функцій оператора протимінної діяльності.

До зазначеного слід додати, що в Україні функціонують численні неурядові організації, які здійснюють діяльність з очищення територій від вибухонебезпечних предметів, а також надають консультативну допомогу та проводять просвітницьку роботу щодо мінної небезпеки. Зокрема, такі організації проводять інформаційні кампанії; надають консультації населенню щодо мінної небезпеки та методів самооборони; залучають міжнародну допомогу для проведення розмінування та впровадження новітніх технологій для знешкодження мін; взаємодіють з органами державної влади та міжнародними партнерами для покращення ситуації з безпекою та гуманітарною допомогою. Крім того, багато з таких організацій надають реабілітаційну допомогу особам, які стали жертвами мінних вибухів.

Однією з ключових складових успіху протимінної діяльності є ефективна взаємодія між суб'єктами адміністративно-правових відносин. Взаємодія між державними органами, міжнародними інституціями, неурядовими організаціями та приватними компаніями дозволяє забезпечити ефективне виконання завдань протимінної діяльності, а також взаємодопомогу для досягнення спільної мети – мінімізації мінної загрози.

В Україні існує чітка система координації між державними органами, які відповідають за протимінну діяльність. Оскільки розмінування включає різноманітні етапи і типи робіт (від військових до цивільних), важливо забезпечити правильну організацію і координацію між різними міністерствами і відомствами. Наприклад, Міноборони організовує розмінування на фронтових територіях, тоді як МВС України і ДСНС займаються розмінуванням на територіях, що не є зонами конфлікту, і надають допомогу цивільному населенню.

Ефективність протимінної діяльності в значній мірі залежить від правильної організації взаємодії між державними органами, міжнародними організаціями, неурядовими організаціями та приватними компаніями, що займаються розмінуванням. Також важливим аспектом є реалізація законодавчих ініціатив і застосування міжнародних стандартів у боротьбі з мінною небезпекою.

Одним із прикладів успішного застосування законодавства у сфері протимінної діяльності є активна участь міжнародних організацій у розмінуванні територій, зокрема в межах співпраці з Україною відповідно до міжнародних договорів та угод. Серед таких організацій слід відзначити навчальний і науково-дослідний інститут ООН (UNITAR), який надає експертну підтримку в сфері гуманітарного розмінування, зокрема через розробку навчальних програм, консультацій з імплементації міжнародних стандартів та підвищення інституційної спроможності держав-учасниць Оттавської конвенції.

Висновки. Протимінна діяльність в Україні є складною, багатоаспектною та суспільно значущою проблемою, яка поєднує технічні, адміністративно-правові, гуманітарні та екологічні складові в єдину систему заходів у сфері національної безпеки. У контексті збройної агресії Російської Федерації та рекордного рівня забруднення територій вибухонебезпечними предметами вона набуває пріоритетного значення як один із ключових напрямів державної політики у сфері безпеки національної безпеки. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що ефективність протимінної діяльності безпосередньо залежить від чіткого визначення системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення, належного розмежування їхніх повноважень, злагодженої взаємодії між державними, міжнародними та неурядовими структурами, а також наявності відповідної нормативно-правової бази, здатної реагувати на динамічні виклики безпекового середовища.

На сучасному етапі в Україні сформовано багаторівневу систему суб'єктів протимінної діяльності, яка охоплює як органи публічної влади (Міноборони, ДСНС, МВС України, МОЗ України, органи місцевого самоврядування), так і недержавні

структури – операторів розмінування, гуманітарні організації, неурядові фонди тощо. Проте актуальним залишається питання подолання фрагментарності законодавчого регулювання, удосконалення координаційних механізмів та створення єдиної моделі функціонування відповідних суб'єктів, що відповідає б міжнародним стандартам та потребам постконфліктного відновлення.

Особливе значення має забезпечення міжвідомчої координації та наукового супроводу нормативних реформ, спрямованих на підвищення ефективності протимінної діяльності. Саме системний підхід, орієнтований на дотримання прав людини, екологічну безпеку та гуманітарну відповідальність, має стати основою нової державної політики у цій сфері.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у розробленні уніфікованої концепції нормативно-правового регулювання протимінної діяльності в Україні, формалізації правового статусу операторів розмінування, удосконаленні механізмів міжінституційної взаємодії, а також у вивченні міжнародного досвіду імплементації стандартів гуманітарного розмінування в національні правові системи.

Список використаних джерел

1. Ляшенко П. А., Плетньов М. В., Вахлакова В. В. Техніко-економічні аспекти гуманітарного розмінування в умовах війни. *Академічні візії*. 2024. № 31. С. 2–13.
2. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення : міжнародний документ ООН від 18.09.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379
3. Про протимінну діяльність в Україні : Закон України від 06.12.2018. № 2642-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text>
4. Богданьок О. Литва офіційно вийшла з Конвенції про заборону касетних боєприпасів – LRT. Суспільне Мовлення : інтернет-видання. 06.05.2025. URL:

<https://suspilne.media/964265-litva-oficijno-vijsla-z-konvencii-pro-zaboronu-kasetnih-boepripasiv-lrt/>

5. Собенко Н. Польща і країни Балтії виходять із конвенції про протипіхотні міни. Суспільне Мовлення : інтернет-видання. 18.03.2025. URL: <https://suspilne.media/973229-polsa-i-krajini-baltii-vihodat-iz-konvencii-pro-protipihotni-mini/>

6. Ботнаренко О. М. Суб'єкти протимінної діяльності в Україні. *Південно-український правничий часопис*. 2024. № 3. С. 188–194.

7. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2469-19>

Teremetskyi Vladyslav, doctor in law, professor, head of Sector of problems of implementation of economic legislation of the Department of modernizing commercial law and law, State organization “V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine”

ORCID: 0000-0002-2667-5167

Marchenko Maksym, PhD in Law, Director of Dzherelo Closed-end Non-Diversified Venture Corporate Investment Fund

ORCID: 0009-0006-0078-8346

System of Entities of Administrative and Legal Guaranteeing of Mine Action in Ukraine

The article examines the system of entities responsible for administrative and legal support of mine action in Ukraine, which, in the context of full-scale armed aggression by the Russian Federation, has become critical for ensuring national security, protecting the lives of citizens, preserving ecological balance, and fulfilling international obligations.

The regulatory and legal framework governing the activities of state authorities (in particular, the Ministry of Defence of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs, and the State Emergency Service of Ukraine), local self-government bodies, international organisations, and mine action operators is analysed. It has been determined that mine action requires effective coordination between various entities performing managerial, technical, humanitarian, and educational functions.

The scientific work highlights the key characteristics of mine action actors. Particular attention is paid to the problems of fragmented legislative regulation, the lack of scientific understanding of this area in administrative law, and the absence of a unified model for the functioning of the system of these actors.

The necessity of scientific support for the formation of an integrated policy in the field of mine safety that meets international standards and takes into account the dynamics of armed conflict is substantiated. A contribution has been made to the development of administrative law theory and the formation of modern legal instruments in the field of national security.

Keywords: mine action, administrative law, entities, national security, demining, international cooperation, humanitarian law, environmental safety, regulatory and legal support, coordination, system.

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.18
УДК 342.951

*Циркуленко С. С.,
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2945-9099*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОВАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

В статті актуалізовано поняття, сутність та значення правоохоронної функції держави та її фундаментальної складової – правоохоронної діяльності, встановлено її співвідношення із близькою за змістом правозахисною діяльністю. Наголошено, що особливої актуальності вказане питання набуває в умовах воєнного стану. Зауважено, що феномен правоохоронної діяльності неможливо у повній мірі розкрити у відриві від таких взаємозалежних дефініцій як правоохоронна функція держави та правоохоронні органи.

Встановлено, що особливістю правоохоронної функції держави є наявність внутрішнього та зовнішнього напрямів її реалізації, що відбивається в охороні конституційного ладу, забезпеченні охорони законності і правопорядку, прав і свобод громадян, власності, природних ресурсів та навколишнього природного середовища, боротьбі зі злочинами та іншими правопорушеннями, їх своєчасній профілактиці, діяльності спеціальних уповноважених нею органів щодо профілактики та недопущення порушень норм міжнародного права тощо.

Підкреслено, що правоохоронна діяльність – це такий вид державної діяльності, який реалізується з метою охорони права спеціально уповноваженими державними органами шляхом застосування юридичних заходів впливу із суворим дотриманням установленого законом порядку.

Констатовано, що правоохоронна та правозахисна діяльність вбачаються вкрай схожими за змістом і значенням, але є і принципові відмінності, які полягають у тому, що здійснення правоохоронної діяльності вимагає застосування відповідних примусових заходів, а тому вона може реалізовуватись лише органами публічної влади. В свою чергу правозахисна діяльність не вимагає спеціального організаційно-державного механізму, а тому може реалізовуватись, у тому числі, і недержавними організаціями.

Ключові слова: держава, правоохоронна діяльність, правоохоронна функція, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. У сучасних умовах функціонування держави та її системоутворюючих елементів сфера охорони та захисту права на сьогоднішній день знахо-

диться у режимі постійної трансформаційної динаміки та удосконалення, що відбивається у конкретних векторах реалізації відповідної політики держави.

Україна стоїть на власному шляху розбудови правопорядку, необхідність зміни якого є об'єктивною дійсністю сьогодення та обумовлюється інтересами держави та суспільства. Правопорядок вбачається невід'ємним елементом їх розвитку, оскільки його забезпечення має відбуватися в межах законності. Підтримання правопорядку вкладається у рамки перманентного процесу додержання, виконання, використання і застосування норм права учасниками правових відносин, що накладає на останніх особливу відповідальність. Для уповноважених на це органів правопорядку уже сам по собі становить вищий рівень необхідності [1, с. 18].

Усвідомлення проблеми регулювання та забезпечення правоохоронної діяльності обумовлює розробку нової, якісної та ефективної моделі організації та діяльності правоохоронних органів. Водночас ефективно здійснення державою своїх функцій в умовах відсічі збройної агресії та правового режиму воєнного стану хоча і не унеможливує, але накладає специфічні риси та значно ускладнює вирішення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених – адміністративістів, які розробляли окреслену тематику, окремо треба виділити доробки О. І. Безпалової, С. М. Гусарова, Й. І. Горінецького, А. Т. Комзюка, І. В. Кріцака О. Ю. Салманової, С. С. Шоптенко тощо.

Постановка завдання. На основі науково-теоретичних узагальнень дослідити базові аспекти сутності правоохоронної діяльності, окреслити систему суб'єктів правоохоронної діяльності, встановити

поняття та особливості правозахисної діяльності та проаналізувати інституціональне співвідношення вказаних вище видів державної діяльності.

Виклад основного матеріалу.

Детермінуючи правоохоронну діяльність як один із найважливіших напрямів діяльності держави, як в умовах мирного часу, так і в умовах війни, слід підкреслити, що від якості роботи правоохоронних органів в ситуації правового режиму воєнного стану залежить рівень не лише суспільного і громадського порядку, а й обороноздатності, внутрішньої і національної безпеки України. Основними об'єктами уваги правоохоронних органів в умовах ведення війни є такі внутрішні загрози, як: а) криміналізація суспільства; б) воєнні злочини (порушення законів і звичаїв ведення війни); в) тероризм; г) військові злочини; д) злочини проти основ національної безпеки; е) порушення правопорядку та ін. Отже, військова агресія російської федерації проти нашої держави та запровадження в Україні правового режиму воєнного стану обумовили потребу в розширенні змісту, форм і напрямів правоохоронної діяльності, зокрема, у контексті нових викликів у сфері забезпечення захисту та безпеки держави Україна, а також прав і свобод людини і громадянина [2].

Слід зауважити, що феномен правоохоронної діяльності неможливо у повній мірі розкрити у відриві від таких взаємозалежних дефініцій як правоохоронна функція держави та правоохоронні органи. Підкреслимо, що вказаний вище тріумвірат правових категорій є досить розробленим у вітчизняній науковій площині.

Фундаментальною базою досліджень вчених у вказаній сфері слугує аксіома про те, що правоохоронна функція держави та діяльність правоохоронних органів завжди спирається на положення Конституції України, де міститься найважливіший постулат функціонування правової демократичної держави – принцип верховенства права, а також наголошено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її державної, економічної і інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави [3, с. 9].

Слід звернути увагу на позицію О. І. Безпалової, яка зазначає, що найбільш поширеними є визначення функцій держави як основних напрямків та видів її діяльності, що обумовлені її завданнями та цілями, які виражають її сутність і соціальне призначення в галузі управління справами суспільства тощо [4, с. 13]. Необхідність існування будь-якої функції держави зумовлюється наявністю конкретного об'єкта, тобто специфічної групи суспільних відносин, з метою впорядкування яких має здійснюватися цілеспрямований вплив держави. Що стосується правоохоронної функції держави, то, безумовно, її об'єктом є правоохоронна сфера, метою реалізації функції є належний рівень правопорядку.

В свою чергу І. В. Кріцак зауважує, що правоохоронна функція держави – це комплексний напрям діяльності держави, який об'єднує низку заходів (у тому числі примусових), оснований на принципах справедливості та ефективності, спрямованих на безконфліктну реалізацію

прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, забезпечення соціальної злагоди, недопущення індивідуальних, колективних та масових порушень законності і правопорядку [5].

У той же час на думку Й. І. Горінецького правоохоронна функція сучасної держави становить самостійний і пріоритетний напрям державної політики, який, за допомогою юридичних засобів, здійснюється для досягнення такого соціального ефекту як захист права загалом, основ конституційного ладу, в тому числі прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина та інших об'єктів зміцнення законності і правопорядку, і одночасно виступає правовою формою досягнення інших цілей суспільства і держави [6, с. 16].

Правоохоронна функція держави має два напрями: внутрішній та зовнішній. Зміст внутрішньої правоохоронної функції держави полягає в охороні конституційного ладу, забезпеченні охорони законності і правопорядку, прав і свобод громадян, власності, природних ресурсів та навколишнього природного середовища, боротьбі зі злочинами та іншими правопорушеннями, їх своєчасній профілактиці тощо. Призначення ж зовнішньої відбивається в діяльності спеціальних уповноважених нею органів щодо профілактики та недопущення порушень норм міжнародного права, а також у забезпеченні і захисті прав людини та громадянина на міжнародній арені, участі в діяльності різноманітних міжнародних правоохоронних та правозахисних організацій, протидії скоєнню транснаціональних злочинів тощо [4, с. 29].

В свою чергу П. Онопенко до внутрішніх правоохоронних функцій відносить функцію охорони прав та свобод особи та функцію забезпечення правопорядку (яка, у свою чергу, диференціюється на функцію боротьби з корупцією, функцію боротьби з організованою злочинністю, функцію боротьби з тероризмом); до зовнішніх – участь України в охороні прав і свобод особи на міжнародній арені; участь України у підтримці міжнародного правопорядку [7].

Підсумовуючи викладене зауважимо, що правоохоронна функція держави об'єктивно є одним із найважливіших напрямів державної діяльності, основне призначення якого, полягає у дотриманні ключового конституційного принципу – верховенства права, а також охороні і забезпеченні прав і свобод людини, захисту суверенітету і територіальної цілісності України, забезпеченні її державної, економічної та інформаційної безпеки тощо.

З огляду на вказане логічним виглядає висновок про те, що основним фундаментом правоохоронної функції держави є її правоохоронна діяльність, сутність якої полягає в тому, що держава: 1) створює з цією метою спеціальні правоохоронні органи; 2) покладає на них завдання у сфері контролю за дотриманням правових норм; 3) наділяє їх відповідними повноваженнями для виконання покладених на них завдань.

Слід погодитись з позицією С. М. Гусарова, О. Ю. Салманової та А. Т. Комзюка, які зазначають, що згаданий вид державної діяльності містить у собі перелік специфічних ознак, які відрізняють цей вид дер-

жавної діяльності від інших. Зокрема вчені зазначають, що:

а) правоохоронна діяльність може здійснюватися не у будь-який спосіб, а лише за допомогою застосування юридичних заходів впливу. До них належать заходи державного примусу – попередження і припинення правопорушень та притягнення до відповідальності за їх вчинення;

б) юридичні заходи впливу, що застосовуються під час здійснення правоохоронної діяльності, мають суворо відповідати закону чи іншим правовим нормам – лише уповноважені органи можуть допускати застосування конкретного заходу впливу і чітко визначати його зміст.

в) характерним для правоохоронної діяльності є і те, що вона реалізується у встановленому законом порядку та з дотриманням певних процедур. В усіх випадках ухвалення рішень про застосування чи незастосування юридичних заходів впливу законом передбачено конкретні правила, які підлягають неухильному дотриманню.

г) здійснення правоохоронної діяльності покладається насамперед на спеціально створені державні органи. Ці органи комплектуються відповідним чином підготовленими фахівцями в різних галузях. У їх розпорядження надаються необхідні матеріально-технічні засоби, а їх організація і діяльність детально й усебічно регламентуються в законодавчому порядку. Усе це в сукупності спрямовано на забезпечення оперативності, обґрунтованості, законності і справедливості вжитих такими органами заходів для охорони права [1, с. 67].

Підсумовуючи викладене слід констатувати, що правоохоронна діяльність – це такий вид державної діяльності, який реалізується з метою охорони права спеціально уповноваженими державними органами шляхом застосування юридичних заходів впливу із суворим дотриманням установленого законом порядку.

Зауважимо, що основними завданнями правоохоронної діяльності доцільно вважати охорону закріпленого Конституцією України суспільного ладу, економічної і політичної системи держави, прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадських об'єднань, а отже, зміцнення законності та правопорядку в державі. Особливе місце серед головних завдань правоохоронної діяльності посідає захист прав і свобод людини, її життя, здоров'я, честі, гідності та майна.

Аналізуючи наведені вище ознаки правоохоронної діяльності слід відзначити, що ключовою з них вбачається здійснення такої діяльності спеціальними суб'єктами – правоохоронними органами, створення та функціонування яких обумовлюється багатозадачністю вказаного виду державної діяльності, що акумулює у собі значний спектр функцій та конкретних напрямків, кожен з яких має свої специфічні завдання і реалізується власними методами, які притаманні кожному суб'єкту правоохоронної діяльності окремо.

Підкреслимо, що тема правоохоронних органів є досить розробленою серед вчених – юристів, зокрема, значна кількість наукових досліджень присвячена аналізу основних засад їх функціонування, встановленню системи та особливо-

стей реалізацій повноважень тощо. Наведемо декілька з них, які дисертант вважає найбільш змістовними.

Заслугує на увагу позиція А. Фаріон-Мельник, яка аналізує антагоністичні думки з визначення поняття, що розглядається. З одного боку вона перераховує дослідження, де пропонується вважати правоохоронними органами усі державні органи та громадські організації, що хоча б в деякій мірі наділені правоохоронними функціями. У той же час їм протиставляються наукові роботи, де зазначається, що від правоохоронних органів необхідно відрізняти інші державні органи, які виконують деякі правоохоронні функції, пов'язані з охороною права лише принагідно – паралельно зі здійсненням своїх основних (не правоохоронних) завдань [8; 3, с. 11].

На думку дисертанта, у вказаному ракурсі вираженою вбачається позиція Р. Тевліна, де вчений пропонує цю дефініцію аналізувати з широкого та вузького векторів. У вузькому сенсі автор пропонує розглядати державні органи (органи юстиції, суду, прокуратури, внутрішніх справ, безпеки), спеціально створені для боротьби зі злочинністю, і яким для досягнення цієї мети надані повноваження із застосування передбачених законом заходів примусу і перевиховання щодо правопорушників. Правоохоронними органами у широкому сенсі вчений пропонує вважати всі інші державні органи (спеціальні державні інспекції, контролюючі органи, громадські організації, що беруть участь у правоохоронній діяльності, які наділені певними повноваженнями в галузі контролю за додержанням законності і правопорядку [9].

У той же час найбільш виваженою та такою, що у повній мірі відбиває сутність та призначення окреслених державних інституцій, дисертант вважає дефініцію, яку надають С. М. Гусаров, С. Ю. Салманова та А. Т. Комзюк, зазначаючи, що правоохоронні органи – це існуючі в суспільстві й державі установи й організації, що здійснюють правозастосовну та правоохоронну функції, основне завдання яких полягає в забезпеченні законності, захисті прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями [1, с. 69].

Стосовно системи правоохоронних органів слід констатувати, що на сьогоднішній день офіційна законодавчо регламентована їх класифікація відсутня. Є лише згадка про них у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року, у якому закріплено їх перелік: органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [10].

З огляду на вказаний вище факт недивним є велика кількість наукових спорів вчених – адміністративістів, які намагались так чи інакше згрупувати та класифікувати весь масив тих органів, які прямо чи опосередковано дотичні до реалізації

правоохоронної діяльності держави.

З цього приводу С.С. Шоптенко зауважує, що система правоохоронних органів – це порівняно самостійна підсистема інституціональної побудови правоохоронної системи, яку становить цілісна, ієрархічна, структурована сукупність взаємозумовлених і взаємодіючих правоохоронних органів, сформована за функціональним критерієм для спільного фахового здійснення правоохоронної діяльності. Крім функціонального критерію, цю систему об'єднує і спільна мета, яка полягає в тому, що всі правоохоронні органи діють заради забезпечення законності та правопорядку в підвідомчій їм сфері, охорони прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань [11].

Зі свого боку К. Ю. Мельник суб'єкти правоохоронної діяльності пропонує класифікувати за наступною схемою : 1) власне правоохоронні органи (суди, прокуратура, органи та підрозділи Національної поліції, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України тощо); 2) органи (підрозділи) та посадові особи, однією з цілей функціонування яких є захист прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань (Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Державна лісова охорона, Державна екологічна інспекція України, капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні, тощо); 3) органи та організації, які сприяють правоохороні

(адвокатура, нотаріат, приватні детективні й охоронні служби, недержавні органи охорони громадського порядку) [12]. З приводу позиції вказаного вченого зауважимо, що перераховані вище державні інституції всі є суб'єктами правоохоронної діяльності, у той же час не всі вони можуть вважатися правоохоронними органами.

Враховуючи вказані вище наукові роздуми вчених, дисертант пропонує органи, що аналізуються, згрупувати із диференціацією на безпосередньо правоохоронні органи та органи, які паралельно із виконанням основних завдань, реалізують ще і правоохоронні функції: органи суду, правоохоронні органи та правозахисні організації. Такий розподіл цікавий ще і тим, що потребує встановлення співвідношення між діяльністю правоохоронних органів та правозахисних організацій.

В означеній призмі погодимось із С. М. Гусаровим, О. Ю. Салмановою та А. Т. Комзюком, які правозахисну діяльність характеризують як примусову правову, організаційну, матеріально-правову, процесуальну та/або іншу діяльність органів державної влади, правоохоронних органів, громадських об'єднань, посадових осіб і публічних службовців, а також громадян та інших фізичних осіб, яка здійснюється законними засобами з метою підтвердження або відновлення оскарженого чи порушеного права людини [1, с. 78]. Фактично це визначення впливає з розуміння права на захист як самостійного, універсального конституційного права людини. Вчені зазначають, що правозахисна діяльність має деякі спільні ознаки з правоохоронною діяльністю, але відрізняється як за

предметом, так і за суб'єктами її здійснення [1, с. 79].

До прикладу, адвокати мають право реалізовувати правовстановлювальні або правозабезпечувальні дії. Достатньо об'ємними є повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. У той же час предмет правозахисної діяльності є більш звуженим, ніж у правоохоронної діяльності, оскільки має відношення тільки до надання правової допомоги юридичним особам, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства та захисту фізичних осіб від обвинувачення [13].

Правозахисна діяльність державних і недержавних органів розшаровується на декілька критеріїв, які обумовлюються необхідністю роз'яснення громадянам їх прав та обов'язків, що прямо закріплено у Конституції України, зокрема у ст. 57 (право знати свої права й обов'язки) та у ст. 59 (право на юридичну допомогу). Державним органом, який має сприяти розвитку юридичних послуг із метою реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб, надання їм платних послуг правового й технічного характеру, є Міністерство юстиції України та його органи на місцях. До органів юстиції належать органи виконавчої служби, органи реєстрації актів цивільного стану, органи державної реєстрації нормативно-правових актів та громадських об'єднань, а також нотаріат [1, с. 80].

Що стосується правозахисних організацій то це, у більшості випадків, громадські неурядові організації, головним призначенням яких є захист прав і свобод людини та грома-

дянина. Характеристика функціонування вказаних установ дає підстави стверджувати, що вони покликані здійснювати профілактичну, захисну, ресоціалізаційну, правороз'яснювальну, аналітичну та/або методичну, інформаційну, нормотворчу (частково) та координаційну функції.

Висновки. Підсумовуючи наведене необхідно констатувати, що правоохоронна та правозахисна діяльність вбачаються вкрай схожими за змістом і значенням, але є і принципові відмінності, які поляга-

ють у тому, що: 1) державні правоохоронні органи не можуть бути правозахисними, оскільки їх основне призначення полягає у охороні права в його об'єктивному розумінні; 2) здійснення правоохоронної діяльності вимагає застосування відповідних примусових заходів, а тому вона може реалізовуватись лише органами публічної влади. В свою чергу правозахисна діяльність не вимагає спеціального організаційно-державного механізму, а тому може реалізовуватися, у тому числі, і недержавними організаціями.

Список використаних джерел

1. Судові, правоохоронні, контрольно-наглядові та правозахисні органи України : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. М. Гусарова ; [С. М. Гусаров, О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк та ін.]. 2 –ге вид., випр. й допов. Харків: Право, 2024. 448 с.
2. Ручек, О., Волуйко, О., Вакаров, В. (2024). Правоохоронна діяльність в умовах правового режиму воєнного стану в Україні: особливості реалізації. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України*, (1), С. 43–51. <https://doi.org/10.59226/2786-6920.1.2024.43-51>
3. Гусаров С. М., Лісойван Я. М. Організаційно-правові засади діяльності Державного бюро розслідувань у системі правоохоронних органів України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. №2 (97). С. 142–151.
4. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. 544 с.
5. Кріцак І. В. Правоохоронна функція держави та її вплив на формування функції надання послуг населенню органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2009. № 3. С. 365–372.
6. Горінецький Й. І. Правоохоронна функція держав Центральної Європи: теоретичні і практичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. К., 2005. 20 с.
7. Онопенко П. В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація: автореф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2005. 19 с.
8. Фаріон-Мельник А. Правоохоронні органи: питання термінології. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 2. С. 65–70.
9. Тевлін Р. Про поняття «правоохоронні органи» у широкому та вузькому розумінні. *Вітчизняне право*. 1995. № 7. С. 51–54.
10. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 р. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>

11. Шоптенко С. С. Система правоохоронних органів України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017№ (3). С. 150–155.

12. Мельник К.Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія. Х. : Харківськ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. 360 с.

13. Основи держави і права України : підручник / В. Л. Ортинський, В. К. Гришук, М. А. Мацько та ін. Київ : Знання, 2008. 583 с.

Circuleinko Serhii, Postgraduate Student of Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-2945-9099

The concept and features of law enforcement activity and its correlation with human rights protection activity

The article actualizes the concept, essence, and significance of the state's law enforcement function and its fundamental component — law enforcement activity. The correlation between law enforcement activity and the closely related concept of human rights protection activity is examined. It is emphasized that this issue becomes particularly relevant under conditions of martial law.

It is noted that the phenomenon of law enforcement activity cannot be fully revealed without considering such interrelated definitions as the law enforcement function of the state and law enforcement agencies. It is established that a key feature of the law enforcement function is the presence of both internal and external dimensions of its implementation. These are reflected in the protection of the constitutional order, the maintenance of legality and public order, the protection of citizens' rights and freedoms, property, natural resources and the environment, the fight against crimes and other offenses, their timely prevention, as well as the activities of specially authorized state bodies in preventing violations of international law.

It is emphasized that law enforcement activity is a specific type of state activity aimed at protecting the law, carried out by specially authorized state bodies through the application of legal measures of influence in strict accordance with the procedure established by law.

It is stated that although law enforcement and human rights protection activities are similar in content and significance, there are fundamental differences. Law enforcement requires the application of coercive measures and, therefore, can be carried out only by public authorities. In contrast, human rights protection does not require a special state-organizational mechanism and can also be carried out by non-governmental organizations.

Keywords: *state, law enforcement activity, law enforcement function, law enforcement agencies.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.19
УДК 343.8

Колб О. Г.,
*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, професор
кафедри кримінального права та
процесу Державного податкового
університету
ORCID: 0000-0003-1792-4739*

Ілінський О. В.,
*Аспірант кафедри кримінального
права і процесу Державного
податкового університету
ORCID: 0009-0007-1798-4260*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ВОЄННОЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ, СУБ'ЄКТОМ ЯКОЇ Є РОСІЙСЬКА ДЕРЖАВА-АГРЕСОР

У науковій статті з'ясовано сутність, зміст і соціально-правову природу воєнної транснаціональної організованої злочинності, а також визначені роль та місце у механізмі протиправної поведінки таких форм кримінальних правопорушень російської держави-агресора.

На підставі отриманих результатів дослідження визначені основні правові прогалини та колізії у нормах міжнародного та вітчизняного кримінального права, які детермінують (спричиняють, обумовлюють та корелюють) розвиток воєнної транснаціональної організованої злочинності та підвищують у зв'язку з цим рівень реальних загроз для національної безпеки нашої держави.

Встановлено також, що однією з умов, яка сприяє злочинній діяльності російської держави – як суб'єкта воєнної транснаціональної організованої злочинності, є неналежна взаємодія України з відповідними міжнародними організаціями (Північно-Атлантичний Альянс (НАТО), Європейський Союз (ЄС), Рада Європи (РЄ); ін.) та органами (Інтерпол, Європол, Міжнародний кримінальний суд (МКС); ін.), а також низький рівень координованості дій зазначених сил у протидії відкритій військовій агресії, яку розпочала вказана вище держава всупереч міжнародним нормам і приписам на території нашої країни у лютому 2022 року та яка триває до нині.

Виходячи з цього та враховуючи інші проблеми, що існують у сьогоденні та пов'язані з воєнною транснаціональною організованою злочинніс-

тю, суб'єктом якої є російська держава-агресор, особливо в частині нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження з військовополоненими українцями, у даній науковій праці розроблена низка обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму запобігання та протидії даному виду кримінальних правопорушень, включаючи й ті, що стосуються загальновизнаних норм міжнародного права, які, відповідно до статті 9 Конституції України, відносяться до джерел національного законодавства нашої держави.

Ключові слова: *воєнна транснаціональна організована злочинність; запобігання злочинності; протидія злочинності; держава-агресор; військовополонений; міжнародне право; вітчизняне законодавство; нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження.*

Постановка проблеми. Як показує практика та результати аналізу нормативно-правових актів, що стосуються змісту досліджуваної у цій роботі тематики, найбільш актуальні проблеми з означеного питання пов'язані з: 1) правовою невизначеністю [1, с. 67-80]; низькою ефективністю кримінально-правового реагування [2, с. 101-114] та малоефективною діяльністю щодо реалізації кримінально-правових норм міжнародного права на практиці [3, с. 1-11]; 2) певною недосконалістю норм закону України про кримінальну відповідальність та аналогічними недоліками, що характерні для проекту КК, який розроблений у сьогоденні на науковому рівні [4]; 3) відсутністю узагальненої судової практики з питань кримінально-правової протидії злочинам, які вчиняються воєнними транснаціональними організованими угрупованнями, включаючи російську державу-агресора [5]; 4) безсистемністю та односторонністю наукових розробок з даної тематики [6]; 5) іншими проблемами [7].

Перша група зазначених у цій роботі проблем має пряме відношення до дієвості норм міжнародного права у сьогоденні. При цьому, у першу чергу, звертають на себе увагу ті

міжнародно-правові акти, які регулюють діяльність ООН, МКС, Міжнародного Червоного Хреста, ін. Зокрема, аналіз змісту Статуту ООН показує, що більшість його норм носить декларативний характер, позаяк не має відповідних правових гарантій і механізмів реалізації на практиці. Так, закріпивши у ст. 1 даного Статуту положення про те, що ООН має на меті підтримувати міжнародний мир та безпеку та з цією ціллю вживає заходи для запобігання і усунення загрози миру та придушення актів агресії тощо, ця міжнародна організація серед принципів діяльності (ст. 2 Статуту) чомусь жодним словом не обмовилась про те, що її члени можуть у зв'язку з цим вводити колективні санкції різноманітного характеру щодо суб'єктів воєнної транснаціональної організованої злочинності та відповідних держав-агресорів, а також передавати винних у цьому осіб до Міжнародного Суду ООН та МКС.

Більш того, у Статуті ООН відсутні будь-які процедурні норми, які дозволяли б подолати вето (заборону) [8, с. 73] постійного члена Ради Безпеки цієї організації щодо прийняття того чи іншого рішення, яке не суперечить Статуту.

Неврегульованими у даному Статуті є й питання щодо реагування (аж до виключення зі складу постійного члена Ради Безпеки ООН) на дії тих суб'єктів воєнної транснаціональної організованої злочинності та держав-агресорів у випадках вчинення кримінальних правопорушень міжнародного характеру, включаючи розв'язання війни чи воєнного конфлікту за їх ініціативою (зокрема, як це зробила росія 24.02.2022 року у виді так званої спеціальної воєнної операції щодо України).

Виходячи з цього, варто констатувати, що в наявності складна та актуальна на сьогодні прикладна проблема, яка потребує вирішення на всіх рівнях, у тому числі – на доктринальному, що й обумовило вибір об'єкта і предмета даної наукової статті.

Враховуючи зазначене, *метою* цієї роботи є визначення соціально-правової природи воєнної транснаціональної організованої злочинності, суб'єктом якої є російська держава-агресор, а головним *завданням* – розробка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму запобігання та протидії даному виду кримінальних правопорушень на території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення наукової літератури показують, що найбільш активно та предметно питаннями запобігання і протидії організованій злочинності, у тому числі міжнародно-правового характеру, займаються такі учені, як: А. А. Вознюк, А. М. Глушко, Г. В. Дідківська, О. О. Кваша, В. Я. Конопельський, Ю. В. Луценко, С. С. Мартянов, М. В. Піддубна, О. О. Радова, А. В. Са-

вченко, В. В. Топчій, М. І. Хавронюк, ін. Поряд з цим слід зазначити, що в умовах відкритої військової агресії росії щодо України та здійснення останньою воєнних транснаціональних організованих суспільно небезпечних посягань на об'єкти правової охорони нашої держави, вказана проблематика недостатньо досліджена, що й стало вирішальним при визначенні її теми, мети і завдань наукового пошуку.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення особливостей соціально-правової природи воєнної транснаціональної організованої злочинності, суб'єктом якої є російська держава-агресор, а також опрацювання пропозицій щодо ліквідації, усунення, блокування тощо детермінант, які сприяють реалізації цієї протиправної.

Виклад основних положень. Як свідчать результати даного наукового дослідження, системні та перманентні (безперервні) [8, с. 507] правопорушення, що пов'язані з проявами воєнної транснаціональної організованої злочинності, особливо з боку російської держави-агресора, детермінуються низкою випадків недотримання різноманітних норм міжнародного права, у тому числі з питань, що стосуються дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану. Так, у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2023 рік зазначеній проблематиці були присвячені відповідні розділи (р. 1 «Реалізація Формули миру»; р. 2 «Права громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії проти України»; р. 3 «Права людини в секторі безпеки та оборони»).

Проте, ні Рада Безпеки ООН, ні в цілому вказана міжнародна організація досі належним чином воєнну агресію російської федерації щодо України не засудили, а також не віднесли її до одних із проявів воєнної транснаціональної організованої злочинності. Більш того, у 2025 році вперше за всі роки протиправного вторгнення даної держави-агресора на територію нашої країни (2022-2025 рр.) проти визнання дій росії злочинними виступили й США, яку Україна вважає своїм стратегічним партнером у цій війні [9], що у зв'язку з цим не дозволяє належним чином нейтралізувати, блокувати усунути тощо ті детермінанти, що сприяють даному виду міжнародної злочинності.

Отже, слід констатувати, що однією з детермінант, яка сприяє вчиненню з боку росії воєнних злочинів та інших протиправних в умовах воєнного стану в Україні, а також знижує рівень міжнародного правопорядку, є недовірчість, аморфність (безформеність) [8, с. 17] та правова незабезпеченість відповідними гарантіями і механізмами реалізації норм міжнародного права, включаючи архаїчні (застарілі, античні, «мертві» тощо) [8, с. 13] форми прийняття рішень як Радою Безпеки ООН, так і цією міжнародною організацією в цілому.

У такому ж сенсі можна оцінити й діяльність таких міжнародних організацій, як: Міжнародний комітет Червоного Хреста; МКС ООН; ін., які мають безпосереднє відношення до досліджуваної у цій роботі проблематики.

Зокрема, як можна забезпечити ефективність роботи цих міжнародних структур, коли:

а) деякі держави оголошують у розшук або надають статус «персони нон грата» (небезпечної персони) [10] прокурору Міжнародного кримінального суду [11];

б) представники держави-агресора входять до керівних органів Міжнародного Червоного Хреста [12];

в) міжнародні санкції проти держави-агресора не діють або обходяться останньою через латентні (скриті) шляхи і структури, включаючи ЄС та США, які є стратегічними партнерами України у війні з росією [13];

г) коли немає єдності та однаковості серед країн ЄС і НАТО [14]; ін.

Як встановлено в ході зазначеного наукового пошуку, на ефективність дотримання норм міжнародного права в умовах воєнного стану, впливають й проблеми, що пов'язані з другою, визначеною у цій роботі, групою, які стосуються недосконалості норм Закону України про кримінальну відповідальність [2]. Так, практично юридично «нікчемними» та малодієвими можна вважати ті санкції КК, що передбачені за вчинення даної категорії кримінальних правопорушень, включаючи й організованими злочинними угрупованнями, суб'єктом яких є російська держава-агресор. Зокрема, за недбале ставлення до військової служби в умовах воєнного стану, що привело до тяжких наслідків (окупації території, взяття в полон підлеглих військовослужбовців державою-агресором; загибелі цивільного населення, т. ін.) за ч. 4 ст. 425 КК передбачено позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років (а, це лише тяжкий злочин (ч. 5

ст. 12 вказаного Кодексу)), що, без сумніву, не відповідає ступеню суспільної небезпеки та суспільно небезпечним наслідкам, які настають у результаті вчинення такого кримінального правопорушення.

Ще більш парадоксальною, з огляду порушення державою-агресором, як суб'єктом воєнної транснаціональної організованої злочинності, правил ведення війни, поводження з військовополоненими та населенням на окупованих територіях України та вчинення інших суспільно небезпечних діянь, є й ситуації, що пов'язані зі вчиненням військових злочинів, за які не передбачено довічне позбавлення волі. До таких складів кримінальних правопорушень можна віднести, зокрема, здачу ворогові начальником ввірених йому військових сил (ст. 427 КК) [15], за яку законодавець передбачив кримінальну відповідальність у виді позбавлення волі тільки від трьох до десяти років (ст. 427 КК).

Мабуть, саме тому так «легко» деякі горе-командири здали ворогові у 2022 році Чонгар та інші південні території України [15], здійснюючи це у формі воєнної транснаціональної організованої злочинності, суб'єктом якої стала російська держава-агресор.

З цієї ж точки зору можна оцінити ефективність визначених у чинному КК й інших санкцій, які передбачають досить м'які («трансгуманні») [16, с. 115-127] покарання за вчинення кримінальних правопорушень з боку суб'єктів воєнних транснаціональних організованих угруповань, учасниками яких у деяких випадках виступають громадяни України, а саме:

1) за добровільну здачу в полон передбачена відповідальність у виді

позбавлення волі на строк від семи до 10-ти років (ст. 430 КК), хоча за логікою та суспільною небезпекою такі суспільно небезпечні діяння мають каратись позбавленням волі до 15-років;

2) за насильство над іншими військовополоненими або жорстоке поводження з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого (ч. 2 ст. 431 КК), законодавець передбачив зазначене вище кримінальне покарання строком до 8-ми років, а вчинення таких дій з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого ставлення з боку ворога, – до 3-х років (ч. 3 ст. 431 цього ж Кодексу);

3) за насильство над населенням у районі бойових дій (ч. 1 ст. 433 КК) встановлена кримінальна відповідальність у виді позбавлення волі на строк до восьми років, а за розбій в цьому ж регіоні до 10 років позбавлення волі (ч. 2 ст. 433 вказаного Кодексу) (у той самий час, у ч. 4 ст. 187 КК за цей злочин в умовах воєнного стану законодавець встановив призначення цього покарання до 15-ти років, що можна віднести до правових колізій закону України про кримінальну відповідальність [16, с. 275-279]);

4) за інші не менш тяжкі (ст. 12 КК) кримінальні правопорушення, що посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану (погане поводження з військовополоненими (до 3-х років позбавлення волі) (ст. 434 КК) (у той самий час, коли в результаті цього у зазначених осіб розвиваються хронічні хвороби, дистрофія внутрішніх органів, т. ін. [17]); воєнні злочини (до 12-ти років) (ч. 1 ст. 438 КК) (а,

такою у сьогоднішній є диверсія на Каховській ГЕС, яка спричинила екологічну катастрофу для населення [18]); прямі та публічні заклики до вчинення геноциду (до 7-ми років позбавлення волі) (ч. 2 ст. 442 КК), які фактично здійснює злочинна влада в росії та колаборанти на окупованих територіях України [19]; злочини проти людяності (до 15-ти років позбавлення волі) ч. 1 ст. 442-1 КК) (і, це при тому, що вони пов'язані з оберненням в рабство, торгівлею людьми, їх катуванням тощо [20]); участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях (до 10-ти років позбавлення волі) (ч. 4 ст. 447 КК) (чого, наприклад, тільки варта злочинна діяльність в Україні військової організації «Вагнер» [21]).

Висновок. Таким чином, виходячи з проведеного аналізу, можна констатувати, що в умовах воєнного стану та активної діяльності воєнних

транснаціональних організованих угруповань, особливо російської держави-агресора, зазначена правова «м'якість» (і так званий «гуманізм») у застосуванні покарань до військових злочинців, включаючи і їх протиправні діяння щодо військовополонених і цивільного населення, є алогічною та такою, що не відповідає сучасним реаліям, які пов'язані із запобіганням та протидією даного виду міжнародної злочинності, не тільки підвищує рівень реальних загроз для всіх без винятку об'єктів національної безпеки України, але й обумовлює об'єктивну необхідність консолідації всіх суб'єктів міжнародного права (ООН, ЄС, РЄ, ін.) та правоохоронної діяльності (Інтерпол, Європол, МКС, ін.) з метою ліквідації, усунення, блокування тощо детермінант, які сприяють реалізації протиправної поведінки зазначеними суб'єктами організованої злочинності.

Список використаних джерел

1. Загинець-Заболотенко З. А. Визначеність та (VS) невизначеність кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67–80.
2. Карчевський М. В., Кудінов А. С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4. С. 101–114.
3. Cherniavsky S. S., Golovkin B. N., Chornous Y. M., Bodnar V. Y., Zhukl. V *International cooperation in the field of fighting crime: directions, levels and forms of realization journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22, Issue 3. P. 1–11.
4. Хавронюк М. І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. URL: <https://pravo.org.ua/authors/Mykola-havronyuk>.
5. Порушення законів та звичаїв війни: ВС зробив висновок щодо правильності кваліфікації дій особи, яка реалізовувала державну політику РФ у військовій сфері на території АР Крим : Постанова Касаційного Кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 753/14148/21 (провадження № 51-6134 КМ 23). URL: <https://supreme.court.gov.ua>.
6. Вознюк А. А., Жук І. В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «jus in bello». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 57–74.

7. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту : позиція Верховного Суду від 04.07.2022. URL:<https://supreme.court.gov.ua>.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
9. Reuters: у СOT вперше Сполучені Штати утримались від засудження російської агресії в Україні. URL: <https://rybryka.com>.
10. Персона нон грата – Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>.
11. Росія оголосила в розшук прокурора МКС, який видав ордер на арешт Путіна. URL: <https://www.unian.ua>.
12. Червоний Хрест: як організація (не) допомагає Україні і чому – УП. Життя. URL: <https://life.Pravda.com.ua>.
13. Ясько Є. Санкції працюють, проте недостатньо: як посилити міжнародний тиск на Росію. URL: <https://www.eurointegration.com.ua>.
14. Кондратюк О. Щодо євроінтеграції України має бути єдність серед країн ЄС, аби вплинути на Угорщину. URL: <https://www.ukrinform.ua>.
15. Хто здав Південь? BBC з'ясувала деталі найрезонанснішого розслідування війни з Росією. URL: <https://www.bbc.com>.
16. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
17. Гунійчук Д. 90% полонених катували: в якому стані перебувають звільнені захисники. URL: <https://tsn.ua>.
18. Кузнецова К. Проявлятимуться не один рік: науковці фіксують нові катастрофічні наслідки через підрив Каховської ГЕС. URL: <https://tsn.ua>.
19. Чому війна росії проти України є геноцидом Українського народу. URL:<https://lcf.ua>
20. ТОП-20 воєнних злочинів рашистів під час широкомасштабної агресії проти України. URL: <https://armyinform.com.ua>.
21. Про визнання російської злочинної організації, відомої під назвою «приватна військова компанія Вагнера» або «Група Вагнера», міжнародною злочинною організацією та засудження діяльності її учасників: постанова Верховної Ради України від 06.02.2023 № 2903-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 41. Ст. 426.

Kolb Olexsandr, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the State Tax University

ORCID: 0000-0003-1792-4739

Ilinskiy Olexsandr, Postgraduate student of the Department of Criminal Law and Procedure of the State Tax University

ORCID: 0009-0007-1798-4260

The socio-legal nature of military transnational organized crime, the subject of which is the russian aggressor state

This scientific article clarifies the essence, content and socio-legal nature of military transnational organized crime, as well as determines the role and place in

the mechanism of illegal behavior of such forms of criminal offenses of the Russian aggressor state.

Based on the results of the study, the main legal gaps and conflicts in the norms of international and domestic criminal law are identified, which determine (cause, condition and correlate) the development of military transnational organized crime and, in this regard, increase the level of real threats to the national security of our state.

It has also been established that one of the conditions that contributes to the criminal activities of the Russian state - as a subject of military transnational organized crime - is the improper interaction of Ukraine with relevant international organizations (North Atlantic Treaty Organization (NATO), European Union (EU), Council of Europe (CoE); etc.) and bodies (Interpol, Europol, International Criminal Court (ICC); etc.), as well as the low level of coordination of the actions of the aforementioned forces in countering the open military aggression that the above-mentioned state launched in violation of international norms and regulations on the territory of our country in February 2022 and which continues to this day.

Based on this and taking into account other problems that exist today and are related to military transnational organized crime, the subject of which is the Russian aggressor state, especially in terms of inhuman and degrading treatment of Ukrainian prisoners of war, this scientific work has developed a number of substantiated measures aimed at improving the legal mechanism for preventing and combating this type of criminal offenses, including those related to generally recognized norms of international law, which, in accordance with Article 9 of the Constitution of Ukraine, are sources of national legislation of our state.

Keywords: *military transnational organized crime; prevention of crime; combating crime; aggressor state; prisoner of war; international law; domestic legislation; inhuman and degrading treatment.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.20
УДК 343.8

*Пушкар О. А.,
кандидат юридичних наук, докторант
кафедри кримінального права і
процесу Державного податкового
університету
ORCID: 0009-0007-9966-9693*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ВИДОЗМІНИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ПРИЙНЯТТЯМ ПРОПОЗИЦІЇ ЧИ ОБІЦЯНКИ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У науковій статті здійснено теоретичний аналіз об'єктивної сторони кримінального правопорушення, яке вчиняється в умовах воєнного стану та пов'язане з прийняттям пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди, а також визначені у зв'язку з цим існуючі практичні проблеми та розроблені науково обґрунтовані шляхи їх вирішення. Зокрема, встановлено, що досі у нормах Кримінального кодексу України, які стосуються протидії злочинним посяганням у сфері службової діяльності та надання публічних послуг, не дивлячись на підвищену суспільну небезпеку та створення реальних загроз для об'єктів національної безпеки, не закріплена така кваліфікуюча ознака, як «вчинення таких діянь в умовах воєнного стану», що знижує рівень ефективності реалізації на практиці закріпленого у Законі про кримінальну відповідальність завдання щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Більш того, така законодавча «пасивність» виступає також однією з детермінант, яка сприяє вчиненню рецидивних проявів злочинних діянь, пов'язаних з прийняттям пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди в умовах воєнного стану.

Виходячи з отриманих результатів аналізу доктринальних джерел, правозастосовної практики та підходів, вироблених у судовій системі України, у даній науковій статті акцентована увага на необхідності підвищення рівня запобігання даним видам кримінальних правопорушень, а також посилення кримінальної відповідальності за їх вчинення, у тому числі й шляхом доповнення відповідних статей Кримінального кодексу кваліфікуючою ознакою «вчинення цих діянь в умовах воєнного стану».

Ключові слова: *кримінальне правопорушення; прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди; кримінальна відповідальність; кваліфікуюча ознака; воєнний стан; об'єктивна сторона; правозастосовна практика.*

Постановка проблеми. Необхідність розгляду даного питання в якості предмета окремого наукового дослідження обумовлено тим, що

впродовж 2014-2024 рр. в Україні склались чіткі негативні тенденції, пов'язані зі станом та іншими кримінологічно значущими показниками злочинності, включаючи й сферу службової діяльності та надання послуг, які підвищують рівень криміногенності та віктимності в нашій державі в умовах перманентної війни російської федерації (рф) проти Українського народу. При цьому, однією з детермінант, яка сприяє формуванню такої кримінологічної ситуації, виступає у тому числі висока питома вага у структурі злочинності кримінальних правопорушень, пов'язаних з прийняттям пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди, які не тільки знижують авторитет і довіру населення до органів державної влади (ст. 6 Конституції України) та органів місцевого самоврядування [1], але й, у свою чергу, підвищують рівень потенційних і реальних загроз для об'єктів національної безпеки.

Особливо актуальна у зв'язку з цим є та проблема, що пов'язана з відсутністю у статтях Кримінального кодексу (КК) України, що стосуються досліджуваної проблематики, такої кваліфікуючої ознаки, як «прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди», яка є однією з ознак об'єктивної сторони даного кримінального правопорушення.

Додатковим аргументом щодо актуальності, теоретичної та практичної значущості предмету цієї наукової статті є наступний кримінологічно значущий факт – якщо у 2013 році (останньому «довоєнному» періоді) в Україні було обліковано 563 тис. 560 кримінальних правопорушень, що у розрахунку на 10 тис. населення склало 123,7 випадки вчинення таких суспільно небезпечних діянь, то у

2024 році їх кількість досягла 475 тис. 595 кримінальних правопорушень або 119,6 випадків на 10 тис. осіб, тобто фактично за 11-річний період воєнних дій в Україні рівень злочинності досяг базового (2013 р.) «порогу» кримінального відліку [2]. При цьому питома вага кримінальних правопорушень, що стосуються прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди, впродовж досліджуваного періоду (2014-2024 рр.) у структурі злочинності залишилась незмінною, що, у свою чергу, виступає додатковим доказом щодо необхідності доповнення ст. 368 КК такою кваліфікуючою ознакою, як «вчинення зазначених дій в умовах воєнного стану».

Виходячи з цього, метою даної статті є доведення необхідності видозміни об'єктивної сторони ст. 368 КК з урахуванням підвищеної суспільної небезпеки такої категорії кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, а головним завданням – здійснення кримінально-правового аналізу об'єктивної сторони злочину, пов'язаного з прийняттям пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди, та формування на цій підставі науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення ст. 368 КК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури показало, що досить предметно займаються розробкою проблем з означеної тематики дослідження займаються наступні учені: А. В. Андрушко, В. С. Батиргареева, І. Г. Ю. В. Баулін, А. В. Бойко, В. І. Борисов, Л. П. Бриг, В. В. Василевич, А. А. Вознюк, П. Л. Воробей, В. В. Голіна, Б. М. Головін, В. К. Гришук, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, О. Г. Колб, В. В. Кузнецов, М. І. Мельник, В. А. Мисливий, Р. О. Мовчан,

А. А. Музика, В. І. Осадчий, А. В. Савченко, М. М. Сенько, М. В. Сийплові, А. М. Удод, М. І. Хавронюк, П. Л. Фріс, С. С. Яценко та ін. Поряд з цим, в умовах воєнного стану зазначена проблематика досліджена недостатнім чином, що й стало вирішальним при виборі теми, об'єкта і предмета даної наукової статті.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, пов'язаного з прийняттям пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі висловлюється думка про те, що прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди може здійснюватися в будь-якій формі, включаючи конклюдентні дії, в усній чи письмовій формі, за допомогою інформаційних технологій тощо. При цьому дискусійним у науці кримінального права є питання про те, чи може вчинятися кримінальне правопорушення, передбачене ст. 368 КК, у формі бездіяльності, зокрема, чи може службова особа у формі бездіяльності прийняти пропозицію чи обіцянку неправомірної вигоди.

З цього приводу О. О. Дудоров та Я. В. Ризак слушно висловили думку про те, що бездіяльність може бути сприйнята як спосіб тиску або провокації, коли відсутність активних дій або явних погроз створює умови, за яких зацікавлена особа може сприйняти це як натяк на необхідність надання неправомірної вигоди. На їх думку (і це не викликає заперечень), це уявлення має підстави з точки зору права, оскільки така поведінка службової особи може бути визнана як приховане вимагання за умови наявності умислу [3, с. 181-183].

Більш того, згідно зі ст. 368 КК, вимагання неправомірної вигоди може включати як активні дії, так і пасивну поведінку (бездіяльність), якщо ця поведінка має характер прихованого натяку або провокації на отримання вигоди, а це важливо для кваліфікації таких дій за ознакою умисності. Саме тому у ході кримінального провадження слід довести, що службова особа усвідомлювала наслідки своєї поведінки і бажала отримати неправомірну вигоду, створюючи сприятливі для цього умови. Це відповідає принципам кримінального права, які визнають, що злочин може вчинятися не лише через дію, а й через умисну бездіяльність, якщо вона призводить до незаконного результату [3, с. 182].

У свою чергу В. М. Кабаєв, визначаючи характерні відмінності між прийняттям пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди та фактичним одержанням неправомірної вигоди, зауважив, що перша форма вчинення цього кримінального правопорушення виражається у згоді (утвердженні, вираженні готовності) службової особи отримати неправомірну вигоду. На його переконання, фактичне отримання неправомірної вигоди, на відміну від прийняття пропозиції чи обіцянки такої вигоди, включає в себе будь-який спосіб її прийняття службовою особою, яка обіймає певне становище, як особисто, так і через посередника [4, с. 406].

Однак, на противагу такому підходу, О. Неклеса та Д. Юр'єв пропонують комплексне розуміння об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК. Науковці правильно вказують на те, що об'єктивна сторона включає не лише активні дії, такі як безпосередне

одержання неправомірної вигоди чи прийняття пропозиції, а й пасивну поведінку, наприклад, мовчазну згоду на отримання вигоди через бездіяльність. Більш того, на їх думку, це свідчить про ширший підхід до розуміння кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення, оскільки навіть відсутність явних дій, але наявність згоди на пропозицію, може кваліфікуватися як злочин, позаяк законодавець таким чином не обмежується активною поведінкою, визнаючи кримінально караними й інші форми прийняття неправомірної вигоди, що узгоджується з практикою протидії корупції [5, с. 333].

Із вищевикладеного слідує, що особливістю об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК, є те, що протиправне діяння може мати дві форми вираження – активні дії (висловлення згоди на прийняття пропозиції чи обіцянки надання неправомірної вигоди або власне вчинення дій щодо одержання такої вигоди – прийняття у власність відповідного блага тощо) та пасивну бездіяльність (у формі мовчазної згоди). Така форма вчинення цього правопорушення як пасивна бездіяльність є можливою завдяки тому, що для того, щоб правопорушення вважалось закінченим зовсім не обов'язково, щоб суб'єкт цього правопорушення – службова особа використала своє службове становище для здійснення певних дій в інтересах надавача неправомірної вигоди або третьої особи, а достатньо одержання від такого суб'єкта згоди на неправомірну вигоду. При цьому, ще однією специфікою об'єктивної сторони правопорушення, передбаченого ст. 368 КК, є те, що закінченням цього правопорушення може вважатися,

як з моменту прийняття пропозиції або обіцянки надати неправомірну вигоду, так і з моменту власне прийняття такої вигоди. Водночас, для закінченості цього злочину знову ж таки не є обов'язковим вчинення службовою особою на користь надавача чи третьої особи відповідних дій з використанням службового становища. При цьому варто мати на увазі, що, на думку деяких вчених, прийняття пропозиції або обіцянки неправомірної вигоди вважається завершеним злочином з моменту, коли спеціальний суб'єкт висловлює згоду на це. Проте, на їх переконання слід констатувати, виходячи зі змісту судової практики України, що іноді правоохоронні та судові органи кваліфікують отримання частини неправомірної вигоди, що є більш небезпечним для суспільства, ніж просто прийняття пропозиції або обіцянки, як готування або замах на злочин [6, с. 34]. Такий підхід ґрунтується на наступних аргументах. Зокрема, об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду, розмежовуючи одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК) та шахрайство (ст. 190 КК), у постанові від 17.10.2022 р. у справі № 686/13801/16-к [7] виклала такий правовий висновок з цього приводу, а саме: якщо службова особа заради досягнення бажаного для себе результату використовує не свою владу або службове становище, а особисті зв'язки, дружні чи родинні стосунки з іншими, у тому числі й службовими особами, склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК, відсутній. Водночас, як акцентував у своєму рішенні увагу зазначений суд, дії службової особи, яка одержала гроші чи інші ма-

теріальні цінності начебто для передачі іншій особі (зокрема, службовій або уповноваженій), а насправді мала намір не передавати їх, а привласнити, належить кваліфікувати не за ст. 368 КК, а за відповідною частиною ст. 190 КК як шахрайство [8].

Враховуючи вказане та у контексті змісту даного дослідження, важливо також, без сумніву, уточнити семантичну різницю між пропозицією надати вигоду та обіцянкою надати таку вигоду, що, відповідно, дасть можливість розмежувати прийняття пропозиції та прийняття обіцянки службовою особою.

Як показали результати цього наукового пошуку, у науковій літературі визначено декілька підходів до розмежування таких форм вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК, як прийняття пропозиції, прийняття обіцянки та одержання неправомірної вигоди. Зокрема, у деяких наукових джерелах у зв'язку з цим зазначається, що прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди – це згода (погодження, виявлення готовності) службової особи на надання їй певної вигоди [9, с. 873]. При цьому, на відміну від прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди, одержання неправомірної вигоди передбачає будь-який спосіб її прийняття службовою особою особисто або через посередника. Важливо також мати на увазі, що кримінальна відповідальність за одержання неправомірної вигоди настає тільки за умови, якщо службова особа одержала її за вчинення чи невчинення дій в інтересах того, пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи з використанням наданої їй влади чи службового станови-

ща. У цьому сенсі теоретико-прикладне значення також має сформульоване у науці поняття «прохання» неправомірної вигоди як звернення службової особи із закликом надання неправомірної вигоди в чіткій та ввічливий формі з повагою до права особи відмовити в задоволенні такого прохання [9, с. 874-876].

Таким чином можна стверджувати, що прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди – це дія службової особи, яка виражається у волевиявленні даного суб'єкта злочину прийняти певну вигоду в майбутньому, але без фактичного прийняття такої вигоди. Знову ж таки, юридично значущим у контексті досліджуваної проблематики є й термін «пропозиція», під яким слід розуміти висловлення особи, яка має службове становище, про намір прийняти неправомірну вигоду. У той самий час, стосовно змісту поняття «обіцянка», то у даному випадку мається на увазі висловлення такого наміру, включаючи інформацію про час, місце та спосіб надання неправомірної вигоди [10, с. 406].

Отже, слід визнати, що розмежування пропозиції та обіцянки надати неправомірну вигоду можна здійснювати за критерієм «конкретності» або «визначеності», за яким пропозиція є менш конкретною для набувача дією, яка виражається у висловленні зацікавленою особою певного наміру колись (без визначення конкретного часу), десь (без вказівки на конкретне місце або спосіб) надати якусь вигоду (може бути навіть без предметного уточнення). У той самий час, як обіцянка надати певну вигоду вже набуває конкретно визначеного характеру та виражається у намірі надати конкретно визна-

чене благо (річ, об'єкт, грошові кошти тощо) у заздалегідь оговореному місці, у певний час та оговорений конкретний спосіб. При цьому варто констатувати, що вчинення кримінального правопорушення як у формі прийняття пропозиції, так і прийняття обіцянки чи вже безпосередньо одержання неправомірної вигоди, може здійснюватися в різний спосіб.

Як з цього приводу слушно зауважив О. М. Таркан, спосіб прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди необхідно розглядати як єдину систему прийомів і операцій, які застосовує набувач неправомірної вигоди та його співучасники на всіх етапах протиправної діяльності, виокремлюючи у зв'язку з цим такі етапи вчинення відповідного кримінального правопорушення: 1) підготовка, 2) безпосереднє вчинення та приховування факту прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди; 3) виконання або невиконання службовою особою певних дій за неправомірну вигоду [11, с. 80]. Крім цього, вказаний вчений небезпідставно вважає, що для способу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК, характерним є етап підготовки де менш типовими є дії, спрямовані на його приховування. Саме тому, як обґрунтовано доводить О. М. Таркан, безпосереднє вчинення цього кримінального правопорушення найчастіше здійснюється у спосіб передавання предмета неправомірної вигоди в натурі під час безпосереднього контакту надавачем одержувачу [11, с. 80].

Поряд з тим, слід мати на увазі, що у сучасних умовах розвитку технологій та цифровізації всіх сфер суспільних відносин, усе частіше безпо-

середній контакт одержувача неправомірної вигоди та зацікавленої особи – надавача такої вигоди замінюється на інші форми, наприклад, повідомлення засобами електронного зв'язку про місце, де перебуває предмет угоди або про спосіб отримання послуги, якщо саме у такій формі надається неправомірна вигода тощо.

Як з цього приводу зробила висновок М. О. Комарницька, при розмежуванні досліджуваної у цій роботі форми вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368 КК, слід визнати, що прийняття пропозиції – це створення можливостей для реального отримання неправомірної вигоди в недалекому майбутньому або фактичне отримання неправомірної вигоди одразу після надання згоди на його отримання, що виявляється у формі прийняття пропозиції. У той самий час, на думку даної вченої, прийняття обіцянки одержання неправомірної вигоди – це потенційна можливість одержання неправомірної вигоди в майбутньому, але не одразу після прийняття такої обіцянки. Обіцянка – це, як слушно вважає М. О. Комарницька, можливість настання в майбутньому бажаного становища для особи, яка вчинятиме те чи інше діяння на користь особи, що пропонує обіцянку, чи іншої особи [12, с. 87].

Без сумніву, наведені критерії розмежування зазначених ознак об'єктивної сторони видаються досить ґрунтовними та дають можливість більш чітко зрозуміти різницю між відповідними формами вчинення досліджуваного виду кримінального правопорушення.

Цікавою у даному сенсі є позиція М. Б. Желік, яка, зокрема, наводить такі аргументи щодо роз-

межування «прийняття пропозиції (обіцянки) неправомірної вигоди», а саме це: 1) факт прийняття пропозиції неправомірної вигоди, без «підкріплення» його відповідними діями, не має чіткого вияву на практиці, що свідчить лише про ймовірне виявлення умислу, за що не передбачена кримінальна відповідальність; 2) факт прийняття пропозиції неправомірної вигоди складно, а то й неможливо, довести у правозастосовній діяльності, оскільки для того, щоб притягнути службову чи іншу особу, дії якої підпадають під ознаки досліджуваних складів злочинів, до кримінальної відповідальності, потрібні вагомі докази, а не лише її згода на одержання неправомірної вигоди; 3) прийняття обіцянки неправомірної вигоди необхідно розглядати як готування до вчинення злочину та кваліфікувати відповідні дії за ч. 1 ст. 14 та відповідною статтею Особливої частини КК, у якій передбачена відповідальність за одержання неправомірної вигоди конкретним суб'єктом [13, с. 114].

У той самий час, деякі науковці уточнюють також, що прийняття пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди службовою особою вважаються закінченими вже на стадії готування до вчинення певного суспільно небезпечного діяння, що зумовлено тим, що досліджуване діяння навіть на стадії готування є настільки суспільно небезпечним, що законодавець встановив за його вчинення кримінальну відповідальність як за вчинення закінченого злочину [14].

Як показує практика, у цьому контексті виникають конкретні труднощі в розмежуванні складу злочину прийняття пропозиції чи

обіцянки неправомірної вигоди як завершеного злочину або як готування до її отримання. При цьому основна складність полягає в тому, що прийняття обіцянки або пропозиції неправомірної вигоди фактично є підготовкою до її одержання. Відповідно, законодавець, сформулювавши диспозицію ст. 368 КК України, визначив прийняття пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди як завершений злочин, хоча це по суті є стадією готування до отримання такої вигоди (ст. 14 вказаного Кодексу).

Як видається, для гармонізації та з метою у цілому якісної видозміни змісту ст. 368 КК, з урахуванням існуючих на практиці сучасних проблем правозастосування, варто зазначену правову норму доповнити частиною п'ятою наступного змісту:

«Діяння, передбачені частинами першою-четвертою цієї статті, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану, – карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі».

Висновки. Таким чином, проведений аналіз деяких ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, пов'язаного з прийняттям пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди в умовах воєнного стану, дозволяє констатувати, що при розробці науково обґрунтованих пропозицій спрямованих на удосконалення в цілому складу даного суспільно небезпечного діяння, варто враховувати не тільки і не стільки існуючу правозастосовну практику з означеної проблематики, але й результати комплексних досліджень з даного приводу.

Список використаних джерел

1. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.12.97 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013-2024 роки. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
3. Дудоров О. О., Ризак Я. В. Проблемні питання вимагання неправомірної вигоди при вчиненні підкупу службової особи юридичної особи приватного права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 180–190.
4. Кабаєв В. М. Особливості об'єктивних ознак злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 404–409.
5. Неклеса О., Юр'єв Д. Актуальна характеристика кримінального правопорушення, передбаченого статтею 368 кримінального кодексу України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 330–336.
6. Желік М. Б. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно-небезпечне діяння у вигляді прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. *Проблеми та стан дотримання захисту прав людини в Україні*: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18–19 серпня 2017 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 33–36.
7. Постанова Верховного Суду від 17 жовтня 2022 року у справі № 686/13801/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940469>.
8. Проблемні питання розмежування окремих складів злочинів: суддя Вікторія Бучківська. *Публікації лектора*. 2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/buchkivska-viktoriya/articles/problemni-pitannia-rozmezuvannia-okremix-skladiv-zlociniv-suddia-viktorii-buckivska>.
9. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те видання., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 2013. 1040 с.
10. Кабаєв В. М. Особливості об'єктивних ознак злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 404–409.
11. Таркан О. М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції : дисертація ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків. 2021. 244 с.
12. Комарницька М. О. Відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди за кримінальним правом України. дис. ... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Львів, 2021. 203 с.
13. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика : дис. ... канд. юр. наук. спеціальність 12.00.08. Львів, 2018. 258 с.
14. Шлапко Т. В., Олондарь В. С. Деякі особливості кваліфікації прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у світлі антикорупційної реформи. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/68336/4/Shlapko_Olondar.pdf;jsessionid=EBE315A1BC38629E37825DB6D2EA0F45 (дата звернення – 11.02.2025).

Pushkar Oleh, *Candidate of Law, Doctoral Student, Department of Criminal Law and Procedure State Tax University*
ORCID: 0009-0007-9966-9693

Some aspects related to the modification of the objective side of the criminal offense associated with the acceptance of an offer or promise of an unlawful benefit under martial law in Ukraine

This scientific article provides a theoretical analysis of the objective side of the criminal offense committed under martial law and associated with the acceptance of an offer or promise of an unlawful benefit, as well as identifying existing practical problems in this regard and developing scientifically sound ways to solve them. In particular, it has been established that so far the norms of the Criminal Code of Ukraine, which relate to countering criminal encroachments in the sphere of official activity and the provision of public services, despite the increased public danger and the creation of real threats to national security objects, do not enshrine such a qualifying characteristic as “committing such acts under martial law”, which reduces the level of effectiveness of the implementation in practice of the task of preventing criminal offenses enshrined in the Law on Criminal Responsibility. Moreover, such legislative “passivity” is also one of the determinants that contributes to the commission of recurrent manifestations of criminal acts related to the acceptance of an offer or promise of an unlawful benefit under martial law.

Based on the results of the analysis of doctrinal sources, law enforcement practice and approaches developed in the judicial system of Ukraine, this scientific article focuses on the need to increase the level of prevention of these types of criminal offenses, as well as strengthening criminal liability for their commission, including by supplementing the relevant articles of the Criminal Code with the qualifying feature “committing these acts under martial law”.

Keywords: *criminal offense; acceptance of an offer or promise of undue benefit; criminal liability; qualifying feature; martial law; objective side; law enforcement practice.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.21
УДК 343.8

Топчій В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, директор
навчально-наукового інституту права
Державного податкового
університету
ORCID: 0000-0002-1726-9028

Колб О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, професор
кафедри кримінального права та
процесу Державного податкового
університету
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Топчій О. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри англійської
філології та методики викладання
іноземної мови факультету іноземних
мов Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0000-0002-0809-8730

ПРО ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ДОТРИМАННЯ В УКРАЇНІ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

У науковій статті обґрунтована необхідність розробки в якості одного з проєктів Національного фонду досліджень України «Передова наука в Україні 2026-2028» такої тематики, яка пов'язана з теоретико-прикладними засадами дотримання в нашій державі в умовах воєнного стану та у післявоєнний період принципу верховенства права.

Зокрема доведено, що найбільш актуальними та такими, які мають теоретичну та практичну цінність, є наступні стратегічні напрями доктринальних розробок з означеної проблематики дослідження, а саме: обґрунтування необхідності закріплення в Конституції України правового інституту юридичної відповідальності за її порушення та недотримання у будь-якій формі, на чому акцентують увагу у своїх рішеннях Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ) та Конституційний Суд України; розробка законопроєкту «Про Конституційний Суд України», основу якого мають скласти нова процедура добору суддів (шляхом прямого виборчого права громадян) та 5-ти

річний термін виконання повноважень на посаді судді, що дозволить унеможливити вплив як на окремо взятого суддю, так і в цілому на Конституційний Суд України будь-якої гілки державної влади, політичної сили, певних юридичних чи фізичних осіб; виведення та формулювання нової процедури прийняття до розгляду Верховною Радою України законопроектів, що подаються відповідними суб'єктами законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України), що у свою чергу, передбачає видозміну Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», (перед їх прийняттям та реєстрацією, законопроекти подаються до Конституційного Суду України для встановлення відповідності принципу верховенства права та Конституції України в цілому), а також наділення Конституційного Суду України новими повноваженнями, спрямованими на запобігання порушенням норм Основного закону (зокрема, так побудована робота Конституційного Суду у Франції); розробка дієвого механізму забезпечення співвідношення норм Конституції України з відповідними положеннями міжнародно-правових актів, які на підставі вимог ч. 1 ст. 9 Основного закону стали частиною національного законодавства, з чітким дотриманням при цьому ч. 2 ст. 9, у якій визначено, що укладення міжнародних договорів, які їй суперечать, можливо лише після внесення змін до Конституції, а це в свою чергу, передбачає й видозміну Закону України «Про міжнародні договори», неефективність якого доведена в умовах воєнного стану нашої держави, а також у ООН та інших міжнародних інституціях; виведення особливостей дотримання принципу верховенства права в окремо взятому регіоні України, на території якого вчинялись воєнні злочини державою-агресором (на прикладі Бучі і Ірпеня).

Ключові слова: *теоретико-прикладні засади; принцип верховенства права; юридична відповідальність; суб'єкти законодавчої ініціативи; судова влада; законопроект; справедливість; міжнародне право; Європейський суд з прав людини.*

Постановка проблеми. Як свідчить практика, останнім часом в діяльності деяких органів державної влади (ст. 6 Конституції України) все частіше порушується принцип верховенства права [1], а також вчиняються спроби на законодавчому рівні привласнити функції правосуддя в нашій державі, що недопустимо як з огляду конституційних положень, які забороняють такі дії (ст. 124 Основного закону), так і з урахуванням юридичного факту закріплення зазначеного принципу як фундаментального (основоположного) в нормах міжнародного права, які

відповідно до вимог ст. 9 Конституції України стали частиною національного законодавства України.

Сутнісні елементи принципу верховенства права визначені також і у ст. 3 Конституції України. Натомість, зміст цієї проблеми полягає у тому, що у всіх цивілізованих державах світу принцип верховенства права є найбільш ефективним засобом забезпечення сталого їх розвитку та охорони прав, законних інтересів і свобод людини і громадянина.

Без сумніву, що це питання є актуальним й для України, особливо в умовах воєнного стану, вра-

ховуючи, що серед системних вимог, які пред'являються до неї у зв'язку з реалізацією у сьогоденні конституційно визначених цілей щодо членства нашої держави у Європейському Союзі (ЄС) [2] та Північно-Атлантичному альянсі (НАТО) [3]. При цьому варто зазначити, що у вказаних міжнародних структурах принцип верховенства права тлумачать як системне дотримання державою-членом наступних його складових елементів, а саме:

1. Законність, включаючи прозору, з'ясовану (таку, що має пояснення) та демократичну процедуру надання юридичної сили актам права, яка неухильно забезпечується на практиці.

2. Юридичну визначеність, тобто таку побудову правових норм, яка за змістом їх тексту є доступною для розуміння громадянами.

3. Заборона свавільності, тобто недопустимість ухвалення державними органами істотно несправедливих та необґрунтованих рішень.

4. Доступ до правосуддя в особі незалежних і безсторонніх судів, включаючи й здійснення ними відповідного контролю за виконанням прийнятих ними рішень.

5. Дотримання прав людини.

6. Недискримінація та рівність перед приписами права, тобто вимоги закону мають застосовуватись до всіх однаково і послідовно виконуватись (так звана «формальна рівність») [4].

Саме за зазначеною «методологією», як видається, й слід оцінювати зміст законодавчої, пра-

воохоронної та правозастосовної, включаючи судову, діяльності в Україні, що й стало вирішальним при виборі теми та напрямів даного наукового дослідження. Більш того, враховуючи існуючі в Україні системні проблеми, що пов'язані з недотриманням конституційного принципу верховенства права (ст. 8 Основного закону), *метою* цієї наукової статті є обґрунтування необхідності розробки даної тематики у межах одного з проєктів Національного фонду досліджень України «Передова наука в Україні 2026-2028» як стратегічного та об'єктивно обумовленого напряму комплексних наукових розвідок в умовах воєнного стану та післявоєнний період сталого розвитку нашої держави. У свою чергу, основним *завданням* є розробка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму забезпечення реалізації даного принципу на практиці, з урахуванням міжнародно-правових підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями теоретико-прикладних засад дотримання в Україні принципу верховенства права є предметом активних доктринальних пошуків таких учених, як: М. О. Баймуратов, М. С. Кельман, В. П. Колісник, П. М. Любченко, О. О. Майданик, О. В. Марцеляк, О. В. Петришин, О. В. Пушкіна, В. М. Шаповал та ін.

Проте, у контексті оголошеного Національним фондом досліджень України конкурсу проєктів з виконання наукових досліджень «Передова наука в Україні 2026-2028» [5], дана тематика потребує новітніх доктри-

нальних підходів та обґрунтувань, що й обумовило вибір теми даної наукової статті.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз теоретико-прикладних засад дотримання в Україні принципу верховенства права, що сприятиме виявленню та усуненню правових прогалин, колізій тощо, які існують у нормах міжнародного права, які мають забезпечувати дотримання принципу верховенства права в умовах воєнного стану та вчинення державою-агресором воєнних злочинів проти населення нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Окрім того, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Як з цього приводу зазначено в п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (спра-

ва про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 року, суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави [6].

У свою чергу ЄСПЛ у своїх рішеннях визначив окремі ознаки принципу верховенства права у розбудові національних систем правосуддя та здійсненні судочинства, яких мають дотримуватись держави - члени Європи, що підписали Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. При цьому суд бере до уваги правову позицію Європейського суду з прав людини, яка викладена в справі "Пономарьов проти України" (пункт 40 мотивувальної частини рішення від 3 квітня 2008 року), в якому Суд наголосив, що «право на справедливий судовий розгляд», яке гарантовано п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, має розумітися у світлі преамбули Конвенції, у відповідній частині якої зазначено, що верховенство права є спільною спадщиною Високих Договірних Сторін. Одним з фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* - принципу остаточності рішень суду.

Щодо юридичної визначеності також неодноразово висловлювався Конституційний Суд України. Велика Палата Конститу-

ційного Суду України в абзаці другому підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018 зазначила, що принцип юридичної визначеності як один із елементів верховенства права не виключає визнання за органом публічної влади певних дискреційних повноважень у прийнятті рішень, однак у такому випадку має існувати механізм запобігання зловживанню ними [7].

Важливо, також, що в статті 129 Конституції України серед основних засад судочинства раніше зазначався принцип законності, водночас у чинній редакції статті 129 Конституції України (після внесення змін згідно із Законом України від 02.06.2016 року №1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)») такий принцип вже відсутній та лише міститься вимога стосовно того, що «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права».

Саме з урахуванням діяльності судової влади й оцінюється ефективність дотримання принципу верховенства права, а також формується детермінаційний комплекс причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Додатковим аргументом щодо необхідності комплексного розв'язання проблем, що стосуються порушення принципу верховенства права в Україні є наступні статистичні дані.

Так, щорічно збільшується кількість громадян України, які, використавши існуючі правові ме-

ханізми захисту своїх прав, законних інтересів і свобод у національних судах, вимушені звертатись у зв'язку з цим у Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). При цьому, однією з детермінант, яка обумовлює необхідність використання міжнародно-правового механізму захисту свого правового статусу нашими співвітчизниками, порушення принципу верховенства права та здійснення правосуддя в Україні з грубим недотриманням визначених у законі засад судочинства, а також втручання у їх діяльність інших органів державної влади, мова про які ведеться в ст. 6 Конституції України.

Така протиправна практика не тільки підриває авторитет судової влади в нашій державі, але й знижує вірогідність їх вступу у Європейський Союз (ЄС) та НАТО, що закріплено в Основному Законі України як стратегічний напрямок її сталого розвитку. Такий висновок щодо актуальності зазначеної проблематики ґрунтується на тих статистичних даних, які характеризують зміст і спрямованість кримінальних правопорушень проти правосуддя (ст. ст. 371-400 Кримінального кодексу (КК) України). Так, проведений аналіз кількості облікованих кримінальних правопорушень на протязі 2013 року (першому звітному періоді прийняття нового Кримінального процесуального кодексу (КПК)) та в подальші аналогічні часові відрізки (2014-2024 рр.) засвідчує наступні кримінологічно значущі показники з означеної тематики дослідження, а саме: а) питома вага зазначеної категорії суспільно небезпечних і караних діянь (ст. 11

КК) у загальній структурі злочинності у 2013 році склала 1,8%; у 2021 р. (останньому «мирному періоді» перед відкритим військовим вторгненням російської федерації на територію нашої держави) – 2,4%; у 2022 р. – 1%; у 2023 р. – 1,1%; у 2024 р. – 1,5%, тобто у період воєнного стану, вказані статистичні дані майже зрівнялись з такими ж оціночними відомостями за 2013 рік; б) щорічно кількість кримінальних правопорушень проти правосуддя є майже однаковою (2013 р. – 10 тис. 270; 2021 р. – 9 тис. 100; 2022 р. – 3 тис. 636; 2023 р. – 5 тис. 308; 2024 р. – 7 тис. 308; в) хоча щорічно й зменшується кількість кримінальних проваджень за ст. 375 КК «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» (2013 р. – 52 випадки таких кримінальних правопорушень; 2021 р. – 4; 2022 р. – 3; 2023 р. – 0) [8]. Проте це пов'язано не стільки з питаннями якості діяльності судової влади, скільки з так званою латентною злочинністю, яка у даному випадку пов'язана у певній мірі з заангажованістю в роботі судів та впливом на них інших гілок державної влади в Україні у різних формах (у низькому рівні матеріально-побутового та іншого забезпечення діяльності суддів, зокрема).

Як показують результати, отримані в ході даного дослідження, серед детермінант, які знижують рівень ефективності судової влади в Україні, особливе місце і негативний вплив на зниження її авторитету в нашій державі займають ті із них, що пов'язані з невиконанням рішень судів та не притягнен-

ням у зв'язку з цим винних осіб до кримінальної відповідальності (ст. 382 КК). При цьому у досліджуваному в цій роботі періоді (2013-2024 р. р.) намітилась стійка негативна тенденція з означеного питання, що, у свою чергу, обумовлює необхідність активізації відповідних суб'єктів кримінального провадження (ст. ст. 36-41, 216 КПК) щодо протидії зазначеному суспільно небезпечному явищу.

Отже, слід констатувати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує активізації наукових пошуків щодо її вирішення, а це, у свою чергу, визначає теоретичну та практичну цінність даного наукового дослідження.

Висновки. Таким чином, дане комплексне наукове дослідження за визначеними у цій роботі стратегічними напрямками дасть можливість реалізувати у сьогоденні та у післявоєнний період сталого розвитку України наступні теоретико-прикладні завдання:

1) створити додаткові правові гарантії для вступу України у ЄС та НАТО, що є визначальним курсом її функціонування, який закріплений в преамбулі Конституції України, а також підвищить рівень дотримання на практиці принципу верховенства права, який є невід'ємною складовою частиною змісту діяльності зазначених суб'єктів міжнародного права;

2) забезпечить незалежність діяльності Конституційного Суду України та інших органів державної судової влади, а також унеможливить вплив на них інших суб'єктів і учасників правових

відносин, що важливо з огляду вирішення проблем, пов'язаних з дотриманням принципу верховенства права;

3) створить реальні правові механізми приведення практики реалізації принципу верховенства права в Україні до кращих світових стандартів;

на основі зібраних емпіричних матеріалів з означеної тематики дослідження на базі окремо

взятих регіонів України (зокрема, Бучі та Ірпеня), визначити ті проблемні питання, що стосуються правових прогалин, колізій тощо, які існують у нормах міжнародного права, які мають забезпечувати дотримання принципу верховенства права в умовах воєнного стану та вчинення державою-агресором воєнних злочинів проти населення нашої держави.

Список використаних джерел

1. Україна вийшла з трійки країн, з якими найчастіше судяться в Європейському суді з прав людини. URL: <https://opendata-bom.ua>.
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 07.02.1992 № 994_b06. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.
3. Північноатлантичний договір (НАТО) від 04.04.1949. URL: <https://www.nato.int>.
4. Головатий С. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська Комісія). Доповідь про правовладдя: довідкове видання (переклад українською). Страсбург: CDL-AD (2011) 003 rev, 2011. 91 с.
5. Умови проведення Національним фондом досліджень України конкурсу проєктів з виконання наукових досліджень. Національний фонд досліджень України. 2025. URL: <https://nrfu.org.ua/contests-posts/2025-07-konkurs-proyektiv-peredova-nauka-v-ukrayini-2026-2028/>
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI "Прикінцеві та перехідні положення" Бюджетного кодексу України від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18#Text>.
8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення у 2013-2024 рр. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Topchiy Vasyl, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Educational and Scientific Institute of Law of the State Tax University
ORCID: 0000-0002-1726-9028

Kolb Oleksandr, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the State Tax University
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Topchiy Oksana, Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of English Philology and Methods of Teaching a Foreign Language, Faculty of Foreign Languages, V. N. Karazin Kharkiv National University
ORCID: 0000-0002-0809-8730

On some theoretical and practical principles of observing the rule of law in Ukraine

This scientific article substantiates the need to develop, as one of the projects of the National Research Foundation of Ukraine "Advanced Science in Ukraine 2026-2028", such a topic that is related to the theoretical and applied principles of compliance with the rule of law in our state under martial law and in the post-war period.

In particular, it is proven that the most relevant and those that have theoretical and practical value are the following strategic directions of doctrinal developments on the specified research issues, namely: substantiation of the need to enshrine in the Constitution of Ukraine the legal institution of legal liability for its violation and non-compliance in any form, which is emphasized in their decisions by the European Court of Human Rights (ECHR) and the Constitutional Court of Ukraine; development of a draft law "On the Constitutional Court of Ukraine", the basis of which should be a new procedure for selecting judges (through direct suffrage of citizens) and a 5-year term of office for judges, which will make it impossible for any branch of state power, political force, or certain legal entities or individuals to influence both an individual judge and the Constitutional Court of Ukraine as a whole; derivation and formulation of a new procedure for the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of draft laws submitted by the relevant subjects of legislative initiative (Article 93 of the Constitution of Ukraine), which in turn provides for the amendment of the Law of Ukraine "On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine" (before their adoption and registration, draft laws are submitted to the Constitutional Court of Ukraine to establish compliance with the principle of the rule of law and the Constitution of Ukraine as a whole), as well as granting the Constitutional Court of Ukraine new powers aimed at preventing violations of the norms of the Fundamental Law (in particular, this is how the work of the Constitutional Court in France is structured); development of an effective mechanism for ensuring the correlation of the norms of the Constitution of Ukraine with the relevant provisions of international legal acts, which, based on the requirements of Part 1 of Article 9 of the Fundamental Law, have become part of national legislation, with

strict compliance with Part 2 of Article 9, which stipulates that the conclusion of international treaties that contradict it is possible only after amendments to the Constitution, and this, in turn, also provides for the amendment of the Law of Ukraine "On International Treaties", the ineffectiveness of which has been proven in the conditions of martial law in our state, as well as in the UN and other international institutions; deriving the features of compliance with the principle of the rule of law in a separate region of Ukraine, on the territory of which war crimes were committed by the aggressor state (on the example of Bucha and Irpin).

Keywords: *theoretical and applied principles; principle of the rule of law; legal responsibility; subjects of legislative initiative; judiciary; draft law; justice; international law; European Court of Human Rights.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.22

УДК 343.98

Коломійцев С. О.,
науковий співробітник науково-
дослідної лабораторії з проблем
інформаційних технологій та протидії
злочинності у кіберпросторі
Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0006-7070-9471

СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЦИФРОВИХ СЛІДІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Розвиток сучасних інформаційних технологій, активне використання соціальних мереж, цифрових пристроїв, комп'ютерних засобів, хмарних технологій, Інтернету тощо призвели до появи нових видів слідів злочину – цифрових слідів. Цифрові сліди злочинів – системне поняття, що визначає способи та методи їх пошуку, виявлення, фіксації, вилучення й дослідження, тактику проведення слідчих (розшукових) дій з їх збирання та особливості розробки окремих криміналістичних методик розслідування злочинів, що скоєні за допомогою інформаційно-цифрових технологій. Виходячи із іманентної природи інформації, яка циркулює у технічних пристроях та мережевому просторі, її слід іменувати «цифровою», оскільки для її створення використовується бінарний код з комбінацією цифр нуль та одиниця. Специфіка механізму утворення цифрових слідів визначається слідоутворюючим об'єктом, яким виступає цифровий засіб з використанням інформаційних технологій, а безпосереднім слідоприймаючим об'єктом – цифрова інформація.

Доведено, що цифровими слідами злочину є зміни під впливом кримінально-караних дій криміналістично значущої цифрової інформації про обставини кримінального правопорушення, яка знаходиться на певному матеріальному носії, що проявляються в створенні, зміні, модифікації, видаленні, копіюванні, блокуванні двійкового коду, для виявлення, фіксації та дослідження яких потрібні програмно-технічні засоби. Розроблена класифікація цифрових слідів за різними підставами: способом створення та видом цифрової інформації; за місцем знаходження цифрових слідів; носієм їх зберігання; ступенем контролю з боку користувача; залежно від розв'язуваних кінцевих і проміжних завдань кримінального провадження; за значущістю для процесу виявлення, розкриття та розслідування злочину; залежно від доступності для виявлення та дослідження людиною.

Ключові слова: цифрова інформація, цифрові сліди, кримінальне провадження, класифікація слідів, інформаційні технології, носії цифрових слідів.

Постановка проблеми. Впровадження інформаційних технологій у різноманітні сфери життя суспільства відкриває широкі перспективи його соціально-економічного і духовного розвитку. Однак разом із цим результати науково-технічного прогресу створюють нові можливості й для вчинення різноманітних злочинів. Розвиток сучасних цифрових технологій породжує збільшення кількості злочинів, скоєних із застосуванням комп'ютерних та інших цифрових засобів, Інтернету. В криміналістичному аспекті використання злочинцем певних способів вчинення злочину призводить до залишення пов'язаних з цим змін, які в криміналістиці іменуються слідами злочину.

Активне використання соціальних мереж, цифрових пристроїв, комп'ютерних засобів, хмарних технологій, Інтернету тощо призвели до суттєвих змін традиційного підходу у понятті слідів злочину. Під час вчинення різних видів кримінальних правопорушень крім класичних у криміналістиці матеріальних та ідеальних слідів утворюються й нові види слідів, що виникають та залишаються у кіберпросторі та цифрових засобах. Суттєві зміни суспільства, виникнення цифрового простору, цифрових технологій обумовило появу нового самостійного виду слідів кримінального правопорушення – цифрових слідів, які формують специфічну слідову картину правопорушення. Відображення правопорушення відбувається не в пам'яті людини або в речовій обстановці, але у виключно новому середови-

щі, що називається кіберпростором, віртуальним простором, інформаційним середовищем.

Сліди злочинів – системоутворююче поняття, що визначає способи та методи їх відшукування й дослідження. Розуміння сутності цифрових слідів злочину та їх матеріальних носіїв особливо важливе задля розробки тактики проведення слідчих (розшукових) дій з їх збирання та окремих криміналістичних методик розслідування злочинів, що скоєні за допомогою інформаційно-цифрових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній літературі останні два десятиліття науковці приділяють увагу розгляду питань природи, сутності, визначення, процесуального значення слідів, що утворюються під час вчинення кримінальних правопорушень із використанням інформаційних технологій. Даній проблематиці цифрових слідів присвячували свої праці Г. К. Авдєєва, Н. М. Ахтирська, В. Д. Басай, С. В. Великанов, О. Дегтярьова, Є. Є. Демидова, Х. І. Дуда, А. М. Лазебний, А. В. Коваленко, І. О. Крицька, О. П. Метелев, Я. Найдьон, Ю. Ю. Нізовцев, О. А. Парфило, В. В. Пахомов, Д. І. Садовська, О. А. Самойленко, А. В. Скрипник, І. А. Смаль, Р. Л. Степанюк, Є. С. Хижняк, Д. М. Цехан, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько та інші. Оскільки у теорії криміналістики остаточно не закріпився термін та визначення даного типу слідів учені дискутують щодо сутності цих слідів злочину, правильного їх найменування. Правниками пропонуються такі сліди

називати «комп'ютерними», «електронними», «цифровими», «інформаційними», «електронними (цифровими)». Цілком зрозуміло, що визначення одного й того ж об'єкта різними термінами не сприяє його однозначному розумінню правозастосовниками. У зв'язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій, комп'ютерної техніки та програмного забезпечення необхідне подальше дослідження вказаних специфічних слідів злочину для уточнення їх природи, виокремлення від традиційних слідів, встановлення їх носіїв, розроблення класифікації, способів збирання та дослідження.

Огляд літературних джерел свідчить, що у науковій спільноті відсутній консенсус щодо сутності цифрових слідів та їх класифікації, механізму перетворення у докази. Тому існує нагальна потреба, по-перше, у вирішенні питання щодо природи цифрових слідів та способів їх утворення, по-друге, обґрунтування їх відмінності від традиційних у криміналістиці слідів злочину, по-третє, необхідне класифікувати цифрові сліди, оскільки класифікація за різними підставами дає змогу краще усвідомити предмет дослідження. Вирішення вказаних питань щодо цифрових слідів кримінальних правопорушень надасть можливість подальшої розробки практичних рекомендацій щодо їх збирання, дослідження й використання у кримінальному провадженні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення слідів злочину, що утворюються із застосуванням інформаційних технологій, комп'ютерної техніки та програмного за-

безпечення та розробка їх класифікації. Завданнями дослідження вважаємо аналіз існуючих в криміналістичній літературі наукових підходів до розуміння цієї нової криміналістичної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно в криміналістиці матеріальні сліди злочину розділяються на сліди в широкому та у вузькому сенсі. Слідами злочину в широкому розумінні є різноманітні зміни обстановки, що виникли в результаті злочину, і утворюють ту інформацію, яка може бути використана для встановлення об'єктів, пов'язаних з розслідуванням подій. Сліди у вузькому значенні – це матеріальні утворення, що відображують зовнішню будову взаємодіючих об'єктів (відбиття поверхневої будови одного предмета на іншому), тобто сліди-копії, що вивчаються в трасології. В зв'язку із розповсюдженням інформаційних технологій, активним використанням комп'ютерної техніки під час вчинення практично всіх різновидів кримінальних правопорушень залишаються нові сліди, котрі повною мірою не підпадають під вищенаведену «класичну» класифікацію. Вказані невідомі сліди охоплюють широкий спектр інформації, яка знаходиться у файлах, електронній пошті, текстових, фото, відео, аудіо та інших повідомленнях, що містяться у технічних цифрових засобах чи мережах. Виявлення та дослідження цифрових слідів має суттєве значення під час кримінального провадження для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили. Аналіз криміналістичної літератури дозволяє зробити висно-

вок про те, що вчені досліджують один і той же об'єкт, але через його новизну, багатогранність, недостатність вивчення називають його різними термінами.

Я. Найдъон визначає «віртуальні сліди» як цифровий образ, електронні сигнали, що залишаються в пам'яті електронних і подібних до них пристроїв, що передаються за допомогою заданого алгоритму і мають кримінально-релевантне значення [1, с. 306]. Є. С. Хижняк також доводить, що віртуальні сліди – це будь-які зміни комп'ютерної інформації, пов'язані з подією злочину, зафіксовані на матеріальних носіях комп'ютерної техніки [2, с. 164]. Слід вказати, що наслідки кримінальних правопорушень утворюються та існують не тільки на носіях комп'ютерної техніки, а й в мережах. Також «віртуальний», відповідно до словника означає умовний, реально не існуючий [3, с. 110], тому використання цього терміну до наслідків вчиненого кримінального правопорушення вважаємо некоректним. А. М. Лазебний, розглядаючи поняття «електронний слід», визначає його як ідеальне електронне відображення (статичне чи динамічне) на моніторі обчислювального пристрою (комп'ютера, термінала, мобільного зв'язку тощо) [4, с. 231]. Однак не всі сліди такого роду можна спостерігати на моніторі.

П. Д. Біленчук, Б. В. Романюк та В. С. Цимбалюк зазначають, що комп'ютерні сліди утворюються внаслідок впливу на комп'ютерні дані і пов'язані зі змінами, які відбуваються у самій інформації, порівняно з початковим її станом [5, с. 34]. Проте сліди, пов'язані із злочинами, виникають не тільки в комп'ютерних

засобах. І. А. Колеснікова вважає, що цифрові сліди являють собою сліди вчинення будь-яких дій в інформаційному просторі комп'ютерних та інших цифрових пристроїв, їх систем та мереж [6, с. 473]. У цьому визначенні спостерігається логічна помилка – «порочне коло», за якою твердження виводиться з самого себе. Також у визначенні відсутній зв'язок із кримінальним правопорушенням. В. В. Пахомов формулює поняття цифрових слідів як сукупність інформації про діяльність користувача інформаційно-телекомунікаційного середовища під час перебування в електронно-віртуальному просторі [7, с. 131]. Дане визначення не враховує утворення слідів як наслідків злочинів, можливість виникнення без участі користувача або будь-якої особи та їх знаходження не тільки в просторі, але й в певних технічних засобах.

Х. І. Дуда розглядаючи комп'ютерні злочини виокремлює інформаційні сліди, які являють собою будь-які зміни комп'ютерної інформації [8, с. 265]. Однак такі сліди утворюються під час вчинення інших злочинів, а також є даними щодо певних обставин кримінального правопорушення. Д. І. Садовська визначає цифровий слід як сукупність інформації, яка показує всю активність користувача в Інтернеті. При цьому науковець зазначає, що такі сліди охоплюють дані про відвідування вебсайтів, нові фото чи дописи у соціальних мережах, вподобані статті чи відео [9, с. 210]. На думку Є. Є. Демидової цифровий слід – це дані, що залишаються у цифровому просторі в результаті використання цифрових пристроїв, технологій та інформаційних мереж [10, с. 75]. У

наданих визначеннях відсутній зв'язок із кримінальним правопорушенням, а також можливість існування слідів не тільки у мережах, але й на цифрових пристроях. Крім того у запропонованому визначенні спостерігається звужений підхід до тлумачення таких слідів, оскільки акцентується увага лише на активних діях користувача в мережі Інтернет. Деякі сліди утворюються автоматично відповідно до програмного забезпечення.

Д. О. Алексєєва-Процюк, О. М. Брисковська всі сліди, що містяться на певних електронних носіях інформації, називають електронними [11, с. 250]. Г. К. Авдєєва, С. В. Стороженко визначають електронні цифрові сліди як матеріальні невидимі сліди, що можуть бути виявлені, зафіксовані й вивчені за допомогою цифрових електронних пристроїв та які містять будь-яку криміналістично значущу інформацію (відомості, дані), зафіксовану в електронній цифровій формі на матеріальних носіях [12, с. 170]. Автори акцентують увагу на електронних носіях слідів та електронних засобах їх збирання. Однак сліди можуть зберігатись на оптичних та магнітних носіях інформації, а термін «електронний» не характеризує саму інформацію, її істотні властивості та відмінні риси, а лише вказує на засоби і прилади, що можуть її відтворити. А. В. Коваленко займає проміжну позицію та використовує термін «електронні (цифрові) сліди» й пише, що поняття «електронний» та «цифровий» до слідів є рівнозначними та несуть однакоє смислове навантаження [13, с. 229]. На наш погляд, автор поєднує іманентну цифрову сутність слідів та електрон-

ний спосіб їх створення, збереження й передачі.

Аналіз літературних джерел свідчить, що при визначенні слідів вчені акцентують увагу на окремих особливостях (властивостях) таких слідів. Щоб розкрити сутність та природу будь-якого явища, необхідно вивести поняття, в якому будуть відзначені ключові моменти. Розгляд сутності слідів злочинів, скоєних за допомогою інформаційних технологій та засобів, неможливий без звернення до понять «інформація». Інформація визначається як «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [14, ст.1]. Електронну (цифрову) інформацію (цифровий контент) становлять «будь-які відомості чи дані в електронній (цифровій) формі, що містять об'єкти авторського права та/або суміжних прав і можуть зберігатися та/або поширюватися у вигляді одного або декількох файлів (частин файлів), записів у базі даних на зберігаючих пристроях комп'ютерів, серверів тощо у мережі Інтернет» [15, ст. 1].

Вважаємо, що виходячи із іманентної природи інформації, яка циркулює у технічних пристроях та мережевому просторі, її доцільно іменувати «цифровою» оскільки при кодуванні, збереженні й передаванні будь-якої інформації у вказаних пристроях та мережі використовується бінарний код, створений комбінацією цифр нуль та одиниця, що дозволяє із застосуванням цифрових технологій кодувати дані, їх передавати й зберігати. Таким чином, розглядувана інформація закодована в цифровій формі, яка вимагає інтерпретації

(перетворення, декодування) для сприйняття у доступній для органів чуття людини формі. На підставі загального поняття слідів злочинів, сутності цифрової інформації, цифровими слідами злочинів, скоєних із застосуванням інформаційних технологій, слід вважати зміни цифрової інформації, пов'язані із вчиненням кримінально-караних дій [16, с. 324]. Вказані дії, що ведуть до змін цифрового контенту можуть бути деталізовані відповідно до ст.ст. 3-8 Конвенції про кіберзлочинність [17], ст. 362 КК України у формі введення, зміни, знищення, приховування, погіршення, перехоплення, пошкодження, погіршення, заміни, блокування інформації.

Специфіка механізму утворення цифрових слідів визначається слідоутворюючих об'єктом, яким виступає цифровий засіб з використанням інформаційних технологій, безпосереднім слідоприймаючим об'єктом – цифрова інформація. Для характеристики слідів злочину, що розглядаються, важливо відрізнити їх від носія. Згідно стандарту ДСТУ ISO/IEC 27037:2017, якій стосується інформаційних технологій, до носіїв цифрових доказів, основою яких є виявлені та процесуально зафіксовані цифрові сліди злочину, відносяться: носії для зберігання цифрових даних, використовуваний у стандартних комп'ютерах, подібний жорстким дискам, гнучким дискам, оптичним і магнітооптичним дискам, цифровим пристроям з подібними функціями; мобільні телефони, персональні цифрові помічники (PDAs), персональні електронні прилади (PEDs), карти пам'яті; мобільні навігаційні системи; цифрові фото-

та відеокамери (зокрема CCTV); стандартний комп'ютер з мережевими з'єднаннями; мережі, які ґрунтовані на TCP/IP та інших цифрових протоколах, а також прилади з функціями, подібними наведеним вище [18, п.п. 1, 3.5]. Узагальнюючи, можна виокремити три групи носіїв слідів злочинів: а) апаратні засоби: комп'ютер, периферійне обладнання, фізичні носії інформації та ін.; б) програмне забезпечення, дані; в) мережі: глобальні чи локальні; г) інші цифрові засоби зберігання інформації.

На підставі проведеного аналізу можна сформулювати визначення цифрових слідів. Цифрові сліди злочину – це зміни під впливом кримінально-караних дій криміналістично значущої цифрової інформації про обставини кримінального правопорушення, яка знаходиться на певному матеріальному носії, що проявляються в створенні, зміні, модифікації, видаленні, копіюванні, блокуванні двійкового коду, для виявлення, фіксації та дослідження яких потрібні програмно-технічні засоби. Можна стверджувати, що цифрові сліди злочинів, скоєних з використанням інформаційних технологій та цифрових засобів, є неправомірною зміною цифрової інформації або утворення кримінально-релевантної інформації на цифрових носіях.

Для впорядкування цифрових слідів та розкриття притаманним різноманітним властивостям доцільно їх класифікувати з різних підстав. У наукових джерелах, присвячених дослідженню цифрових слідів, відсутня чітка система установлених підстав класифікації, водночас з погляду розслідування вона має важливе значення, зокрема, для

встановленням джерел доказової інформації, способів та прийомів їх пошуку, вилучення, дослідження. Цифрові сліди, як різновид цифрової інформації, можуть існувати у вигляді команд або даних в операційній системі, окремої комп'ютерної програми, файлів з текстовою, графічною, символьною інформацією, баз даних, електронних листів (месенджера, чату, форуму), відомостей про роботу пристрою, сайтів у мережі Інтернет тощо. На нашу думку класифікація цифрових слідів може бути представлена у такому виді.

1. *За способом створення цифрової інформації у формі файлів:* безпосередні – файли, створені користувачем; опосередковані – файли, створені автоматично без участі користувача, внаслідок функціонування системного програмного забезпечення, стандартами форматів файлів та протоколів передачі даних, згенеровані пристроєм з урахуванням алгоритмів, що управляють, визначених розробником пристроїв.

2. *За видом цифрової інформації:* файли системного та прикладного програмного забезпечення; файли конфігурації програм та операційних систем; файли-журнали програмного забезпечення та технічних засобів; файли, що утворюються під час діяльності користувача, у тому числі їх резервні копії та віддалені файли, що підлягають відновленню; файли, які забезпечують автентифікацію та конфіденційність користувачів; інформація, що знаходиться в оперативній пам'яті або файлі підкачування пристрою; інформація, одержана за допомогою відповідних радіоелектронних або спеціальних технічних засобів.

3. *За місцем знаходження цифрових слідів:* перебувають на пристроях потерпілого; перебувають на пристроях осіб, які готують, вчиняють або вчинили злочин; перебувають у матеріальних носіях, технічних пристроях операторів електрозв'язку, ресурсах мережі Інтернет.

4. *За носієм зберігання цифрових слідів:* сліди на зовнішніх матеріальних носіях, що використовуються для переміщення інформації магнітні, оптичні, напівпровідникові флеш-диски, флеш-карти пам'яті, зовнішні жорсткі диски тощо; сліди на внутрішніх носіях – оперативна пам'ять пристроїв одержання, фіксації, обробки та передачі цифрової інформації; сліди на носіях змішаного типу (цифрова відео-, фотоапаратура, ноутбуки, смартфони, портативні пристрої геолокації, відеореєстратори, веб-камери та ін.); сліди в мережевих каналах передачі даних між пристроями, хмарному сховищі.

5. *За ступенем контролю цифрових слідів користувачем:* активні сліди виникають в результаті свідомої діяльності суб'єкта в інформаційно-телекомунікаційному просторі (листування, ведення блогів, коментарі дописи у соціальних мережах тощо); пасивні сліди – сукупність даних, залишених користувачем ненавмисно (історія відвідування, IPадреса і т.д.).

6. *Залежно від розв'язуваних кримінальних і проміжних завдань кримінального провадження:* сліди, що дозволяють перевірити місцезнаходження учасника досудового провадження (а точніше, належного йому пристрою), метадані, фотографії, відеовкладки, прив'язку технічного пристрою й т.ін.; сліди, що дозволяють отримати інформацію про підго-

товлюваний, вчинений або приховуваний злочин, його співучасників, жертв, нові епізоди злочинної діяльності.

7. *За значущістю для процесу виявлення, розкриття та розслідування злочину людиною*: сліди, що безпосередньо викривають особу у скоєнні злочину (фотозображення, відеозаписи у його скоєння, листування, явно чи опосередковано вказує на причетність до протиправного діяння); сліди, що несуть орієнтуючу інформацію та визначають напрями розслідування (точка останнього з'єднання; встановлення свідка; інформація, яка спростовує, встановлює або доповнює будь-які факти чи події).

8. *Залежно від доступності цифрових слідів для виявлення та дослідження*: 1) цифрові сліди, що безпосередньо сприймаються людиною; 2) цифрові сліди, які можуть бути зчитані лише за допомогою цифрового пристрою (із застосуванням певного цифрового коду).

Висновки. Викладене дозволяє зробити такі висновки:

Цифрові сліди злочинів – системне поняття, що визначає способи та методи їх пошуку, виявлення, фіксації, вилучення й дослідження, так-

тику проведення слідчих (розшукових) дій з їх збирання та особливості розробки окремих криміналістичних методик розслідування злочинів, що скоєні за допомогою інформаційно-цифрових технологій.

Цифровими слідами злочину є зміни під впливом кримінально-караних дій криміналістично значущої цифрової інформації про обставини кримінального правопорушення, яка знаходиться на певному матеріальному носії, що проявляються в створенні, зміні, модифікації, видаленні, копіюванні, блокуванні двійкового коду, для виявлення, фіксації та дослідження яких потрібні програмно-технічні засоби.

Цифрові сліди доцільно класифікувати за різними підставами: способом створення та видом цифрової інформації; за місцем знаходженням цифрових слідів; носієм їх зберігання; ступенем контролю з боку користувача; залежно від розв'язуваних кінцевих і проміжних завдань кримінального провадження; за значущістю для процесу виявлення, розкриття та розслідування злочину; залежно від доступності для виявлення та дослідження людиною.

Список використаних джерел

1. Найдьон Я. Поняття та класифікація віртуальних слідів кіберзлочинів. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. 2019. С. 304–307.
2. Хижняк Є. С. Поняття віртуальних слідів та їх значення у процесі розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 159–166.
3. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків : Фоліо, 2006. 623 с.
4. Лазебний А. М. Сутність та значення електронних слідів у криміналістиці. *Ірпінський юридичний часопис*, № 1 (10). 2023. С. 226–233.
5. Комп'ютерна злочинність : навчальний посібник / П. Д. Біленчук та ін. Київ : Атика, 2002. 240 с.

6. Колеснікова І. А. Цифрові сліди: поняття та їх значення при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 472–575.
7. Пахомов В. В. Віртуальні сліди: криміналістична характеристика. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства*: матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф., присвяченої 186-річниці з дня народження професора Чезаре Ломброзо (м. Київ, 14 травня 2021 р.): Київ: Держ. ун-т інфраструктури та технологій, 2021. С. 130–132.
8. Дуда Х. І. Поняття комп'ютерних слідів злочину. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 262–267.
9. Садовська Д. І. Цифрові сліди та право на приватність. *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, ІТ та Інтернет права*: матер. 6 Всеукраїнської наук.-практ. конф. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка. 2022. С. 209–214.
10. Демидова Є. Є. Цифрові сліди кримінального правопорушення: поняття та особливості. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2024. Вип. 85. Ч. 4. С. 71–75.
11. Алексєєва-Процюк Д. О., Брисковська О. М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 247–253.
12. Авдєєва Г. К., Стороженко С. В. Електронні сліди: поняття та види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 168–175.
13. Коваленко А. В. Поняття та сутність електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. № 4. 2022. С. 226–236.
14. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 20.06.2025).
15. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 р. № 2811-IX. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 20.06.2025).
16. Щербаковский М. Г. Сущность следов преступлений, совершенных с использованием компьютерных средств. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право, 2003. Вип. 3. С. 320–326.
17. Конвенція Ради Європи про злочинність у сфері комп'ютерної інформації ETS № 185, ратифіковано Верховною Радою України із застереженнями і заявами Законом № 2824-IV від 07.09.2005. ВВР, 2006, № 5-6, ст. 71. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 20.06.2025).
18. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 Інформаційні технології. Методи захисту. Настави для ідентифікації, збирання, здобуття збереження цифрових доказів. [чинний від 2017-12-06]. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=74978 (дата звернення: 20.06.2025)

Kolomiitsev Serhii, *Research Laboratory on the Problems of Information Technologies and Combating Crime in Cyberspace (researcher) of Educational and Scientific Institute No. 4 of Kharkiv National University of Internal Affairs*
ORCID: 0009-0006-7070-9471

The essence and classification of digital traces of a criminal offense

The development of modern information technologies, the active use of social networks, digital devices, computer tools, cloud technologies, the Internet, etc. have led to the emergence of new types of traces of crime - digital traces. Digital traces of crimes - a systemic concept that defines the methods and methods of their search, detection, fixation, extraction and research, the tactics of conducting investigative (detective) actions to collect them and the features of developing individual forensic methods for investigating crimes committed using information and digital technologies. Based on the immanent nature of information circulating in technical devices and network space, it should be called "digital", since a binary code with a combination of digits zero and one is used to create it. The specifics of the mechanism for the formation of digital traces are determined by the trace-forming object, which is a digital tool using information technologies, and the direct trace-perceiving object is digital information.

It has been proven that digital traces of a crime are changes under the influence of criminally punishable actions of forensically significant digital information about the circumstances of a criminal offense, which is located on a certain material medium, which are manifested in the creation, change, modification, deletion, copying, blocking of binary code, for the detection, fixation and study of which software and hardware tools are required. A classification of digital traces has been developed on various grounds: the method of creation and type of digital information; the location of digital traces; the medium of their storage; the degree of control by the user; depending on the final and intermediate tasks of criminal proceedings being solved; on the significance for the process of detecting, solving and investigating a crime; depending on the availability for detection and study by a person.

Keywords: *digital information, digital traces, criminal proceedings, classification of traces, information technologies, carriers of digital traces.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.23
УДК 343.1

*Степанюк Р. Л.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-
розшукової діяльності та розкриття
злочинів Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-8201-4013*

*Заяць Д. Д.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального
процесу, криміналістики та
експертології Харківського
національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2196-6301*

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті обґрунтовано потребу вдосконалити процесуальну форму участі спеціаліста у кримінальному провадженні в частині проведення ним досліджень. Це зумовлено впровадженням у практику кримінального правосуддя новітніх засобів, які дозволяють значно розширити можливості у вирішенні завдань розслідування кримінальних правопорушень. Ефективно використовувати такі засоби спроможні лише фахівці. При цьому законодавчо закріплені способи реалізації функцій спеціалістів та експертів не завжди є достатніми для якісного використання таких можливостей. Нещодавні зміни, внесені до Кримінального процесуального кодексу України, спрямовані на вдосконалення діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні. Але вони не повною мірою дозволяють забезпечити ефективне використання сучасних технічних засобів із метою збирання та перевірки доказів. Мета застосування спеціальних знань в законі визначена некоректно, а фактичні дані, отримані спеціалістами шляхом складання висновків, можуть призводити до формування недопустимих доказів. Водночас потреба легалізації досліджень, які проводять спеціалісти, та надання результатам таких досліджень доказового значення, видається нагальною. Необхідно вдосконалити правове регулювання діяльності спеціаліста у кримінальному провадженні, передбачивши можливість здійснювати зазначеним суб'єктом не стільки ідентифікаційних, як пошуково-діагностичних досліджень. При цьому варто надати спеціалістам право проводити дослідження, за результатами яких складати довідки, а не висновки. Це дозволить розрізняти результати роботи експерта і спеціаліста. Основні напрями досліджень спеціалістів мають

бути спрямовані на експрес-аналіз матеріальних об'єктів, застосування пошуково-аналітичних методів та інструментів дослідження цифрових слідів, інших інноваційних техніко-криміналістичних засобів наступального характеру. Довідки спеціалістів не повинні підміняти висновки експертів, а мають стати ефективним доповненням процесуальних джерел доказів.

Ключові слова: кримінальне провадження, спеціальні знання, процесуальні дії, докази, доказування, спеціаліст, експерт.

Постановка проблеми. Використання спеціальних знань у процесі розслідування злочинів і судового розгляду кримінальних справ з давніх часів вважається важливим засобом збирання та перевірки доказів. Водночас бурхливий розвиток науково-технічного прогресу постійно зумовлює потребу впровадження новітніх досягнень науки і техніки в слідчу, експертну і судову практику, що у свою чергу вимагає постійного оновлення нормативної бази, перегляду теоретичних засад з метою створення належних передумов для вдосконалення можливостей сфери кримінальної юстиції в даному контексті.

Історично інститут використання спеціальних знань у кримінальному процесі виник у зв'язку із правовою регламентацією залучення обізнаних осіб до участі в досудовому розслідуванні та судовому розгляді з метою роз'яснення питань, якими не володіють юристи. Відповідно і знання таких осіб прийнято іменувати спеціальними, на відміну від фахових знань у галузі права. У вітчизняній теорії кримінального процесу і криміналістики традиційним є поділ форм використання спеціальних знань на процесуальну та непроцесуальну (організаційну). Процесуальна форма виражається у залученні спеціалістів та експертів, які мають визначений законом процесуальний статус і виконують свої

процесуальні функції у суворій відповідності до вимог кримінального процесуального законодавства України. На такому правовому фундаменті побудована і вітчизняна система органів і установ, працівники яких виступають як спеціалісти та експерти. Роками напрацьовані організаційні аспекти відповідної роботи, бюрократичні процедури, міжвідомча та внутрішньовідомча взаємодія тощо.

Проте в останні роки в практику кримінального правосуддя впроваджуються новітні засоби, які дозволяють значно розширити можливості у вирішенні завдань розслідування кримінальних правопорушень. При цьому законодавчо закріплені способи реалізації функцій спеціалістів та експертів не завжди є достатніми для якісного використання таких можливостей при неухильному дотриманні прав і свобод людини у кримінальному провадженні. Тому є нагальна потреба розгляду проблемних питань, що постають у правозастосовній практиці у зв'язку із використанням новітніх галузей спеціальних знань та потребують пошуку шляхів удосконалення процесуальної форми залучення обізнаних осіб до участі у кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням використання спеціальних знань у кримінальному процесі присвячено багато наукових

досліджень. Теоретичні аспекти їх процесуальної форми розглядали А. С. Амеліна, О. О. Бондаренко, В. В. Коваленко, Б. В. Романюк, Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков та С. Ю. Петряєв, І. В. Пиріг, І. І. Когутич, Л. В. Мединська та інші автори. Аспект удосконалення процесуального статусу спеціаліста у тому числі щодо проведення попередніх досліджень досліджували В. В. Арешонков, М. Г. Щербаковський, А. В. Кофанов, Н. Рогатинська та Ю. Підгородецька, Ю. В. Педос, В. М. Ревака та інші науковці. Водночас в нинішніх реаліях запровадження новітніх техніко-криміналістичних засобів у діяльність правоохоронних органів в надзвичайних умовах воєнного стану зазначена проблематика потребує додаткового вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування та формування пропозицій щодо напрямів удосконалення процесуальної форми використання спеціальних знань, що виявляється у залученні спеціаліста для проведення досліджень під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Під час широкомасштабної військової агресії проти України органи правопорядку стикнулись із новими викликами і труднощами, долати які доводиться в надзвичайних умовах роботи. Набули значного поширення окремі види кримінальних правопорушень, які безпосередньо пов'язані із реаліями суспільно-політичної ситуації в державі, зокрема обстріли цивільної інфраструктури, тероризм, диверсії, шпигунство, колабораційна діяльність тощо. Зростають і деякі різновиди традиційної загальнокримінальної злочинності, наприклад

діяння, що пов'язані з незаконним обігом наркотиків, зброї та ін. Підвищити ефективність практичної діяльності в такій ситуації можна тільки активно впроваджуючи новітні інноваційні засоби у галузі науки і техніки, які допомагають швидко та якісно вирішувати завдання щодо виявлення, розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Відповідні заходи в державі здійснюються. Активно розвиваються техніко-криміналістичні й аналітичні підрозділи у правоохоронних органах, збільшується мережа установ судової експертизи, покращується їх технічне оснащення. У результаті оперативні працівники, слідчі, прокурори, спеціалісти й експерти одержують нові технічні можливості. Але з точки зору процесуальної регламентації й організаційної складової застосування новітніх засобів стикається із певними труднощами, які зумовлені застарілістю нормативного регулювання питань використання спеціальних знань у кримінальному процесі.

Згідно класичного підходу, за суб'єктом слідчого пізнання виділяють дві процесуальні форми використання спеціальних знань: безпосередню та опосередковану. Безпосереднє використання спеціальних знань здійснюється самим слідчим або судом. Ця форма не породжує самостійного джерела доказів, але вона сприяє результативності слідчих дій (огляд місця події (ч. 2 ст. 238 КПК), місцевості, приміщення, речей та документів (ч. 1 ст. 237 КПК) і т. д.). Опосередковане використання спеціальних знань реалізується у формі: а) залучення спеціаліста до участі в слідчій дії; б) надання спеці-

алістом консультацій або письмових роз'яснень у суді; в) призначення судової експертизи [1, с. 129]. А отже, так чи інакше, форма реалізації спеціальних знань залежить насамперед від суб'єкта, виду діяльності та мети їх застосування [2, с. 114].

Основною проблемою, на нашу думку, є підхід до процесуальної регламентації використання спеціальних знань, який призвів до втрати наступальності за цим напрямом. Основна процесуальна форма, судово експертиза, являє собою дослідження експертом об'єктів, наданих ініціатором, тобто слідчим, прокурором, захисником, судом. Сам експерт не може збирати об'єкти, а отже, експертиза не має суттєвого значення для пошуку нової інформації у справі. Концептуально все вірно, адже експерт не може бути упередженим. Але як бути з постійно зростаючими можливостями досягнень природничо-технічних наук саме в контексті вирішення пошукових завдань? Суб'єкти, які ведуть процес, такими знаннями не володіють.

У зв'язку з цим виникла потреба розширити сферу діяльності спеціалістів під час розслідування. Їх залучення донедавна передбачалось виключно для надання технічної допомоги слідчому, але не проведення власних досліджень. Основна відмінність спеціаліста від експерта полягала в доказовому значенні результатів їх залучення до кримінального провадження, адже спеціаліст не був суб'єктом доказування [3, с. 149]. Проте у жовтні 2024 року КПК України було доповнено нормами щодо вдосконалення статусу спеціаліста у кримінальному провадженні. Зокрема спеціалістам було надано право надавати довідки та висновки

у визначених випадках, а саме щодо зняття показань з технічних приладів і технічних засобів, щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів (ч. 4 ст. 71 КПК України [4]). Ці зміни насамперед зумовлені потребою розширити можливості використання технічних засобів дослідження об'єктів спеціалістами. Але, як видається, наділивши спеціаліста статусом, схожим із експертом, вони не повною мірою дозволять розв'язувати завдання кримінального провадження із використанням інноваційних техніко-криміналістичних засобів.

Аналізуючи згаданий вище законопроект щодо оптимізації діяльності спеціалістів, М. Г. Щербаковський зробив висновок, що прагнення законодавців забезпечити більш ефективне, справедливе та оперативне функціонування правоохоронних органів, швидке отримання необхідних для розслідування фактичних даних у формі висновку спеціаліста неминуче приведе до зниження рівня досліджень, отримання необґрунтованих сумнівних результатів та як наслідок – формування недостовірного та недопустимого джерела доказів, який підмінює висновок експерта [5, с. 336]. Це зумовлено низкою невирішених проблем, насамперед відсутністю в законодавстві вимог до компетенції спеціаліста, його відповідальності за зловживання повноваженнями чи надання неправдивих довідок і висновків та інших незрозумілих аспектів правового й організаційного характеру [5, с. 335-336].

Теоретична проблема конкуренції висновку спеціаліста й експерта у кримінальному процесі України виникла раніше, а саме після запровадження інституту досудового розслідування кримінальних проступків, де передбачалась можливість отримання висновку спеціаліста (ч. 1 ст. 300 КПК України). Вже тоді було підкреслено, що, надаючи нові повноваження спеціалісту, багато теоретичних питань та пов'язаних із ними практичних аспектів його участі у кримінальному провадженні залишаються невирішеними. Постає питання про форму документів, що міститимуть пояснення, консультативні висновки або довідки спеціаліста та, в цілому, можливість використання цих документів як доказів у кримінальному судочинстві. Одночасно, у практичній діяльності виникає питання при прийнятті рішення щодо необхідності проведення експертизи або ж достатньо висновку спеціаліста [6, с. 306]. Вочевидь з подібних причин такі висновки не були реально запроваджені в практику дізнання за кримінальними проступками.

Разом із цим варто визнати, що сучасні досягнення природничих і технічних наук надають широких можливостей не тільки для аналізу одержаних в ході слідчих (розшукових) дій об'єктів, а і для пошуку вагомих для кримінального провадження даних шляхом проведення досліджень. Тобто судова експертиза, яка за правовими й організаційними засадами є класичним прикладом реактивного способу одержання і перевірки доказів, не може повною мірою допомогти реалізовувати такі можливості. Не достатньо в цьому сенсі і технічної допомоги спеці-

ліста під час окремої процесуальної дії.

Зміни до КПК України щодо діяльності спеціалістів у першу чергу були зумовлені необхідністю надати їм форму застосовування засобів експрес-аналізу речових доказів, потреби і можливості яких значно зросли в умовах воєнного стану. Саме тому законодавець визначив декілька сфер, де допускається складання довідок і висновків спеціалістами (п. 9 ч. 4 ст. 91 КПК України). Особливо гостра потреба виявилась в контексті ідентифікації чисельних жертв війни в Україні з використанням приладів швидкого ДНК-тестування ANDE. Це обладнання виявилось надзвичайно ефективним у практичній площині. Як підкреслено, раніше результати ДНК не були доступні для негайного використання і тому не вважалися цінними на початкових етапах війни чи конфлікту. Швидка ДНК ідентифікація кардинально змінює цю парадигму і робить використання ДНК-ідентифікації цінним інструментом для ефективного управління розслідуваннями та обробки місця злочину [7, с. 155]. Але одним із найбільш проблемних аспектів є відсутність єдиних вимог до процесуального оформлення одержаних результатів досліджень [8, с. 126]. Очевидно саме цим пояснюється крок законодавця із запровадження досліджень спеціалістів щодо ідентифікації особи.

Системний аналіз генезису та функціонального призначення приладів швидкого ДНК-тестування дозволяє дійти висновку, що такі системи мають переваги у ситуаціях розслідування подій із масовими жертвами, виявлення розчленованих

трупів та їхніх частин, проведення оглядів та інших процесуальних дій у важкодоступних, віддалених від експертних лабораторій місцях, а також за необхідності провести перевірку певної особи на предмет причетності до особливо тяжкого злочину, в тому числі масовий ДНК-скринінг. Застосування такої техніки в інших випадках слід обмежувати, оскільки вартість витратних матеріалів порівняно з лабораторним обладнанням є вищою, на відміну від достовірності отриманих результатів [9, с. 251]. Але зараз КПК України передбачає дуже широку мету досліджень спеціалістів, а не вирішення оперативних завдань у виключних випадках. У цілому ідентифікація особи потребує проведення складних досліджень, що найчастіше потребують застосування експертних методів, а також і комплексу інших процесуальних дій. Це ж стосується і балістичних та матеріалознавчих досліджень, які проводяться з метою ідентифікації зброї, вибухівки та наркотиків. А отже, має місце дивна ситуація, коли кримінальним процесуальним законом найскладніші види досліджень формально дозволено проводити спеціалістам і при цьому незрозуміло, чи потребують отримані результати перевірці експертним шляхом.

У сучасній слідчій практиці широко затребуваними та дієвими є не тільки дослідження біологічного матеріалу людини, зброї і наркотиків. Надзвичайно актуальними також є технології пошуково-аналітичної діяльності у сфері цифрових технологій. Так, наприклад, значну ефективність у вирішенні завдань з розкриття та розслідування злочинів демонструють методи пошуку й ана-

лізу інформації у великих масивах даних. Цей напрям, який в Україні практично впроваджений в роботу аналітичних та оперативних підрозділів правоохоронних органів, ще навіть не має усталеного найменування у вітчизняній теорії криміналістики та оперативно-розшукової діяльності. Частіше можна зустріти терміни «кримінальний аналіз» і «кримінальна розвідка». Першим позначають специфічний вид інформаційно-аналітичної діяльності на стратегічному, тактичному й операційному рівнях [13, с. 16-17], а другим – або різновид пошуково-аналітичної роботи в рамках кримінального аналізу, або пропонують більш широке розуміння як функції (різновиду, складової) оперативно-розшукової діяльності чи навіть і всієї оперативно-розшукової діяльності [14, с. 16].

Не вдаючись детально до теоретичного аналізу понять варто відзначити, що наразі розвідувальна діяльність, яка спрямована на пошук і дослідження вагомої для кримінального провадження інформації, здійснюється із використанням широкого арсеналу інструментів для пошуку й аналізу інформації у відкритих джерелах, державних базах, у тому числі спеціалізованих криміналістичних інформаційних системах. Тому враховуючи вітчизняні традиції широкого трактування науки криміналістики, можна ставити питання про галузь криміналістичної розвідки, яка об'єднує такі її типи, як оперативно-розшукова і техніко-криміналістична [15, с. 199]. Застосування засобів техніко-криміналістичної розвідки потребує відповідних спеціальних знань. Інакше результати не те що не варто

буде розглядати як достовірні докази, а будуть сумнівними як інформація орієнтуючого характеру і можуть призводити до обрання слідчим помилкового шляху на початковому етапі розслідування і, як мінімум, відповідної втрати часу. Тому такі дослідження теж варто здійснювати у належній процесуальній формі та на якісному організаційному і методичному рівні.

Відсутність процесуального регулювання форми використання методів техніко-криміналістичної розвідки має наслідком відсутність системного підходу в практичній діяльності, в тому числі щодо процесуального оформлення одержаних результатів та їх використання у кримінальному провадженні, недостатність стимулів для розвитку організаційно-технічного і науково-методичного забезпечення цієї сфери, дублювання функцій різними підрозділами тощо. Як видається, вирішенню цих проблем сприяло б надання процесуального статусу попереднім дослідженням, що дозволило б кримінальним аналітикам не тільки виступати в якості спеціалістів у кримінальному провадженні, а складати документи, які можуть бути джерелами доказів.

Як видається, у КПК України помилково було встановлено обмеження за метою (результатом) досліджень, які можуть проводити спеціалісти, замість їх диференціації від експертизи за формою.

Криміналістичній науці та практиці давно відомі попередні дослідження, які проводять спеціалісти під час огляду та інших процесуальних дій. У період дії попереднього КПК України існував ще один різновид попередніх досліджень, які про-

водились до порушення кримінальної справи, що викликало як критику законності такої практики, так і пропозиції надати їм статусу доказів [10]. Їх також називають експрес-дослідження, доекспертні або передекспертні дослідження тощо. Не дивлячись на термінологічні розбіжності, визнано, що саме такі дослідження проводять із метою негайного отримання орієнтуючої інформації, що використовується для висування слідчих і розшукових версій і з'ясування інших обставин вчиненого злочину [11, с. 55]. На відміну від висновку експерта, результати попереднього дослідження мають допоміжний характер (вони не є процесуальними засобами формування судових доказів) [12, с. 82].

Вважаємо, що в сучасних умовах варто було б удосконалити правову регламентацію використання спеціальних знань спеціалістами в контексті їх формалізації задля надання нових можливостей у розслідуванні при чіткому розмежуванні доекспертних і експертних досліджень. Попередні дослідження доцільно розширити, вивівши їх за межі окремої процесуальної дії і надавши їм таким чином самостійного процесуального значення. Це дозволить врегулювати всі різновиди фахових досліджень, які наразі є корисними у практичній діяльності, причому не стільки ідентифікаційного, як діагностичного характеру.

Варто погодитись із думкою А. В. Кофанова, що попередні дослідження повинні здійснюватися в межах правової форми, що гарантує надійність дослідження, слушність висновків, цілісність досліджуваного доказу. У цьому контексті висновкам (довідкам) спеціалістів варто було би

надати статусу джерела доказів [16, с. 44]. Але тут потрібно зауважити, що в кримінальній процесуальній діяльності, як вірно зазначає А.В. Коваленко, попереднє дослідження є широким поняттям, яке включає в себе сукупність позасудових неекспертних практичних дій та когнітивних операцій суб'єктів доказування щодо опрацювання джерел (носіїв) доказової інформації, отримання від них і з'ясування змісту відомостей про обставини, що мають значення для кримінального провадження [17, с. 287]. Воно може здійснюватися як у формі окремої процесуальної дії, так і як складова інших дій, у межах яких цей доказ було зібрано (обшук, огляд місця події, тимчасовий доступ до речей і документів тощо) [17, с. 291]. У зв'язку з цим є потреба обрати інший термін для позначення окремого способу діяльності спеціаліста, результатом якого є одержання наукового результату в формі висновку.

У даному контексті термін «попереднє дослідження» не є вдалим з тієї причини, що в такому розумінні воно має чомусь передувати, а це, як слушно зауважують науковці, є умовним, адже в ряді випадків після таких досліджень, необхідність проведення будь яких інших відпадає [12, с. 45]. Інші поняття, які вживають різні автори, також мають як переваги, так і недоліки. Тому вважаємо, що в КПК України не варто закріплювати неоднозначні за змістом поняття, а достатньо передбачити конкретну форму самостійної діяльності спеціаліста як процесуального суб'єкта, а саме «дослідження», різні види яких (експрес-дослідження, пошуково-аналітичні дослідження, перевірочні дослідження) проводяться спеціаліс-

тами. У свою чергу задля уникнення плутанини між висновками експертів і спеціалістів доречно відмовитись у законі від поняття «висновку спеціаліста», надавши зазначеному суб'єкту право складати тільки довідки за результатами проведеного дослідження. Таким чином будуть диференційовані висновок експерта, як процесуальний документ, що відповідає вимогам ст.ст. 101,102 КПК України, і довідка спеціаліста, яка складається за результатами проведеного ним дослідження.

Висновки. В нинішніх реаліях діяльності правоохоронних органів важливе значення має впровадження інноваційних техніко-криміналістичних засобів, спрямованих на вирішення завдань кримінального провадження. При цьому значну ефективність демонструють засоби, призначені для оперативного вирішення тактичних завдань розслідування, якісно використовувати які спроможні лише обізнані особи. Зазначені обставини зумовили потребу розширити функції спеціалістів у кримінальному провадженні.

Внесені до КПК України зміни, спрямовані на вдосконалення діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні, не повною мірою дозволяють забезпечити ефективне використання сучасних технічних засобів із метою збирання та перевірки доказів. Мета застосування спеціальних знань у такий спосіб визначена некоректно, а фактичні дані, отримані спеціалістами шляхом складання висновків, можуть призводити до формування недопустимих доказів. Водночас потреба легалізації досліджень, які проводять спеціалісти, та надання результатам таких досліджень дока-

зового значення, видається нагальною.

Необхідно вдосконалити правове регулювання діяльності спеціаліста у кримінальному провадженні, передбачивши можливість здійснювати зазначеним суб'єктом не стільки ідентифікаційні, як пошуково-діагностичні дослідження. При цьому варто надати спеціалістам право проводити дослідження, за результатами яких складати довідки, а не висновки, що дозволить диференціювати результати роботи експертів і

спеціалістів. Основні напрями досліджень, які проводять спеціалісти, мають бути спрямовані на експрес-аналіз матеріальних об'єктів, застосування пошуково-аналітичних методів та інструментів дослідження цифрових слідів, інших актуальних наступальних інноваційних техніко-криміналістичних засобів. Довідки спеціалістів не повинні підміняти висновки експертів, а мають стати ефективним доповненням процесуальних джерел доказів.

Список використаних джерел

1. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряєв С. Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. 4 (44). С. 125–130.
2. Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 2 (12). С. 112–123.
3. Рогатинська Н., Підгородецька Ю. Процесуальний статус спеціаліста в кримінальному провадженні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2022. № 12. С. 147–151.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Вебпортал Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Щербаковський М. Висновок спеціаліста: нові пропозиції, старі проблеми. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: матер. міжн. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті видатного вченого Владислава Федоренка («Федоренківські читання») (Харків, 15 жовтня 2024 р.). Харків: Національний наук. центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 334–336.
6. Педос Ю. В. Окремі питання участі спеціаліста у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1. – Харків : ХНУВС, 2022. С. 305–308.
7. Свобода Є. Ю., Михальчук Т. В., Шульга О. О. Технологія швидкісного встановлення ДНК-профілю – Rapid DNA. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 3(81). С. 150–156. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.22>
8. Левицький А. О. Сучасне криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2023 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 124–128.
9. Степанюк Р. Експрес-аналіз ДНК у розслідуванні кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (129). С. 247–254. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-2-247-254>

10. Ревака В. М. Попереднє дослідження об'єктів у стадії порушення кримінальної справи. *Правова держава*. 2009. № 11. С. 183–189.
11. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусева, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.
12. Лук'янчиков Є., Лук'янчиков Б., Микитенко О. Попередні дослідження під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності* : збірник матеріалів засідання № 7 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 29 березня 2024 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2024. С. 79–82.
13. Федчак І. А. Основи кримінального аналізу: навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 288 с.
14. Viedenieiev D., Semeniuk O. Criminal intelligence as a promising tool for combating threats to Ukraine's national security posed by organized crime. *Strategic Panorama*. 2024. № 1. P. 13–29. <https://doi.org/10.53679/2616-9460.1.2024.02>
15. Степанюк Р. Л. Розвідка у криміналістиці й оперативно-розшуковій діяльності. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1 (2). С. 191–203. <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.191-203>
16. Кофанов А. В. Щодо окремих аспектів проблематики оптимізації попередніх досліджень спеціаліста. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. – полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 42–44.
17. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с.

Stepaniuk Ruslan, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Operational and Investigative Activity and Crime Solution of Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-8201-4013

Zaiats Dmytro, PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Procedure, Criminalistics and Forensics of Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-2196-6301

Improvement of the procedural form of activity of a specialist in criminal proceedings

In the article, the authors substantiate the need to improve the procedural form of a specialist's participation in criminal proceedings in terms of conducting research. This need is due to the introduction of the latest tools into the practice of criminal justice which can significantly expand the possibilities in solving the tasks of criminal offences investigation. Only specialists are able to use such tools effectively. At the same time, the legislatively enshrined methods of exercising the functions of specialists and experts are not always sufficient for the efficient use of such opportunities. Recent amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine are aimed at improving the activities of specialists in criminal

proceedings. However, they do not fully ensure the effective use of modern technical means for the purpose of collecting and verifying evidence. The purpose of the use of specialised knowledge is not properly defined in the law, and the factual data obtained by specialists by drawing up conclusions may lead to the formation of inadmissible evidence. At the same time, the need to legalise the research conducted by specialists and to provide the results of such research with evidentiary value seems urgent. It is necessary to improve the legal regulation of the activities of a specialist in criminal proceedings, providing for the possibility for the said subject to conduct not only identification, but also search and diagnostic research. At the same time, experts should be given the right to conduct research and issue certificates rather than conclusions. This will help to distinguish between the results of the work of an expert and a specialist. The main areas of research carried out by specialists should be aimed at rapid analysis of material objects, the use of search and analytical methods and tools for the study of digital traces, and other innovative offensive forensic techniques. Specialist certificates should not replace expert opinions, but should be an effective supplement to procedural sources of evidence.

Keywords: *criminal proceedings, special knowledge, procedural actions, evidence, proof, specialist, expert.*

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською й англійською мовами обсягом не менше ніж 1800 знаків кожна разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела відповідає автор.

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements**: formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

Abstracts must be submitted in Ukrainian and English, no less than 1800 characters each, including keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible**.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

- Кириченко В. Є.,**
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЛІЦІЇ В УКРАЇНИ ЗА ЧАСИ
ЧАСТКОВОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ (1953–1962 рр.) 5

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Величко В. О., Бондар А. О.,**
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОСКАРЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ ОРГАНІВ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 10
- Чалчинський В. І.,**
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ВИБОРІВ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 20

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

- Бойко Є. В.,**
МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ
ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ 29
- Федосенко Н. А.,**
ЕВОЛЮЦІЯ ЦИФРОВИХ ПРАВОЧИНІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ВИКЛИКИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ 38

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

- Буглак-Куцевол О. Г.,**
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ
ГАРАНТІЙ НОТАРІУСІВ 46
- Джура Х. Ю.,**
СПЕЦИФІКА МІЖНАРОДНИХ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ ЯК КОМПОНЕНТУ
МІЖНАРОДНОГО ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ
СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ 56

Жеребцов Д. Є., ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ	64
Кайло Р. І., ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО НАПРЯМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	73
Кузьменко Г. В., ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНИХ УМОВ ПРАЦІ ЯК ЗАХОДІВ ТРУДО-ПРАВОВОГО НАПРЯМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТВОРЧИХ ПРАЦІВНИКІВ	81
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
Беззубов Д. О., ІНСТИТУЦІЙНА МОДЕЛЬ РЕГУЛЮВАННЯ ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ	89
Подорожній Є. Ю., Сіротов О. А., ОСОБЛИВІСТЬ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НОРМАТИВНО- ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ОТРИМАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ СТАТУСУ УЧАСНИКА БОЙОВИХ ДІЙ	100
Пономарьова О. О., АНАЛІЗ НОРМАТИВНОЇ БАЗИ НІРАА: ЕТИЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ ТА БЕЗПЕКИ МЕДИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СУЧАСНІЙ ОХОРОНІ ЗДОРОВ'Я	108
Сайнецький О. П., ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ПРОВЕДЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЙНО- ЛІКУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	118
Салманова О. Ю., ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНILI ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	131
Селюков В. С., ПРЕВЕНТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ	138
Теремецький В. І., Марченко М. Ю., СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИМІННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	147

Циркуленко С. С., СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ	161
--	------------

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Колб О. Г., Ілінський О. В., СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ВОЄННОЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ, СУБ'ЄКТОМ ЯКОЇ Є РОСІЙСЬКА ДЕРЖАВА-АГРЕСОР	170
--	------------

Пушкар О. А., ДЕЯКІ АСПЕКТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ВИДОЗМІНИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ПРИЙНЯТТЯМ ПРОПОЗИЦІЇ ЧИ ОБІЦЯНКИ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	178
--	------------

Топчій В. В., Колб О. Г., Топчій О. В., ПРО ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ДОТРИМАННЯ В УКРАЇНІ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА	187
--	------------

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

Коломійцев С. О., СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЦИФРОВИХ СЛІДІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ	196
--	------------

Степанюк Р. Л., Заяць Д. Д., УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІСТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	206
--	------------

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

- Kyrychenko Volodymyr,**
HISTORICAL AND LEGAL STUDY OF THE POLICE IN UKRAINE
DURING THE TIMES OF PARTIAL LIBERALIZATION OF THE POLITICAL
REGIME (1953–1962) 5

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

- Velychko Valeriy, Bondar Anton,**
LEGAL PRINCIPLES OF APPEALING ADMINISTRATIVE ACTS OF LOCAL
GOVERNMENT BODIES 18
- Chalchynskyi Vladyslav,**
DIGITALIZATION OF ELECTIONS: CHALLENGES AND DEVELOPMENT
PROSPECTS 27

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- Boyko Evhen,**
MECHANISM OF PROTECTION OF HONOUR, DIGNITY AND BUSINESS
REPUTATION OF AN INDIVIDUAL IN CIVIL LAW 36
- Fedosenko Nataliia,**
EVOLUTION OF DIGITAL PROCEDURES IN CIVIL LAW: CHALLENGES
AND PROSPECTS FOR LAW ENFORCEMENT 44

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

- Buhlak Olesia,**
FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL
GUARANTEES OF NOTARIES 54
- Dzhura Khrystyna,**
SPECIFICITY OF INTERNATIONAL SOCIAL STANDARDS AS A
COMPONENT OF THE INTERNATIONAL LEGAL MECHANISM FOR THE
IMPLEMENTATION OF THE SOCIAL FUNCTION OF THE STATE 62

Zherebtsov Denys, PECULIARITIES OF LABOR RELATIONS OF EMPLOYEES OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION	71
Kailo Roman, FEATURES OF THE MATERIAL AND HOUSEHOLD DIRECTION OF SOCIAL PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL	80
Kuzmenko Hlib, LEGAL REGULATION OF ENSURING DECENT WORKING CONDITIONS AS MEASURES OF THE LABOR AND LEGAL DIRECTION OF SOCIAL PROTECTION OF CREATIVE WORKERS	88

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW. INFORMATION LAW**

Bezzubov Dmytriy, INSTITUTIONAL MODEL OF REGULATING VALUATION ACTIVITIES IN UKRAINE: CURRENT STATE AND EUROPEAN VECTOR OF DEVELOPMENT	98
Podorozhnii Yevhen, Siroto Oleksandr, THE PECULIARITY OF UNITY AND DIFFERENTIATION OF THE REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF THE PROCEDURE FOR OBTAINING THE STATUS OF A PARTICIPANT IN HOSTILITIES BY POLICE OFFICERS	106
Olena Ponomaryova, ANALYSIS OF THE HIPAA REGULATORY FRAMEWORK: ETHICAL AND LEGAL ASPECTS OF CONFIDENTIALITY AND SECURITY OF MEDICAL INFORMATION IN MODERN HEALTHCARE	116
Sainetskyi Oleh, LEGAL REGULATION OF THE PROCEDURE FOR CONDUCTING REHABILITATION AND TREATMENT MEASURES FOR VICTIMS OF THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION	129
Salmanova Olena, DIGITAL TRANSFORMATION OF ACCOUNTING OF PERPETRATORS OF DOMESTIC VIOLENCE: CURRENT PROBLEMS AND WAYS TO SOLUTION THEM	137
Seliukov Vadym, PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE STATE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE TO COMBAT SMUGGLING	145
Teremetskyi Vladyslav, Marchenko Maksym, PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE STATE CUSTOMS SERVICE OF UKRAINE TO COMBAT SMUGGLING	160

Circuleinko Serhii,

THE CONCEPT AND FEATURES OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY AND
ITS CORRELATION WITH HUMAN RIGHTS PROTECTION ACTIVITY **169**

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.
CRIMINAL-EXECUTIVE LAW**

Kolb Oleksandr, Ilinskyi Oleksandr,

THE SOCIO-LEGAL NATURE OF MILITARY TRANSNATIONAL
ORGANIZED CRIME, THE SUBJECT OF WHICH IS THE RUSSIAN
AGGRESSOR STATE **176**

Pushkar Oleh,

SOME ASPECTS RELATED TO THE MODIFICATION OF THE
OBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENSE ASSOCIATED WITH
THE ACCEPTANCE OF AN OFFER OR PROMISE OF AN UNLAWFUL
BENEFIT UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE **186**

Topchiy Vasyi, Kolb Oleksandr, Topchiy Oksana,

ON SOME THEORETICAL AND PRACTICAL PRINCIPLES OF
OBSERVING THE RULE OF LAW IN UKRAINE **194**

**CRIMINAL PROCESS AND FORENSICS;
FORENSIC EXPERTISE, OPERATIVE AND INVESTIGATIVE
ACTIVITY**

Kolomiitsev Serhii,

THE ESSENCE AND CLASSIFICATION OF DIGITAL TRACES OF A
CRIMINAL OFFENSE **205**

Stepaniuk Ruslan, Zaiats Dmytro,

IMPROVEMENT OF THE PROCEDURAL FORM OF ACTIVITY OF A
SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEEDINGS **215**

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 2(32)/ 2025

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 2(32)/ 2025

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Голубов А. Є.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.

вул. Г. Кірпи, 2 А, Підписано до друку 26.06.2025.
м. Київ, 03035, Формат 60x84/8.

тел. 067 174 92 01 Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 26,4
Зам. № ____

e-mail: visnyk_pa@ukr.net
www.visnykpau.com

ISSN 2523-4552

